

БОРИС КИТАНОВ

РАЗПОЗНАВАНЕ И СЪБИРАНЕ НА БИЛКИ

ЗЕМИЗДАТ

Борис Китанов

Разпознаване и събиране на
билки

УВОД

Отдавна се чувствуваше необходимостта от определител на билките в България, като се има предвид големият брой диворастящи растения, които се употребяват в народната и съвременната медицина – 750 вида от около 3300 вида, растящи в нашата страна. Тъй като книгата ще се ползува от хора с различна подготовка и образование, растенията не са подредени по систематичен ред, както са дадени във „Флора на България“ от Н. Стоянов, Б. Стефанов и Б. Китанов (т. I-II, 1966–1967 г.) и във „Флора на НР България“ (колектив), от която досега са излезли осем тома (1963–1982 г.).

При разделянето на билките на групи е възприет един практичен, ясно различим белег – баграта на цветовете. Приети са седем групи растения, като първата обхваща билките без цветове (папратовидните и голосеменните), втората – билките с жълти цветове, третата – с кафяви цветове или съцветия и т.н. В тези групи се включват всички разгледани в настоящата книга медицински растения. Когато цветовете на една билка имат различни багри, например когато даден вид в едни случаи образува бели, в друг случай розови или червени цветове, той се посочва и в групата на растенията с бели и в групата на растенията с розови или червени цветове, и то в съответните таблици. Описанието на растенията обаче се дава само на едно място. По практически съображения са възприети някои положения, които не съвпадат с преобладаващите сега схващания за систематиката на растенията. Така например папратовидните растения са посочени като един отдел, запазено е делението на двуседелните растения на несрасловенчни и срасловенчни, което извънредно много улеснява работата с таблиците за определяне. Тези таблици са изработени съобразно с описаните билки, но когато се е налагало, са взети предвид и белезите на семейства, родове и видове, които не се разглеждат в книгата, за да се изтъкне различието им. За улесняване и проверка на определенията са дадени описания на всички билки както и цветни илюстрации. Наложително е обаче, преди да се използва книгата, интересуваният се да се запознае добре със съответната терминология и с частите на растенията, описани в раздел „Морфология на растенията“. Където е възможно, за родовете, които имат и други видове освен описания и не са отбелязани в таблиците за определяне, е даден характерен белег или белези, по които разглежданият вид се

различава от всички останали.

Списъкът на растенията, употребявани в народната медицина, беше съставен главно от доц. к.ф.н. Иван Асенов, завеждащ катедра по фармакогнозия и ботаника при Фармацевтичния факултет на Медицинската академия в София. От големия брой видове – над 750, бяха избрани около 340, и то главно такива, които се употребяват както в съвременната медицина, така и в народната или пък са особено популярни в народната медицина. При това заслужава да се изтъкне, че почти всички видове растения, употребявани в съвременната медицина, се използват и в народната, и то много отдавна. Това показва, че народната медицина в резултат на многовековен опит е установила лечебните свойства на голям брой растения, които постепенно се възприемат от съвременната медицина.

Поради редица обстоятелства доц. Ив. Асенов не можа да вземе участие в написването на тази книга. За положения от него труд изказвам моята благодарност.

Останалите растения, които се употребяват в народната медицина, биха могли евентуално да бъдат разгледани в друга книга с подобен характер.

РАЦИОНАЛНО СЪБИРАНЕ И ОПАЗВАНЕ НА БИЛКИТЕ

В съвременната медицина все повече си пробива път тенденцията за всестранно използване на лечебните растения, като в редица случаи те се предпочитат пред химичните, синтетични лекарства. Народната медицина, която у нас все още не е напълно проучена, дава нови, ценни данни за лечението на някои болести, които са труднолечими с познатите лекарствени средства. Достатъчно е да се спомене предложеният от народния лечител Иван Раев от с Шипка начин за лекуване на сънната болест с винен екстракт от корените на лудото биле, общоприето и известно сега под наименованието „българско лечение“ (Cura bulgara), откриването на нивалина, основаващ се също на народната медицина, и много други. Ето защо във висшите медицински институти от 1976 г. е въведен курс по фитотерапия. В Медицинската академия в София се откри клиника по фитотерапия, а във всички окръжни болници има кабинети по фитотерапия. През 1977 г. се утвърди програма за изпълнение на основните насоки на Държавния съвет на НР България за опазване, култивиране и рационално използване на лечебните растения у нас до 1990 година.

В резултат на нарасналия интерес към билките през последните години рязко се увеличи както броят на използваните видове, така и количеството, в което те се събират за местни нужди и за износ. Във връзка с благоприятните екологични условия в нашата страна днес България е един от найголемите износители на билки на световния пазар и първа на европейския. Освен това нашата химико-фармацевтична промишленост всяка година усвоява нови лечебни препарати от билки, и то не само за задоволяване на нашите нужди, но и за износ.

От всичко това става ясно колко силно може да повлияе този вид стопанска дейност върху разпространяването на отделни растения. Съществува голяма опасност от унищожаване на редица растения, ако не се вземат мерки да се регламентира тяхното събиране.

Разбира се, че успехите в стопанското използване на билките за местни нужди и за износ, срещу който се получава ценна валута, може само да ни радва и трябва да се поощрява. Но в това отношение съществуват някои слабости, които водят до пълно унищожаване на тези ценни растения. Билките се събират много безотговорно, хищнически.

Образуваните бригади от ученици, пенсионери и др. обикновено обират изцяло съответното растение в дадено находище, като най-често го отскубват заедно с корените или го изкопават, преди да е разпръснало семената си (лудо биле, делянка, иглика и др.), в резултат на което след няколко години растението изчезва. Грижите на организациите, провеждащи билкосъбирането, се свеждат до изпълнението на плана, без да се интересуват защо се стига до изчезването на много лечебни растения. Такава непосредствена опасност заплашва жълтата тинтява, петнистата тинтява, делянката и др., които в редица находища са унищожени или силно намалели поради безогледното изкопаване на подземните им части.

Добре разбраните интереси на страната, които напълно съвпадат с изискванията за защита на природата, налагат да се вземат бързи мерки за запазване и увеличаване на това наше природно богатство. Необходимо е да се въведе райониране на билкосъбирането, за да се даде възможност да се възстановят естествените находища, да се спазват строго изискванията при събирането на билките, а онези от тях, при които естествените резерви са недостатъчни, да се култивират в подходящи места. Направените опити в някои стопанства са насърчителни и имат добър икономически ефект.

Необходимо е да се засили възпитателната дейност. На всички билкосъбирачи трябва да се разясни значението на лечебните растения, които са наше национално богатство, и необходимостта от опазването им. За тази цел могат да се използват вестниците и списанията, радиото и телевизията, различни изложби, лектории и др. със съдействието на органите по защита на природата, туристическите организации и др.

Всички тези мерки ще дадат възможност да се възстановят находищата на отделните билки и да се осигури използването им в бъдеще.

ЗАБРАНЕНИ ЗА СЪБИРАНЕ РАСТЕНИЯ

(Заповед № 761 на Главното управление на горите, публикувана във в. „Известия“, бр. 63 от 8.VIII.1961 г. въз основа на чл. 3 от Указа за защита на родната природа)

Дървета и храсти

1. Дървовидна хвойна – *Juniperus excelsa* M. B.
2. Отровна хвойна – *Juniperus sabina* L.
3. Тис – *Taxus baccata* L.
4. Нарязанолистен тъжник – *Spiraea crenifolia* C.A.M.
5. Звъниколистен тъжник – *Spiraea hypericifolia* L.
6. Върболистен тъжник – *Spiraea salicifolia* L.
7. Храстовиден очиболец – *Potentilla fruticosa* L.
8. Див рожков – *Cercis siliquastrum* L.
9. Карагана – *Caragana frutescens* DC.
10. Конски кестен – *Aesculus hippocastanum* L.
11. Джел – *Ilex aquifolium* L.
12. Благаянево вълче лико – *Daphne blagayana* Freyer
13. Червено вълче лико – *Daphne cneorum* L.
14. Кошаниново вълче лико – *Daphne kosaninii* Stoj.
15. Лаврово вълче лико – *Daphne laureola* L.
16. Маслиновидно вълче лико – *Daphne oleoides* Schreb.
17. Ракитник – *Hippophae rhamnoides* L.
18. Алпийска роза – *Rhododendron kotschyi* Simk.
19. Пирен – *Erica arborea* L.
20. Странджанска боровинка – *Vaccinium arctostaphylos* L.

Тревисти растения

21. Венерин косъм – *Adiantum capillus-veneris* L.
22. Южен змиарник – *Arum dracuncululus* L.
23. Планински крин – *Lilium jankae* Kern.
24. Родопски крин – *Lilium rhodopaeum* Delip.
25. Дряновска кандилка – *Fritillaria drenovskyi* Deg. et Stoj.
26. Малка кандилка – *Fritillaria minor* Led.

27. Стрибърниева кандилка – *Fritillaria stribrnyi* Vel.
28. Южно лале – *Tulipa celsiana* DC.
29. Родопско лале – *Tulipa rhodopaea* Vel.
30. Горско лале – *Tulipa silvestris* L.
31. Тракийско лале – *Tulipa thracica* Dav.
32. Урумово лале – *Tulipa urumovii* Hayek
33. Пясъчен крем, див крин – *Pancreatium maritimum* L.
34. Оливиеров минзухар – *Crocus olivieri* Gay.
35. Пеперудоцветен салеп – *Orchis papilionacea* L.
36. Шлемоносен салеп – *Orchis militaris* L.
37. Женски чехъл – *Cypripedium calceolus* L.
38. Рилски ревен – *Rheum rhaponticum* L.
39. Бяла водна роза – *Nymphaea alba* L.
40. Жълта водна роза – *Nuphar luteum* S.S.
41. Планински божур, витошко лале – *Trolhus europaeus* L.
42. Златна ведрица, златна кандилка – *Aquilegia aurea* Jka.
43. Рилска съсънка – *Anemone vernalis* L.
44. Нарцисовидна съсънка – *Anemone narcissiflora* L.
45. Горска съсънка – *Anemone silvestris* L.
46. Родопска съсънка – *Anemone rhodopaea* Stoj. et Stef.
47. Планински повет – *Clematis alpina* L.
48. Крайморска менекша – *Matthiola Qdoratissima* R. Br.
49. Бодливо сграбиче – *Astragalus amacantha* M.B.
50. Обикновен сладник – *Glycyrrhiza glabra* L.
51. Дългошпореста теменуга – *Viola delphinantha* Boiss.
52. Дяволски орех – *Trapa natans* L.
53. Рилска иглика – *Primula deorum*
54. Старопланинска иглика – *Primula frondosa*
55. Едрочветна тинтява, безстъблена тинтява – *Gentiana kochiana*
Pers.
56. Блатна тинтява – *Gentiana pneumonanthe* L.
57. Петниста тинтява (частично забранена) – *Gentiana punctata* L.
58. Жълта тинтява (частично забранена) – *Gentiana lutea* L.
59. Силивряк – *Haberlea rhodopensis* Friv.
60. Рамонда – *Ramonda serbica* Panб.
61. Морина – *Morina persica* L.
62. Еделвайс – *Leontopodium alpinum* Cass.

Морфология на растенията

Цвят

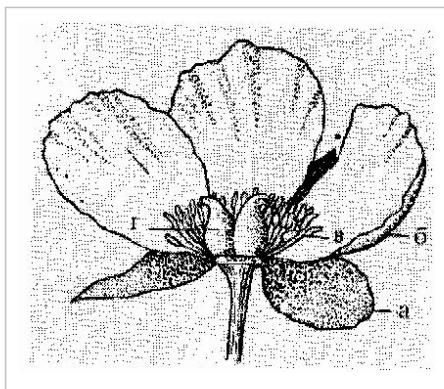
Частите на един пълен двуполов цвят, изброени отвън навътре, са: 1) чашка; 2) венче; 3) тичинки; 4) плодник.

Чашката се състои от зелени, малки, свободни или сраснали листчета, наречени чашелистчета. В някои случаи тя е слабо развита (лоза) или изобщо не се развива, както е случаят при повечето сложноцветни растения, където е превърната във власинки и служи за разпространяване на плодовете. При слеза, очиболеца и др. цветовете са с двойна чашка, като външната е образувана от видоизменени прицветници.

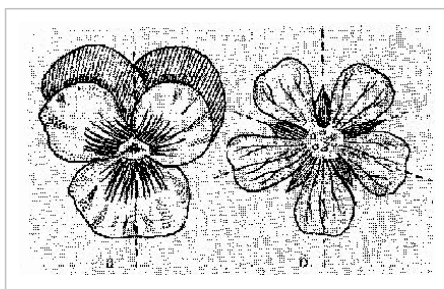
Венчето е най-забележимата, най-изпъкващата част на цвета и в обикновения живот, като говорим за цветя, имаме предвид най-често него. По форма, окраска, размери и други белези в устройството си венчето е извънредно разнообразно и по-добре развито от чашката. Листчетата, които го образуват, се наричат венчелистчета.

Чашката и венчето образуват заедно т. нар. двоен околоцветник (божур). Когато околоцветникът е съставен от еднакви помежду си листчета, той се нарича прост (лале). Ако е ярко обагрен и прилича на венче, се нарича венчевиден (съсънка). Когато е зелено обагрен и прилича на чашка, е чашковиден (кукуряк). При едноседелните растения за простия венчевиден околоцветник често се употребява наименованието перигон. Понякога околоцветникът липсва (върба).

Цветовете се наричат срасловенечни, когато венчелистчетата са сраснали изцяло или само в основата си. Когато са свободни, цветовете се наричат несрасловенечни. Цветът е правилен (актиноморфен), когато венчето е съставено от еднакви или различни по форма и размери листчета, които се редуват така, че могат да се прекарат няколко равнини на симетрия, разделящи го на две еднакви половинки (шипка, лале). Цветът е неправилен (зигоморфен), когато едно или две от венчелистчетата се различават по форма и размери от останалите. Тогава може да се прекара само една равнина на симетрия (бобови, устноцветни, теменуги). При някои растения всички венчелистчета са различни и не може да се прекара равнина на симетрия – такива цветове се наричат асиметрични (дилянка).

Фиг. 1 Части на цвета: а – чашка; б – венче; в – тичинки; г – плодници

Фиг. 2 Типове цветове: а – неправилен (зигоморфен); б – правилен (актиноморфен)

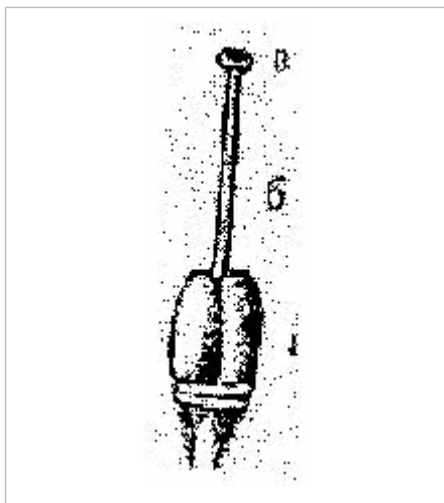
Когато венчелистчетата или чашелистчетата са сраснали помежду си само отчасти, долната сраснала част се нарича тръбица, а горните, свободни частя се наричат зъбци (дялове) на венчето или на чашката.

Според формата венчето може да бъде: тръбесто, когато изцяло или в по-голямата си част по дължина е сраснало в тръбица, например средните цветове в слънчогледовата пита; езичесто, когато има долна тръбеста част в горна, която прилича на дълга тясна пластинка, разперена на една страна (глухарче); звънчевидно, когато има форма на чаша или звънче (прасково-листна камбанка); делвовидно, когато тръбицата долу е издута, а към върха стеснена и след това пак слабо разширена и

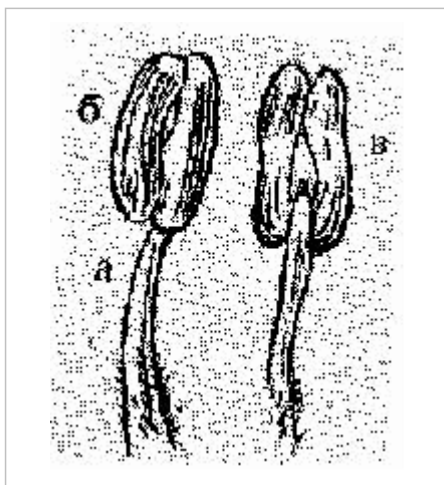
наподобява делва или гърне (лудо биле); фуниевидно, когато тръбицата постепенно се разширява отдолу нагоре и най-горе може да се разпери хоризонтално (блян); дисковидно, когато долната му част е цилиндрична, а горната е разперена хоризонтално; в този случай горната част се нарича диск независимо от това, дали е пяла или изрязана, а отворът на тръбицата се означава като гърло или устие (картоф); двуустно, когато в долната си част е тръбесто, а в горната е разделено на две устни (горна и долна), образувани от непълното срастване на три или две листчета (личат 3 или 2 зъбчета). Изрезът между две устни е по-дълбок, отколкото между останалите дялове. Характерно е за устноцветните растения. Чашката също може да бъде двуустна. При някои растения има шпора. Това е удължен като тръбица или подутина край на части от околоцветника (ралица). Терминът петурка при венчелистчетата се употребява за разширената им част, а стеснената им долна част се нарича нокът (здравец).

Фиг. 3 Видове венчета: а – тръбесто; б – езичесто; в – звънчевидно; г – делвовидно; д – фуниевидно; е – дисковидно; ж – двуустно

Фиг. 4 Тичинка: а – тичинкова дръжка; б – прашник; в – място на свързване на прашника с дръжката

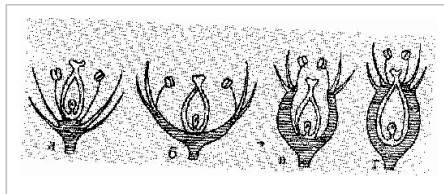
Фиг. 5 Плодник: а – яйчник; б – стълбче; в – близалце

Тичинките се състоят от дръжка, обикновено тънка, цилиндрична, и от прашник, разположен на върха ѝ. Ако липсва дръжка, прашникът е

приседнал. В някои случаи тичинките са без прашници и са като нишки. Те се наричат стаминодии. Тичинките могат да бъдат свободни или сраснали по между си. Когато са сраснали в едно снопче (тръбица), се наричат едно братствени (ружа), а когато са сраснали в две снопчета – двубратствени какъвто е случаят с някои бобови растения, при които 9-те тичинки са сраснали с дръжките си в тръбица, а десетата е свободна.

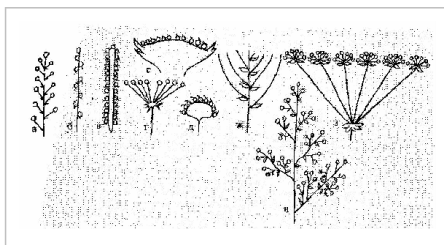
Типичният плодник се състои от 3 части: долна разширена част, наречена яйчник, в който се намират една или няколко празнини (гнезда). В тях са разположени семепъкките, от които ще се образуват впоследствие семената. Над яйчника се очертава стеснена цилиндрична част – стълбче, завършващо с разширена част – близалце. Когато стълбчето липсва, близалцето се нарича приседнало (върху яйчника).

Положението на яйчника по отношение на останалите цветни части може да бъде различно и зависи от формата на цветното легло, което е надбеленият и често разширен край на цветната дръжка. На него са прикрепени цветните части. То може да бъде плоско, изпъкнало, вдлъбнато и т.н. Ако цветното легло е изпъкнало, яйчникът се намира над мястото на прикрепването на околоцветника и тичинките и е скрит във венчето. Такъв яйчник се нарича горен (мак, лале). Горен е яйчникът и тогава, когато цветното легло се вдлъбва и получава плочеста или делвовидна форма, като тичинките, венчелистчетата и чашелистчетата са разположени по неговия ръб (ягода, шипка, слива). При горния яйчник цветното легло не сраства със стените на яйчника. Ако силно вдлъбнатото цветно легло сраства със стените на яйчника така, че тичинките, венчелистчетата и чашелистчетата се намират на върха му, той се нарича долен (кокиче, круша). Яйчникът се вижда под чашката и венчето. При полудолния яйчник долната му половина се сраства със стените на цветното легло, а горната му част остава свободна – среща се рядко (бъз, каменоломки, нокът).

Фиг. 6 Положение на яйчника спрямо другите цветни части: а –

горен яйчник; б, в – полудолен; г – долен яйчник

Фиг. 7. Типове съцветия: а – грозд; б – клас; в – кочан; г – сенник; д – главичка; е – кошничка; ж – шитче; з – сложен сенник; и – метлица

Цветовете са двуполови (хермафродитни), когато имат добре развити тичинки и плодници. Те са еднополови, когато съдържат само тичинки (мъжки цветове) или само плодници (женски цветове). Стерилни (безплодни) са, когато в тях липсват тичинки и плодници. Растения с еднополови цветове, които се намират на един и същи екземпляр, се наричат еднодомни (дъб, царевица). Ако еднополовите цветове се намират на различни екземпляри, те се наричат двудомни (коноп).

Сравнително рядко цветовете са единични (лале). Обикновено те са събрани на групи и са разположени върху разклоненията на стъблото. Такива групи цветове се наричат съцветия. Те са върхни, ако са разположени на върха на стъблото или по върховете на клонките, и пазвени, ако се намират в пазвите на някой стъблен лист. Под стрък се разбира всяка безлистна цветна дръжка, излизаща направо от коренището или измежду приосновните листа на растението (иглика, глухарче).

Различаваме главно следните типове съцветия:

Клас или класовидно съцветие – цветовете са приседнали по дължината на една проста разклонена ос (повечето видове живовлек). Класът е сложен, когато по оста вместо цветове има класове (много житни).

Реса – класче с мека, увиснала ос, съставено от еднополови цветове и опадващо след прецъфтяването заедно с оста (мъжките съцветия при лещката).

Грозд или гроздовидно съцветие – цветовете са разположени върху дръжка по дължината на една проста неразклонена ос (момина сълза).

Метлица – грозд, на който страничните клонки са разклонени няколко пъти (овес).

Щит – цветните дръжки излизат от разни точки на стъблото, но завършват на една плоскост (глог, череша).

Сенник – главната ос е скъсена и поради това отделните цветни дръжки излизат от една точка и имат приблизително еднаква височина (иглика, сем. Сенникоцветни). Сенникът е прост, когато всяка клонка (лъч) носи по един цвят, и сложен, когато всеки лъч завършва с по-дребно сеннико-видно съцветие.

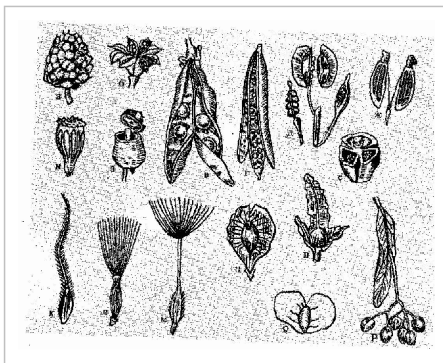
Главичка – отличава се от сенника по това, че цветовете са без дръжка или почти без дръжка, разположени са върху слабо разширената връхна част на оста на съцветието и не са обвити (детелина).

Кошничка – цветовете са приседнали върху разширената ос на съцветието (общо цветно легло). Кошничката е обхваната от голям брой сближени и намалени горни листа, образуващи цветна обвивка (сем. Сложноцветни). Цветното легло на отделния цвят не трябва да се смесва с общото.

Плод

Според начина на образуването им се различават: прости плодове, образувани от един плодник, който е единствен в цвета; сборни (сложни) плодове, образуват се, когато на цветното легло има няколко самостоятелни плодника, всеки от които се превръща в плод (божур, лютиче, малина); лъжливи плодове, в образуването на които взимат участие не само плодникът, но и други части, най-често разрасналото се цветно легло (ябълка, круша); съплодия, образувани от съцветия, в които цветовете са много гъсто разположени. Вследствие на това и плодовете се срастват и опадат заедно (смокиня, черница). Според устройството си простите плодове биват сухи и сочни. Сухите плодове са:

Кутийка – плод със сухи стени, които след узряването му се разпукват. Това става по различен начин: чрез разпукване на шевовете (лале, теменуга), чрез зъбци на горния край (карамфили), чрез дупчици (мак, камбанка), чрез капаче (огнивче) и др.

Фиг. 8. Плодове: а – сборна костилка; б – сборна мехунка; в – боб; г – шушулка; д – шушулчица; е – кутийка, отваряща се по шевове; ж – двойна семка; з – кутийка с капаче; и – кутийка с отвори; к – плод на повет; л – плодна подбел; м – плодна глухарче; и – плод на бряст; о – плод на бреза; п – плод на габър; р – съплодие на липа

Боб – най-често сух едногнезден, обикновено многосеменен плод, образуван от един плодолист. Разпуква се по двата шева. Формата му е много разнообразна. Характерен е за повечето бобови растения (салкъм, фасул).

Шушулка и шушулчица – образувани са от два плодолиста, между които има ципеста лъжлива преграда, по която са прикрепени семената. Шушулката е четири пъти по-дълга, отколкото широка, а шушулчицата е не по-дълга или най-много три пъти по-дълга, отколкото широка. Характерни са за кръстоцветните растения.

Орех (орехче) – сух едносеменен неразпуклив плод с твърда, дебела често вдървявяла обвивка; не се отваря и съдържа само едно семе (липа, дъб, леска). При грапаволлистните и устноцветните има сложен орех – плодът се разпада на 4 орехчета.

Зърно – едносеменен плод с ципеста плодна обвивка, сраснала плът-но със семето, което е едно. Яйчникът е горен. Характерен е за житните растения.

Крилатка – орехче със сух кожест или ципест плосък придатък, например при бряста, ясена и др. При яворите се наблюдава двойна крилатка.

Семка – околоплодникът е кожест, но не сраства със семето, което е едно. Този плод е характерен главно за сложноцветните растения, като

често е снабден с хвърчилка. При сенникоцветните има двойна семка, която при узряването обикновено се разпада на две половинки (семки).

Сочните плодове са:

Ягода – с тънка външна обвивка и мека сочна вътрешност, в която се намират семената (боровинки).

Костилков плод – обвивката му се състои от три слоя: външен – ципест, среден – месест и вътрешен – вдървенял и твърд (костилка). Среща се при джанковия плод и др. Костилковият плод може да има едно или повече семена.

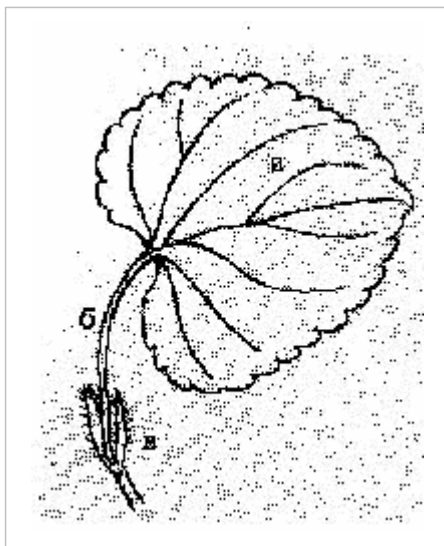
Съществуват и много други плодове, които имат по-ограничено разпространение.

При папратовидните растения не се образуват цветове, плодове и семена. При тях размножаването става с едноклетъчни образувания – спори, затворени в спороносни кутийки, наречени спорангии. При същинските папрати спорангиите са събрани на групи (сори) от долната страна на листа и често са покрити с люспици с различна форма – т. нар. покривало (индузий). При някои растения (хвошове и др.) спорангиите са събрани в класчета, разположени на върха на стъблото.

Лист

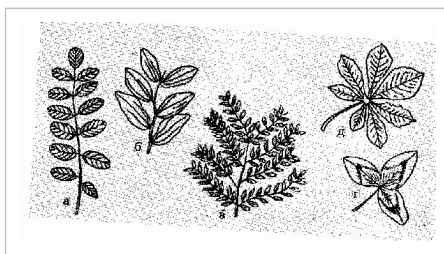
Листът се състои от петура (обикновено плоска) и листна дръжка (с нея се прикрепва към стъблото), която често в основата си се разширява и образува т. нар. влагалище, имащо понякога форма на дълга тръбица (житни растения). Когато се говори за форма и размери на един лист, обикновено се разбира само петурата му. При много растения отстрани на листната дръжка се образуват прилистници. Най-често те са два и имат различна форма и консистенция.

Според броя на петурите, разположени на една дръжка, листата биват: прости (когато петурата е само една) и сложни (петурите са повече).

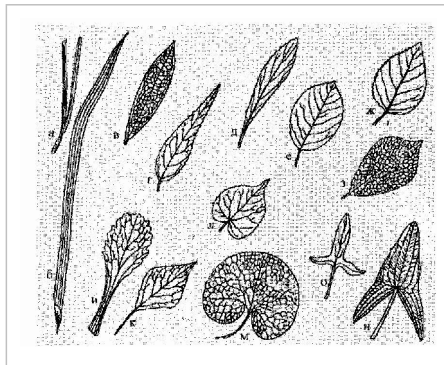
Фиг. 9. Лист и частите му: а – петура; б – дръжка; в – прилистници

Сложните листа са: тройни, когато листчетата са три (детелина); длановидни, когато са повече, но всички са прикрепени радиално към върха на дръжката (конски кестен); перести, когато отделните листчета са разположени едно след друго от двете страни на общата дръжка. Перестите листа са текоперести, ако листната дръжка завършва с едно листче (шипки) и чифтоперести, ако завършва с две листчета (фий). Перестите листа могат да бъдат просто, двойно, тройно перести и т.н. Просто перест е листът, когато отстрани на главната му дръжка са разположени отделни цели листчета; двойно перест е, когато отстрани на главната му дръжка са разположени перести листчета, и т.н.

Фиг. 10. Сложни листа: а – текопересг; б – чифтопересг; в – двойно пересг; г – троен; д – дланевиден

Според общите очергания на петурата простите листа, както и листчетата на сложните листа могат да бъдат: игловидни, когато са остри, тесни и корави, наподобяващи игла (смърч, хвойна); линейни, когато са повече от 5 пъти по-дълги, отколкото широки (житни растения); ланцетни, когато са 3–4 пъти по-дълги, отколкото широки, като най-широката им част е в долната им половина (бяла върба); продълговати, когато са като ланцетните, но най-широката им част се намира в средата (птиче грозде); обратно ланцетни, когато най-широката им част се намира в горната им половина (пролез); кръгли, когато имат форма, подобна на кръг (круша); елиптически, когато са еднакво широки към основата и към върха, а дължината им е 2 пъти по-голяма от ширината (зърнастец); яйцевидни, когато петурата в основата си е по-широка от върха, а дължината ѝ е 2 пъти по-голяма от ширината (боровинки); обратно яйцевидни, когато най-широката част се намира към върха (смадлика); ромбични, когато наподобяват ромб (черна топола); лопатовидни, когато приличат на лопата, като най-широката им част, която е тъпо закръглена, се намира на върха на петурата, а след това изведнъж се стеснява в силно удължена долна част (паричка); сърцевидно овални, когато са заострени на върха, имат сърцевидна основа и закръглени дялове (люляк); бъбрековидни, когато на върха са закръглени, по-широки, отколкото дълги и в основата си са плитко и широко изрязани (копитник) и др.

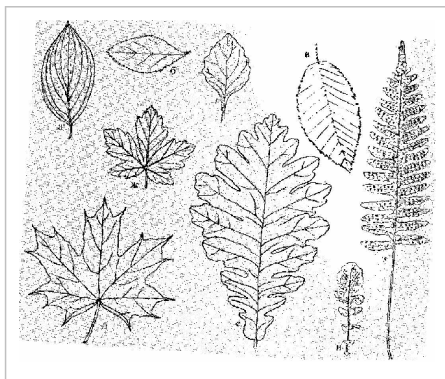

Фиг. 11. Прости листа: а – игловиден; б – линейен; в – продълговат; г – ланцетен; д – обратно ланцетен; е – овален или елиптически; ж –

яйцевиден; з – обратно яйцевиден; и – лопатовиден; к – ромбичен; л – сърцевиден; м – бъбрековиден; н – стреловиден; о – копиевиден

Преходните форми между посочените основни типове листа се означават, като се комбинират съответните наименования, например линейно-ланцетният лист е тесен и дълъг, но не е с успоредни ръбове, по-широк е в долната си част и е заострен на върха.

Според ръба на листата и на листчетата се различават: целокрайни листа, когато ръбът е цял, без зъбчета (люляк); напилени, когато зъбчетата са правилни и заострени, наподобяващи трион (бряст); назъбени, когато ръбът им е изрязан на малки делчета, наподобяващи зъбчета (габър); въл-новидни, когато изрезите са широки, неравни, със закръглени издатини и вдлъбнати части (подбел); нарязани (разсечени), когато са дълбоко изрязани, но изрезите достигат докъм средата на половината от петурата. От своя страна нарязаните листа биват: дланесто нарязани, когато изрезите са радиални по посока на точката, където петурата е заловена за листната дръжка (клен, явор); пересто нарязани, когато изрезите са по посока на средната жилка (дъб). Има също разделени листа, при които изрезите достигат почти до средата, но частите на петурата, наречени сегменти или листни дялове, са свързани в основата си. Те също биват дланевидно разделени (явор) и пересто разделени (сладка папрат). Ако връхният дял е по-голям от страничните, тогава листът е лировиден (глухарче).

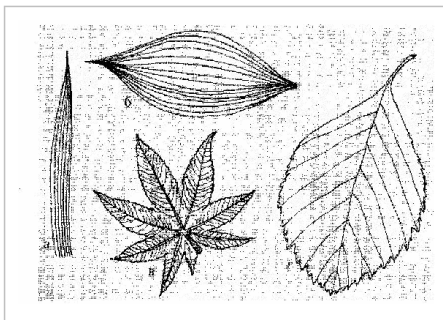
Фиг. 12. Видове листа според ръба на петурата: а – целокраен; б – напилен; в – назъбен; г – вълновиден; д – дланевидно нарязан; е –

пересто нарязан; ж – дланевидно разделен; л – пересто разделен; и – лировиден

Според формата в основата си листата биват: сърцевидни, бъбрековидни (вж. при форма на петурата); стреловидни, когато долните краища на петурата, наречени уши, са заострени и насочени надолу (киселец); копиевидни, когато ушите са разперени встрани (поветица); клиновидни, когато листата постепенно се стесняват към дръжката (чувен); тъпи, закръглени и др.

Листата са приседнали, когато липсва дръжка и петурата се прикрепва непосредствено за стъблото. Ако приседналата основа на петурата има уши, които се разполагат от двете страни на стъблото, се казва, че листът обхваща стъблото. Листата се наричат низбегащи, когато основата на петурата им продължава надолу по стъблото във вид на изпъкнали ребра, наречени крила (гингер, лопен), а стъблата се наричат съответно крилати.

Според разположението на жилките (нерватурата) различаваме следните листа: с една жилка по средата без странични разклонения (смърч, лазаркиня, еньовче); с успоредно жилкуване – имат по няколко жилки, успоредни помежду си и с ръба на листата (житни растения); с дъговидно жилкуване – жилките са дъговидно извити и се събират към върха на листа (чемерика). Последните два типа жилкуване са характерни за едноседелните растения и не се срещат при дърветата и храстите. При мрежестото (пересто) жилкуване в средата на листата има добре развита жилка (главна или средна), от която излизат странични (вторични), чиито разклонения се свързват в мрежа (бук, дъб). Дланевидно е жилкуването, когато от основата на петурата излизат няколко силно изразени жилки и стигат до листните дялове (явор, лоза). Тези два типа жилкуване са характерни за двуседелните растения.

Фиг. 13. Жилкуване: а – успоредно; б – дъговидно; в – дланевидно; г – пересто;

Мястото, където са прикрепени листата за стъблото, се нарича възел, а разстоянието между два възела – междувъзлие. Ако на всеки възел се намира само по един лист, листоразположението е спирално или последователно (върба, бук). При срещуположното листоразположение на всеки възел има по два листа един срещу друг (устноцветни). Ако на възел има по повече от два листа, листоразположението е прешленесто (еньовче, лазаркия). Листата са приосновни, когато излизат от основата на стъблото, и стъблени, когато са разположени по стъблото. Ако приосновните листа са разположени в един кръг в основата на стъблото и са силно сближени, се наричат розеткови (паричка, иглика).

Люспи са недоразвитите приседнали листа, които се срещат по коренищата и стъблата (например по цветоносните стъбла на подбела) и др. Като прицветници се означават най-близките до цветовете листа, ако те се отличават от стъблените по размери, форма, окраска, разположение. Те са обикновено по-дребни и приседнали. Когато прицветниците са много дребни и ципести, се наричат прицветни люспи (при сложноцветните). Обвивни листа са най-горните листа, разположени при основата на цветоносните клонки. По размери, форма и разположение те са преход от стъблени листа към същински прицветници. Когато няколко прицветни листа са събрани във вид на прешлен или обгръщат основата на съцветието (сенник или кошничка), например при сенникоцветните, сложноцветните и др., те образуват цветна обвивка. Прицветните листа на житните растения, остриците и др., които са тънки и корави, се наричат плевни.

Стъбло

Според консистенцията си стъблата се делят на тревисти и дървенисти. Според трайността си тревистите растения са едногодишни, двугодишни и многогодишни.

Едногодишните растения завършват пълното си развитие (от семе до семе) за по-малко от една календарна година. След узряването на семето растението умира. Едни от едногодишните започват развитието си през есента и го завършват през следващия вегетационен сезон (овчарска торбичка), а други се развиват само по време на един вегетационен сезон. Двугодишните растения живеят не повече от два вегетационни сезона – през първата година развиват вегетативни органи и натрупват резервни храни, а през втората цъфтят, дават семе и умират (лопен, морков). Многогодишните тревисти растения се характеризират с това, че надземната им част умира всяка година, но подземните им органи се запазват (троскот).

Дървенистите растения са многогодишни. Тяхното стъбло е вдървенияло. Различаваме дървета, храсти и полухрасти. Дърветата имат главно стъбло (ствол), разклоняващо се на значителна височина (смърч, бук). Храстите нямат главно стъбло или то е слабо развито, като разклоненията започват почти от земната повърхност (леска, хвойна). На височина те не надвишават 5–8 м. Когато са по-ниски от 1 м, се означават като храстчета (боровинки, мечо грозде). При полухрастите вдървеняват само долните части на стъблото, които са многогодишни. Връхните им части са тревисти и умират всяка зима (гръмотрън).

Според положението си стъблата биват: изправени, когато растат вертикално нагоре (при повечето растения); приповдигнати, на които основната част лежи на земята, а връхната им част се издига нагоре (машерка); полулегнали, когато лежат на земята по цялата си дължина (пача трева); пълзящи, когато са полулегнали, но на възлите образуват корени, с които се закрепват за почвата (ягода); увивни, когато се издигат чрез увиване около други растения (поветица); туфести, когато от основата излизат многобройни къси и гъсто разположени стъбла (картъл).

Видоизменени подземни стъбла са: коренище – наподобява корен (с пъпки и люспи) и може да бъде тънко и дълго (пирей) или късо и дебело (перуника); грудка – късо, дебело и месесто (картоф); луковица – късо, закръглено, съставено от керемидообразно наредени месести люспи (петров кръст) или от люспи, които отвън са плътно обвити с

ципести люспи (лук).

Издънките са млади стъбла, образувани обикновено от подземната част на растението. Те са пълзящи, когато растат хоризонтално над и под земята (надземни и подземни).

Корен

Характерен белег за корена е липсата на листа и пъпки. По това той се отличава от подземните стъбла – коренища, грудки и луковици. По корена няма възли и междувъзлия, които са характерни за всички надземни стъбла. Според формата му различаваме: нишковиден корен – тънък, слабо разклонен (очанка); грудковиден – надебелен като грудка (жълтурче); вретеновиден – надебелен, като слиза вертикално надолу и постепенно изтънява (морков); реповиден – надебелен и издут като ряпа (балдаран); брадат – представлява снопоче от почти еднакво развити нишковидни коренчета (пшеница).

Вторични образувания в растенията

При определянето на растенията значение имат някои от вторичните му образувания, като бодлите, шиповете, тръните, мустачките и различните видове власинки.

Бодлите са недоразвити върхни клонки, например при трънката, глога, крушата.

Шиповете са епидермални образувания, поради което при натискане с ръка лесно се откъртват (шипки).

Тръните, които при редица растения (паламида, магарешки бодил) се срещат по края на листата, са краища на листните жилки.

На практика бодлите, шиповете и тръните често се смесват и се употребяват като синоними.

Мустачките (разклонени или неразклонени) са нишковидни образувания, чрез които растенията се увиват около други растения и се издигат. Произходът им е различен – видоизменени клонки (лоза), видоизменени листа (тиква), видоизменени прилистници (скрипка).

Власинките са епидермални образувания и са най-разнообразни по форма – прости или разклонени, перести или звездовидни и др.

Според вида на власинките растителните органи, на които се

намират, се обозначават като: ресничести, когато власинките са прави и къси; влакнести (космати), когато власинките са гъсти и дълги; пухести, когато са покрити с къси и тънки, едва забелязващи се с просто око власинки; вълнести, когато власинките са дълги, разбъркани, наподобяващи вълна; наплъстени, когато вълната образува на повърхността гъст, плътен пласт; жлезисто влакнести, когато власинките завършват с жлезиста главичка; копринесто влакнести, когато власинките са тънки, дълги, прилегнали и лъскави, наподобяващи коприна; четинести, когато власинките са твърди и прави; звездовидни, когато няколко разклонения са разположени на върха на къса власинка; брашнести, когато власинките са много къси, бели, подобни на брашно и лесно се изтриват с ръка.

РАБОТА С ТАБЛИЦИТЕ ПРИ ОПРЕДЕЛЯНЕ НА БИЛКИТЕ

Да се определи едно растение значи да се установи научното му наименование. За тази цел се използват т. нар. дихотомични таблици, при които се съпоставят противоположни белези на съответни растения, означени с еднакви последователни цифри, втората от които е със звездичка. Наричат се теза и антитеза. Работещият с таблиците трябва да прецени по бележите къде се отнася растението, което определя – към тезата или антитезата. След всяка теза и антитеза са дадени цифри, показващи по-нататъшния ход или наименованието на съответното растение.

За успешното определяне на растението е необходимо предварително да се запознаем с ботаническата терминология, дадена в предходния раздел, а след това внимателно и точно да наблюдаваме. При спазване на тези условия след неколkokратни упражнения с таблиците и техниката на определяне всеки може лесно да намери името на разглежданото от него растение. Определянето се улеснява и от приложените илюстрации. Необходима е и лупа.

Определянето на една непозната билка трябва да започне от таблицата за определяне на отделните висши растения (стр. 23). Ако растението е папратовидно или голосеменно, използваме раздела „Билки без цветове“ (стр. 24), който обхваща тези два отдела. Тук са посочени таблиците за определяне на папратовидните и голосеменните растения, чрез които установяваме наименованието на съответното растение, след което са дадени описанията на тези видове.

Ако разглежданото растение е от отдел Покритосеменни растения, използваме таблицата за определяне на големите дялове на покритосеменните растения (стр. 31) и установяваме дали е едноседелно, двуседелно, срасловенечно или несрасловенечно. Това ще ни улесни при по-нататъшната работа.

В зависимост от баграта на цвета (венчето) – жълта, бяла, червена и др., се използва съответният раздел, като навсякъде най-напред се дава таблицата за определяне на двуседелните несрасловенечни растения, после на двуседелните срасловенечни и накрая на едноседелните. Например искаме да определим дрян, който е с жълти цветове. В съответната таблица (стр. 32) прочитаме теза 1 и антитеза 1# която посочва,

че растението е с корени в почвата и ни насочва към теза 2. Дрянът е дърво и затова използваме теза 2, на края на която е поставена цифрата 3. Тя ни насочва към теза 3 и антитеза 3#, които прочитаме. Дрянът има прости листа, следователно се спираме на теза 3, която ни препраща към теза 4 и антитеза 4# Дрянът има цветове с чашка и венче, затова използваме антитеза 4#. Тя ни препраща към теза 5 и антитеза 5#. Дрянът има срещуположни листа, затова прочитаме теза 5, след която е дадено и наименованието му.

В някои случаи в таблицата се стига до дадено семейство или род и тогава определянето на растението продължава при съответния род или семейство. След всяко определение трябва много внимателно да се провери дали растението отговаря точно на описанието. Това се налага, защото редица родове имат повече видове от разгледаните в настоящата книга.

Навсякъде в книгата са дадени и българските наименования на видовете, родовете и семействата. Една част от тях са народни, други са приети от различни автори. Почти навсякъде нашият народ нарича видовете растения с една дума, например дъб, явор, но на много места в книгата сме възприели наименования от две думи – съществително и прилагателно, което най-често не е народно, например северно изтравниче. След българското е дадено и латинското наименование на вида, което също е от две думи. След него е поставено съкратеното име на ботаника, който пръв е открил и описал това растение, например L. означава името на шведския ботаник Линея. Това са авторски имена и не се произнасят, когато се казва наименованието на растението.

ТАБЛИЦА ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ОТДЕЛИТЕ ВИСШИ РАСТЕНИЯ

1. Тревисти растения, размножаващи се със спори → Отдел Папратовидни растения – *Pteridophyta*.

1#. Дървета, храсти и тревисти растения, размножаващи се със семена → вж. 2

2. Дървета и храсти с вечнозелени (наши представители) игловидни или люспести листа. Цветовете без околоцветник или яйчник, като семепъкките са разположени на открито върху люспи, единични или образувачи шишарки, които при семената вдървеняват или стават месести, кълбести, синкави или червени → Отдел Голосеменни растения – *Pinophyta*.

2#. Дървета, храсти и тревисти растения. Цветовете с прост или двоен околоцветник (рядко без него), с добре развити тичинки и яйчник, в който са разположени семепъпките → Отдел Покритосеменни растения – *MagnoUophyta*.

БИЛКИ БЕЗ ЦВЕТОВЕ
(Папратовидни и Голосеменни растения)

ТАБЛИЦА ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА БИЛКИТЕ ОТ
ОТДЕЛ ПАПРАТОВИДНИ РАСТЕНИЯ –
PTERIDOPHYTA

1. Стъблото начленено, съставено от плътни възли и кухи между-възлия. Листата недоразвити, с форма на зъбци и сраснали в прешлено-видни влагалища. Спороносните класчета на върха на стъблото и разклоненията му → вж. 2

1#. Стъблото неначленено на възли и междувъзлия и с добре развити листа. Спороангите разположени по долната повърхност на листата, в пазвите на листата или във върхни класчета (тогава стъблата са вилужно разклонени) → вж. 3

2. Спороносното, пролетното стъбло кафяво, безхлорофилно, просто, на върха със спороносно класче. Лятното стъбло зелено, разклонено, безплодно → Полски хвощ – *Equisetum arvense* L.

2#. Спороносното стъбло зелено, подобно на лятното, безплодно → Блатен хвощ – *Equisetum palustre* L.

3. Растения без надземно стъбло. Листата излизат от коренището. Спороангите разположени по долната повърхност на листата → вж. 4

3#. Растения с добре развити, тънки, вилужно разклонени стъбла с многобройни дребни листчета. Спороангите разположени в пазвите на листата по средата на стъблото или във върхни класчета → вж. 11

4. Листата цели, пересто нарязани или вилужно раздвоени. Листни-те дялове в основата съединени помежду си → вж. 5

4#. Листата един или повече пъти перести → вж. 7

5. Листата цели, голи, подобни на език → Волски език – *Phyllitis scolopendrium* (L.) New.

5#. Листата пересто нарязани или неправилно вилужно разклонени → вж. 6

6. Листата отдолу гъсто покрити с ръждиви власинки → Златиста-папрат – *Ceterach officinarum* DC.

6#. Листата напълно голи → Северноизтравниче – *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm.

7. Листата просто перести → вж. 8

7#. Листата два или повече пъти перести → вж. 9

8. Листните дялове дребни, закръглени. Спорангиите (сорите) линейно удължени → Обикновено изтравниче – *Asplenium trichomanes* L.

8#. Листните дялове сърповидно извити, по-едри. Спорите кръгли → Наваличе – *Polystichum lonchitis* (L.) Roth.

9. Сорите разположени под подбития листен ръб → Орлова папрат – *Pteridiurnaquilinum* (L.) Kuhn.

9#. Сорите разположени по страничните жилки на листата → вж. 10

10. Сорите бъбрековидни → Мъжка папрат – *Aspidium filix-mas* (L.) Schott.

10#. Сорите дългнести или линейни → Женска папрат – *Athyrium filix-femina* (L.) Roth.

11. Спорангиите разположени в пазвите на обикновените листа по средата на стъблото. Растение без класчета → Иглолистен плаун – *Lycopodium selago* L.

11#. Спороносните листа събрани в класчета по върховете на клонките → Бухалчест плаун – *Lycopodium clavatum* L.

СЕМ. ПЛАУНОВИ – LYCOPODIACEAE

Иглолистен плаун – *Lycopodium selago* L.

[Картинка: Табло 1]

Многогодишно тревисто растение с пълзящо, вилучно разклонено стъбло, с изправени разклонения, високи до 30 см, гъсто облистени. Листажа линейни до ланцетни, разположени спирално, заострени, обикновено целокрайни, рядко слабо назъбени, корави, дълги 4–8 мм, припокриващи се. Спорангиите бъбрековидни, разположени в пазвите на средните стъблени листа (табло 1, фиг. 1).

По скални и каменливи места и между скални блокове във високопланинския пояс на Средна и Западна Стара планина, Витоша, Пирин, Рила и Славянка, между 1500 и 2800 м н. в. Спороноси юли – септември. Употребява се в народната медицина.

Бухалчест плаун – *Lycopodium clavatum* L.

[Картинка: Табло 1]

Многогодишно тревисто растение с пълзящо по земята стъбло, дълго до 1 м, тънко, вилужно разклонено. От него излизат вертикално изправени, също дихотомично разклонени клонки. Листата малки, дълга 3–5 мм, линейни, шиловидни, завършващи с бяла власинка, дълга 2–3 мм, гъсто спирално разположени върху стъблото и клонките. Спороносните класчета са по 1–3, линейно-цилиндрични, дълги 3–6 мм, върхни, с тънка и дълга дръжка (1,5–15 см), по която се намират редуцирани и нарядко разположени жълтеникави назъбени и разперени листчетата. Листчетата на класчето са широко яйцевидни, назъбени, заострени в основата им се намира по един бъбрековиден спорангий (табло 1, фиг. 2).

Расте по каменливи и скални места, между хвойнови храсталаци и в смърчови гори в Средна и Западна Стара планина, Витоша, Рила, Западни Родопи и Пирин, между 1600 и 2200 м н. в. Спороноси юли – септември.

В медицината се употребяват спорите (дрога *Lycopodium*) и надземната част (дрога *Herba Lycopodii*).

СЕМ. ХВОЦОВИ – *EQUISETACEAE*

Полски хвоц – *Equisetum arvense* L.

[Картинка: Табло 1]

Многогодишно растение с черно-кафяво коренище, покрито с власинки. От него напролет се развиват кухи неразклонени прешленести кафяви стъбла, високи до 30 см, на върха със спороносно класче, дълго 1–4 см. След разсейването на спорите това стъбло умира и се развиват летни, зелени, безплодни, кухи, пръстеновидно разклонени стъбла, високи 10–80 см, с по 4 ребра, във възлите с влагалище, дълго до 2 см, с шиловидно заострени зъбци (6–12 на брой) (табло 1, фиг. 3).

Широко разпространен е в цялата страна по влажни места, оризища, ниви и ливади, по насипи край реките, по-рядко в гори докъм 1600 м н. в. Спороноси февруари – май.

В медицината се използват зелените летни стъбла, които се събират от юни до октомври (дрога *Herba Equisetii minoris*). Има много голяма употреба и в народната медицина.

У нас се срещат 7 вида хвощ, от които само два образуват зелени безплодни стъбла – полският хвощ и големият хвощ (*E. telmateia Ehrh.*). При големия хвощ обаче листните влагалища по летните стъбла са с по 20–30 зъбеца и клонките са с по 8 ребра, а стъблото е високо от 50 до 200 см.

Блатен хвощ – *Equisetum palustre L.*

[Картинка: Табло 1]

Многогодишно растение, образуващо само един вид стъбла, зелено, високо до 60 см, обикновено с 6–10 ясно изпъкнали ребра, силно разклонено, като клонките са с по 5 ребра. Спороносното класче се намира на върха на стъблото, черно, тъпо, дълго 1–3 см. Листните влагалища фуниевидни, дълги до 12 мм, в горната си част малко разширени, с 6–10 зъбеца и с бял ципест ръб (табло 1, фиг. 4).

Среща се често по влажни и мочурливи ливади, край реки и блата в цялата страна докъм 1500 м н. в. Спороноси май – септември. Използува се широко в народната медицина.

СЕМ. ОРЛОВОПАПРАТОВИ – *HYPOLEP1DIACEAE*

Орлова папрат – *Pteridium aquilinum (L.) Kuhn.*

[Картинка: Табло 2]

Многогодишно растение с едри листа, дълги 40–400 см, 2–3 пъти перести, кожести, на дълга дръжка, равна на петурата или по-дълга, голи или в основата си влакнести. Коренището дълго, пълзящо. Листните дялове тъпи или заострени, срещуположни, ланцетни, долните на къса дръжка, горните приседнали, свързани в основата си, целокрайни. Сорите кафяви, брадавичести (табло 2, фиг. 1).

Широко разпространена е в цялата страна от морското равнище до високопланинския пояс, особено по сечища, пожарища, поляни и гори. Спороноси юли – септември.

В народната медицина се използват коренището и листата, които се събират през лятото.

СЕМ. ИЗТРАВНИЧЕВИ – *ASPLENIACEAE*

Обикновено изтравниче – *Asplenium trichomanes* L.

[Картинка: Табло 2]

Многогодишно тревисто растение с късо пълзящо туфесто коренище, покрито с кафяви люспи и власинки, от което направо излизат дребните презимуващи листа, дълги 4–20 см. Те са просто перести, с по 15–40 листни делчета от всяка страна, дълги 0,25–1,2 см, с къса дръжчица или приседнали, разположени последователно или срещуположно, яйцевидни, продълговати до полукръгли, отгоре голи, отдолу късовлакнести. Листната дръжка и листната ос кафяви до червеникавочерни. Сорите продълговати, разположени от средната жилка до листния ръб (табло 2, фиг. 2).

Разпространено е широко в цяла България докъм 1700 м н. в. по влажни, сенчести, каменливи терени и скални пукнатини. Спороноси юли – октомври.

В медицината се използва надземната част (дрога *Herba Trichomanis*), която се събира през лятото.

Северно изтравниче – *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm.

[Картинка: Табло 2]

Дребно многогодишно растение с късо, вилужно разклонено коренище, покрито с кафяви линейни люспи. Листата дълги 5–15 см, презимуващи, голи, с дръжка 2–3 пъти по-дълга от петурата, дихотомично разделена на 2–4 линейни дяла (1 мм широки), които към основата си са клиновидно стеснени, към горната си част заострени, целокрайни или късо вилужно изрязани. Сорите линейни, при узряването покриват цялата долна страна с целокрайно покривало (табло 2, фиг. 3).

Из пукнатини на скали в цяла България до високопланинския пояс. Спороноси юни – октомври. Надземната част се използва в народната медицина.

Златиста папрат – *Ceterach officinarum* DC.

[Картинка: Табло 2]

Многогодишно растение с късо коренище, от което излиза снопче презимуващи кожести листа, дълги 5–25 см, дълбоко пересто нарязани на 9–20 последователно разположени, продълговати до полукръгли, целокрайни или слабо вълнисти дялове, отгоре голи, зелени, отдолу покрити гъсто с ръждиви влакна, под които са скрити сорите. Листната дръжка по-къса от петурата, обикновено към основата черно-кафява (табло 2, фиг. 4).

Разпространена е в цяла България докъм 1500 м н. в. главно в пукнатини на варовити скали, като преобладава в по-южните части на страната. Спороноси май – октомври.

В народната медицина се използва надземната част, която се събира през лятото.

Волски език – *Phyllitis scolopendriurn* (L.) New.

[Картинка: Табло 3]

Многогодишна папрат с късо коренище, от което излизат сравнително едри, 10–60 см дълги кожести листа, голи, презимуващи, с широко линейна до линейно-ланцетна петура, широка 5–7 см, целокрайна или слабо вълновидна, със сърцевидна основа. Дръжката къса. Сорите линейни, дълги, наредени от двете страни на средната жилка, косо спрямо нея и успоредни помежду си, дълги 8–18 мм (табло 3, фиг. 1).

По влажни сенчести скалисти места главно в широколистни гори, най-често в дъбовия пояс докъм 1400 м н. в. Спороноси юли – август.

По-рано растението се е прилагало в официалната медицина, а сега само в народната. Използува се цялата надземна част, която се събира през лятото.

СЕМ. ЖЕНСКОПАПРАТОВИ – *ATHYRIACEAE*

Женска папрат – *Athyrium filix-femina* (L.) Roth.

[Картинка: Табло 3]

Многогодишно тревисто растение с късо, дебело, косо разположено коренище, покрито с кафяви люспи. Листата сравнително нежни, едри, дълги до 150 см, светлозелени, двойно до тройно перести, в общото си очертание продълговати, към основата и върха постепенно стеснени. Листните дялове дълги 3–25 см, линейно-ланцетни, а делчетата продълговати, дробно напилени, дълги 3–20 мм. Сорите яйцевидни до бъбрековидни, с неопадващо покривало (табло 3, фиг. 2).

Среща се сравнително често по влажни, сенчести и гористи места, главно в по-високите планини, където достига докъм 2 000 м н.в. Спороноси юни – септември. Коренището се използва в народната медицина.

СЕМ. МЪЖКОПАПРАТОВИ – *ASPIDIACEAE*

Мъжка папрат – *Aspidium filix,-mas (L.) Schott.*

[Картинка: Табло 3]

Многогодишно тревисто растение с дебело, късо кафяво коренище, гъсто покрито с останки от листни дръжки, от върха на което излиза снопче едри листа, дълги до 150 см и широки до 25 см. Листната дръжка е 2–4 пъти по-къса от петурата, дебела до 5 мм, покрита, както и оста на петурата, с многобройни кафяви люспи. Петурата е продълговато ланцетна до елиптично-ланцетна, към върха постепенно стеснена, в по-голямата си част напълно переста, с пересто разделени дялове, които от своя страна са пересто разсечени, като делчетата им са свързани в основата си и са тъпо назъбени. На върха си листът е пересто разсечен. Сорите бъбрековидни, разположени от двете страни на средната жилка. Покривалата са голи, бъбрековидни, неопадливи (табло 3, фиг. 3).

Среща се често по сенчести влажни места из гори и храсталаци в цялата страна, като в планините стига докъм 1800 м н. в. Спороноси юли – септември.

В медицината се използва коренището (дрога *Rhizoma Filicis-maris*), което се изважда през март или през септември – октомври. Използва се широко и в народната медицина.

Наваличе – *Polystichum lonchitis* (L.) Roth.

[Картинка: Табло 3]

Многогодишно тревисто растение с късо дебело коренище, от което излиза снопче кожести презимуващи листа, дълги 10–60 см, просто перести, с дълга дръжка (6–7 см), покрита, както и долната част на листната ос, с ръждиви люспи. В общото си очертание листната петура е ланцетна, към двата си края стеснена. Листните дялове 15–50 на брой, долните късо триъгълни, останалите широко ланцетни, сърповидно извити напред, в основата си от горната страна с по-малко или по-голямо остро ушенце, шиловидно напилено, с по 2–3 вилужни жилки. Сорите разположени в два реда от двете страни на средната жилка, но само в горните листни дялове. Покривалото ципесто, назъбено, щитовидно (табло 3, фиг. 4).

По сенчести скалисти места и гори във всички наши планини между 900 и 2400 м н. в., предимно на силикатен терен. Спороноси юли – септември. Отварата от листа се употребява в народната медицина.

ТАБЛИЦА ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА БИЛКИТЕ ОТ ОТДЕЛ ГОЛОСЕМЕННО РАСТЕНИЯ – *PINOPHYTA*

1. Храстчета с начленени стъбла и клонки, които са срещуположни или събрани по 3–4 в прешлен. Листата по 2–4, недоразвити и сраснали в основата си и във вид на влагалищни люспици. Зрелите семена с месеста червена обвивка → Ефедрa – *Ephedra distachya* L.

1#. Дървета и храсти с неначленени клонови и с добре развити игловодни листа. Плодовете дървенисти (шишарки) или месести, сини или червени → вж. 2

2. Дърво. Листата игловодни, разположени по клонките в снопчета по 2. дълги 3–4 см. Плодът шишарка → Бял бор – *Pinus sylvestris* L.

2#. Храсти. Листата игловодни, къси, дълги 1,0–2,0 см, разположени в прешлени по 3. Плодът месест → вж. 3

3. Плодът червен → Червена хвойна – *Juniperus oxycedrus* L.

3#. Плодът син → вж. 4

4. Храст с вертикално или почти вертикално издигащи се главни

клони и стъбла. Иглите заострени, бодливи, прави, дълги до 2,0 см → Обикновена хвойна – *Juniperus communis L.*

4#. Полегнали или разпрострени храсти с отделни издигащи се клони.

Иглите меки, дъговидно извити, дълги до 1,5 см → Сибирска хвойна – *Juniperus sibirica Burgs.*

СЕМ. БОРОВИ – *PINACEAE*

Бял бор – *Pinus sylvestris L.*

[Картинка: Табло 4]

Дърво с червеникавокафява кора, високо до 40 м. Листата игловидни, опадат след 2–3 години, обикновено дъговидно извити, по 2 в снопочета. Шишарките най-често в групи по 1–3, със слабо извита надолу дръжка, голи, дългнесто яйцевидни, дълги 3–6 см, широки 2,0–3,5 см. Шишарковите люспи ромбични, изпъкнали, без черно пръстенче около пъпчето (табло 4, фиг. 1).

Образува големи чисти насаждения или в примес с други иглолистни почти във всички наши планини до 2200 м н. в.

В съвременната медицина се използват боровите пъпки (*Turiones Pini*), намиращи се по върховете на клонките, които се събират рано напролет преди разпукването им. Използува се в народната медицина.

СЕМ. КИПАРИСОВИ – *CUPRESSACEAE*

Обикновена хвойна – *Juniperus communis L.*

[Картинка: Табло 4]

Храст, много рядко ниско дръвче, с червеникавокафяви леторасли и си-во-кафява кора. Листата игловидни, в пререз триъгълни, с жлебовидна горна страна и белезникава средна линия, дълги до 2,0 см, широки до 1,0–1,5 мм, разположени по 3 в последователни прешлени, на върха заострени. Месестите „плодчета“ почти приседнали, синкавочерни, в диаметър 6–9 мм (табло 4, фиг. 4).

Единично или групово по сухите и каменливи склонове, скали,

храсталаци и като подлес в широколистни и иглолистни насаждения докъм 1500–1700 м н.в. Не се среща в равнините.

В съвременната медицина се използват месестите „плодчета“ (*Fructus Juniperi*), които се берат през есента (септември – ноември). Има широко приложение и в народната медицина.

Сибирска хвойна – *Juniperus sibirica* Burgs.

[Картинка: Табло 4]

Храстче, високо до 1 м. Иглите гъсто разположени, къси, обикновено възтъпи, сравнително меки, небодливи. Плодчетата в диаметър 7–8 мм, черно-сини (табло 4, фиг. 3).

Широко разпространена е по високите планини – Стара планина, Витоша, Рила, Пирин над 1700 м н. в., където често покрива големи площи. Употребява се в медицината както обикновената хвойна.

Червена хвойна – *Juniperus oxycedrus* L.

[Картинка: Табло 4]

Храст, рядко малко дръвче, високо до 14 м, с разперена корона. Иглите дълги до 2,5 см, широки до 2 мм, силно бодливи, отгоре жлебовидни, с две беззъбни тесни ивици от двете страни на средната жилка, отдолу лъскаво зелени, с изпъкнал среден ръб. „Плодчетата“ почти приседнали, кълбести или слабо сплескани, в диаметър 6–10 мм, червенокафяви, лъскави, обикновено без налеп (табло 4, фиг. 2).

Доста разпространен вид в южните, по-топли части на страната. Среща се поединично или образува храсталаци главно по сухите и припечни предпланински склонове на Източни и Средни Родопи, по южните склонове на Стара планина, в Струмската долина, по Черноморското крайбрежие и др. докъм 1000 м н. в. „Плодчетата“ на червената хвойна се използват в народната медицина.

СЕМ. ЕФЕДРОВИ – *EPHEDRACEAE*Ефедра – *Ephedra distachya* L.

[Картинка: Табло 4]

Силно разклонено, прешленесто начленено храстче, високо до 50 см, със зелени фотосинтезиращи, изправени или полегнали клонки. Листата недоразвити, дребни, безцветни люспици, дълги до 2 мм. Размножителните органи еднополови. Мъжките се състоят от тичинки, обвити с две ципести, сраснали в основата си листчета, а женските са по 1–3 по върховете на клонките, с по 2–4 двойки покривни листчета, които при узряването стават месести, сочни, червеникави (табло 4, фиг. 5).

Среща се сравнително рядко из скалисти и пясъчливи места по Черноморското крайбрежие, край Девня и Айтос, в Странджа, Западна Стара планина (Белоградчишко, Михайловградско), Софийско (с. Долни Паса-рел), Родопите (Асеновградско).

В медицината се използват стръковете (дрога *Herba Ephedrae*), които се берат по време на цъфтежа.

БИЛКИ С ЖЪЛТИ ЦВЕТОВЕ

ТАБЛИЦА ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ГОЛЕМИТЕ ДЯЛОВЕ НА ОТДЕЛ ПОКРИТОСЕМЕННО (ЦВЕТНИ) РАСТЕНИЯ – *MAGNOLIOPHYTA*

1. Околоцветникът прост, чашковиден или венчевиден, съставен от 6 еднакво обагрени листчета, или околоцветникът липсва, или във вид на люспици → Едноседелни растения – *Monocotyledonae*

1#. Околоцветникът двоен, съставен от чашка и венче, или прост с друг брой листчета → Двуседелни растения – *Dicotyledonae*

2. Чашката и венчето, респ. простият околоцветник, съставени от сво-одни, несраснали помежду си листчета, много рядко сраснали до известна степен → Несрасловенечни растения – *Archichlamydeae*.

2#. Чашката и венчето, респ. простият околоцветник, съставени от сраснали помежду си листчета → Срасловенечни растения – *Metachlamydeae*

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ НЕСРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Паразитно храстче, прикрепено върху клонките на други дървета → Бял имел – *Viscum album L.*

1#. Растения с корени в почвата → вж. 2

2. Дървета или храсти → вж. 3

2#. Тревисти растения, рядко полухрасти → вж. 8

3. Листата прости – целокрайни, назъбени или изрязани по най-различен начин → вж. 4

3#. Листата сложни, съставени от по няколко или много листчета с една обща дръжка. Тичинките 10, сраснали с дръжките си в тръбица, или 9, сраснали и една свободна → Сем. Бобови – *Fabaceae*

4. Околоцветникът недоразвит и е заместен от 2 жлези → Сем. Върбови – *Salicaceae*

4#. Околоцветникът двоен, съставен от чашка и венче → вж. 5

5. Листата разположени по две срещуположно → Дрян – *Cornus*

mas L.

5#. Листата разположени последователно → вж. 6

6. Тичинките много на брой – повече от 10 → Сем. Липови – *Tiliaceae*

6#. Тичинките по-малко от 10 → вж. 7

7. Бодлив храст с триразделни шипове, разположени по дължината на клонките. Листата назъбени, овални до елиптични, дълги 2,5–5,5 см. Плодът сочна червена ягода → Киселтрън – *Berberis vulgaris* L.

7#. Небодлив храст с широко елиптични целокрайни листа, дълги 3–10 см, наесен почервяващи. Плодът костилков, сух → Смардлика – *Cotinus coggygris* Scop.

8. Околоцветникът прост, съставен от един ред листчета, или липсва → вж. 9

8#. Околоцветникът съставен от два или повече кръга листчета, от които вътрешният или вътрешните кръгове, обагрени жълто, съставляват венчето → вж. 13

9. Растение без околоцветник. Листата теснолинейни. Растение с бял млечен сок → Обикновена млечка – *Euphorbia cyparissias* L.

9#. Растения с прост околоцветник. Листата с друга форма. Растения без млечен сок или със сок, но не бяло обагрен → вж. 10

10. Яйчникът горен или яйчниците много на брой → Сем. Лютикови – *Ranunculaceae*.

10#. Яйчникът долен → вж. 11

11. Тичинките 4–5 → Сем. Сенникоцветни – *Apiaceae*

11#. Тичинките 8–12 → вж. 12

12. Цветовете единични. Околоцветникът тръбест, в долната, част мехуресто подут, а на върха продължен – във вид на езиче. Листата целокрайни.

Тичинките 12 → Вълча ябълка – *Aristolochia clematidis* L.

12#. Цветовете събрани в плоско щитовидно съцветие. Околоцветникът – плосък, четириделен. Листата назъбени. Тичинките 8 → Алтънче – *Chrysosplenium altemifolium* L.

13. Цветовете неправилни → вж. 14

13#. Цветовете правилни → вж. 15

14. Тичинки 10, сраснали с дръжките си във вид на тръбица, или 9, сраснали, а десетата свободна → Сем. Бобови – *Fabaceae*.

14#. Тичинковите дръжки до основата свободни → Сем. Резедови – *Resedaceae*.

15. Венчелистчета сраснали подобно на звънче, с 5 дяла на върха си

→ Сем. Тиквови – *Cucurbitaceae*.

15#. Венчелистчетата свободни, несраснали → вж. 16

16. Тичинките много на брой – повече от 15 → вж. 17

16#. Тичинките малко на брой – до 10, рядко до 15 → вж. 21

17. Тичинките сраснали в едно или три снопчета → Жълт кантарион – *Hypericum perforatum* (L.)

17#. Тичинковите дръжки свободни → вж. 18

18. Яйчникът само един → Сем. Макови – *Papaveraceae*.

18#. Яйчниците два или много, по изключение един плодник, но тогава чашката двойна → вж. 19

19. Листата плоски, дебели, месести, целокрайни, събрани в основата щя стъблото → Белоцветендебелец – *Sempervivum leucanthum* Panc.

19#. Листата не са месести → вж. 20

20. Тичинките и венчелистчетата прикрепени върху плодното легло → Сем. Розоцветни – *Rosaceae*.

20#. Тичинките и венчелистчетата прикрепени под ложето → Сем. Лютикови – *Ranunculaceae*.

21. Плодът бодлив, покрит с шипове. Листата сложни, нечифтоперести → Трабузан – *Tribulus terrestris* L.

21#. Плодът не е бодлив. Листата с друга форма → вж. 22

22. Плодниците няколко или много на брой → вж. 23

22#. Плодникът само един → вж. 24

23. Листата месести, приседнали → Сем. Дебелецови – *Crassulaceae*.

23#. Листата не са месести и винаги имат дръжка → Сем. Розоцветни – *Rosaceae*.

24. Листата прости, целокрайни или назъбени → вж. 25

24#. Листата сложни, съставени от две, три или повече листчета, или дълбоко изрязани, или насечени на дялове → вж. 27

25. Стълбчетата 3 → Ушно плюскавиче – *Silene otites* (L.) Wib.

25#. Стълбчето само едно → вж. 26

26. Яйчникът долен → Пупалка – *Onagra biennis* L.

26#. Яйчникът горен → Сем. Кръстоцветни – *Brassicaceae*

27. Стълбчетата 2 → Сем. Сенникоцветни – *Apiaceae*.

27#. Стълбчето едно или недоразвито → вж. 28

28. Плодът кутийка. Тичинките 8–10 → Седефче – *Ruta graveolens* L.

28#. Плодът шушулка или шушулчица → Сем. Кръстоцветни – *Brassicaceae*.

СЕМ. ВЪРБОВИ – *SALICACEAE*Върба – *Salix L.*

1. Листата поне отдолу сребристо влакнести → „Бяла върба а – *S. alba L.*

1#. Листата съвършено голи → Крехка върба – *S. fragilis L.*

Бяла върба – *Salix alba L.*

[Картинка: Табло 5]

Дърво с тъмносива, дълбоко напукана кора, високо до 25–30 м. Младите клонки на върха със сребристи власинки, по-късно голи. Листата ланцетни, последователни, дълго заострени, дълги 5–12 см, широки 1–3 см, по ръба ситно назъбени, покрити от двете страни или само отдолу със сребристи власинки, с малки прилистници (1,5–2,0 см), които са тясно ланцетни, жлезисти, рано опадащи. Листните дръжки къси, на върха с 1–2 жлези. Цветовете събрани в цилиндрични реси, развиващи се едновременно с листата и без околоцветник. Ресите с мъжки цветове са дълги до 7 см и дебели до 1 см, с жълтеникави или зеленикави продълговати при-цветници. Тичинките 2, свободни, два пъти по-дълги от прицветниците. Женските реси са дълги до 5 см и дебели – до 0,5 см. Плодът кутийка, дълга до 5 мм (табло 5, фиг. 1).

Среща се край реки и блата в цялата страна докъм 1700 м н. в. Цъфти март – май.

В съвременната медицина се използва върбовата кора (дрога *Cortex Salicis*), която се събира рано напролет. Използува се широко и в народната медицина.

Крехка върба – *Salix fragilis L.*

[Картинка: Табло 5]

Дърво, високо до 25 м, с жълтеникави чупливи млади клонки, съвършено голи. Листата дълги 6–15 см, широки 1,5–4,0 см, ланцетни до яйцевидно-ланцетни, дълго заострени, напилено назъбени, отгоре тъмнозелени, отдолу сиво-зелени, старите голи. Дръжките дълги 1,0–1,4 см,

на върха с 1–2 безцветни жлези (брадавички). Прилистниците полу-сърцевидни. Клонките, носещи ресите, са с целокрайни листа, а прицветниците са обратно яйцевидни, отгоре дълговлакнести. Мъжките реси дълги до 5 см, а женските до 7 см. Плодната кутийка с дръжка, 2–3 пъти по-дълга от задната жлеза (табло 5, фиг. 2).

Край реки и блата в цялата страна заедно с бялата върба. Цъфти март – май.

В съвременната медицина намира приложение като заместител на кората от бяла върба, а в народната медицина се използва както бялата върба.

СЕМ. ИМЕЛОВИ – *LORANTHACEAE*

Бял имел – *Viscum album L.*

[Картинка: Табло 5]

Голо полупаразитно храстче със стъбло, високо до 100 см, вилужно разклонено. Листата срещуположни, жълто-зелени, месести, презимуващи, продълговати до ланцетни, дълги 2–8 см, широки до 3 см, целокрайни, с 3–7 успоредни жилки без разклонения. Цветовете дребни, еднополови, събрани в сбити групички по 5–7 в пазвите на листата. Двудомно растение. Мъжките цветове с 4-делно венче, без чашка и с 4 тичинки, сраснали с дяловете на венчето, а женските със слабо забележима 4-зъбчеста чашка и 4 венчелистчета във вид на месести люспи. Яйчникът долен. Плодът бяла кълбеста лепкава едносеменна ягода, която полепва по краката на птиците и по този начин се пренася по други дървета (табло 5, фиг. 3).

Паразитира върху различни овощни и други (широколистни и иглолистни) дървета. Често се среща в Източна България, по-рядко в останалите части на страната. Цъфти март – май.

В съвременната медицина се използват листата заедно с клонките (дрога *Herba Visci*) или само листата (*Folia Visci*), които се берат през март и април. Широко се използва и в народната медицина.

СЕМ. КОПИТНИКОВИ – *ARISTOLOCHIACEAE*Вълча ябълка – *Aristolochia clematitis* L.

[Картинка: Табло 5]

Многогодишно тревисто растение с късо пълзящо коренище и изправено стъбло, високо до 1 м, обикновено неразклонено, голо. Листата последователни, на дълга дръжка, широко яйцевидно-сърцевидни или бъбрековидни, дълги 3–15 см, целокрайни. Цветовете събрани по няколко (2–8) в пазвите на листата. Околоцветникът прост, венчевиден, неправилен, тръ-бест, в долната си част слабо разширен, а в горната удължен във вид на езиче, дълъг 2–3 см, светложълт. Тичинките 6, спраснали със стълбчето. Яйчникът долен. Плодът крушовидна кутийка, дълга 2–5 см. **Отровно!** (табло 5, фиг. 4).

Из тревисти места, в окопни култури и др. Цъфти юли – август.

В съвременната медицина се използва главно коренът (дрога *Radix Aristolochiae*), по-рядко надземната част *Herba Aristolochiae*). Има широко приложение и в народната медицина.

СЕМ. КАРАМФИЛОВИ – *CARYOPHYLLACEAE*Ушно плюскавиче – *Silene otites* (L.) Wibel

[Картинка: Табло 6]

Многогодишно тревисто растение с изправено неразклонено стъбло, високо 30–80 см, в долната част четинесто окосмено, в горната голо с няколко лепливи жлезисти пръстена. Приосновните листа събрани в розетка, лопатовидни, постепенно стеснени в дръжка, дълги до 10 см, широки до 1,5 см, целокрайни, отгоре голи, отдолу четинесто окосмени; стъблените листа срещуположни, линейни, заострени. Съцветието гъсто, гроздовидно до почти класовидно, дълго до 35 см. Цветовете изправени, еднополови, с дълга дръжка и ципести прицветници, дълги до 1 мм. Чашката цилиндрична, дълга 4–6 мм, с 10 успоредни жилки, гола, с 5 тъпи зъбеца. Венчето жълто, дълго 4–6 мм, съставено от 5 лопатовидно линейни венчелистчета. Тичинките 10, разположени в два кръга. Яйчникът горен, гол. Стълбчетата 3. Плодът кутийка, дълга 3,5–5 мм, удължено яйцевидна, приседнала, при основата си тригнезна, на върха

с 6 зъбчета (табло 6, фиг. 1).

Рядко по сухи тревисти и каменливи места в цялата страна докъм 1600 м н. в. Цъфти април – юли. Използува се в народната медицина.

СЕМ. ЛЮТИКОВИ – *RANUNCULACEAE*

1. Околоцветникът прост – венчевиден или чашковиден → вж. 2

1#. Околоцветникът съставен от чашка и венче, които се различават добре помежду си → вж. 4

2. Околоцветникът чашковиден, по-къс от тичинките. Цветовете събрани по много във върхни метловидни съцветия → Дребно обичниче – *Thalictrum minus* L.

2#. Околоцветникът венчевиден, по-дълъг от тичинките. Цветовете единични или по няколко → вж. 3

3. Листата цели, сърцевидни до бъбрековидни, повече от 3 на брой → Блатняк – *Caltha palustris* L.

3#. Листата дланевидно 3-делни, три на брой → Жълта съсънка – *Anemone ranunculoides* L.

4. Чашелистчетата 3 → Жълтурче – *Ranunculus ficaria* L.

4#. Чашелистчетата 5–8 → вж. 5

5. Венчелистчетата продълговато елиптични, в двата си края стеснени, на брой 12–20 → Гороцвет – *Adonis vernalis* L.

5#. Венчелистчетата яйцевидни, на горния край разширени, на долния стеснени, обикновено 5 на брой, рядко 8–10 → вж. 6

6. Средният листен дял на приосновните листа с дръжка → Пълзящо лютиче – *Ranunculus repens* L.

6#. Средният листен дял приседнал, без дръжка → Обикновено лютиче – *Ranunculus acris* L.

Блатняк – *Caltha palustris* L.

[Картинка: Табло 6]

Многогодишно тревисто растение с коренище и кухо, гладко, полегнало или изправено, слабо разклонено стъбло, високо до 40–80 см. Листата последователни, лъскави, голи, сърцевидни до бъбрековидни, по ръба назъбени или. напилени до почти целокрайни, приосновните големи с дълга дръжка, стъблените по-малки с къса дръжка или дори

приседнали. Цветовете единични или по няколко на върха на стъблото, 1,5–5 см в диаметър, разположени на дръжка, дълга 10–15 см. Околоцветникът прост, съставен от 5, рядко от повече жълто обагренни листчета. Тичинките и плодниците много. Яйчникът горен. Плодът сборен, съставен от 5–15 мехунки, след разпукуването на които семената излизат. **Отровно!** (табло 6, фиг. 2).

По заблатени и мочурливи ливади и край потоци в цялата страна, предимно в планините от 400 до 2000 м н. в. Цъфти март – юли.

За дрогата се използва цялата надземна част на растението (*Herba Calthae palustris*), която се събира по време на цъфтежа. Използува се в народната медицина.

Жълта съсънка – *Anemone ranunculoides* L.

[Картинка: Табло 7]

Растение с тънко, цилиндрично, хоризонтално коренище. Стъблото единично, високо 7–30 см, голо или разсеяно влакнесто с един приосновен лист или без него. Стъблените листа 3 на брой, събрани в прешлен под цвета, на дръжка, до основата си дланевидно триразделни, като дяловете са яйцевидни до тясно елиптично ланцетни, към основата си целокрайни, нагоре едро назъбени до изразяни, отгоре разсеяно влакнести, отдолу голи. Цветовете обиновено единични, 1,5–2 см в диаметър, с прост венчевиден околоцветник от 5–8 листчета, отдолу с прилегнали власинки, отгоре голи, дълги 10–15 мм, широки 8–10 мм. Тичинките многобройни, значително по-къси от околоцветника. Яйчникът горен. Плодчетата многобройни, гъсто влакнести, а сборният плод увиснал (табло 7, фиг. 1).

Из сенчести широколистни гори и храсталаци в предпланинския и долния планински пояс до към 1500 м н. в. Цъфти март – май. Употребява се в народната медицина.

Гороцвет – *Adonis vernalis* L.

[Картинка: Табло 6]

Многогодишно тревисто растение с късо, дебело, черно-кафяво коренище, от което напролет се развиват 5–6 цветоносни стъбла, високи по време на цъфтежа 5–20 см, но след прецъфтяването достигат на

височина до 40 см. Стъблата изправени, слабо разклонени, в основата си покрити с кафяви люсповидни листа. Стъблените листа приседнали, в общото си очертание овални, долните дланевидно, а горните двойно пересто разделени, като дяловете им са линейни, целокрайни. Цветовете единични, жълти, разцъфтяващи едновременно с разлистването и в диаметър 4–5 см. Чашката с 5 листчета, а венчелистчетата (10–25 на брой) продълговато елиптически, дълги 15–34 мм и широки 5–12 мм. Плодниците и тичинките много. Цветното легло конусовидно. Яйчникът горен. Плодът сборен, съставен от овални плодчета с късо, кукесто, завито надолу носче. **Силно отровно!** (табло 6, фиг. 3).

Среща се по тревисти и каменливи варовити терени в Югоизточна и Североизточна България, тук-там в Северна България, Софийско поле, Драгоманско и в планината Голо бърдо.

В медицината под името *Herba Adonidis vernalis* се използват цветоносните и облистени стъбла, събрани по време на цъфтежа. Използува се широко и в народната медицина.

Пълзящо лютиче – *Ranunculus repens* L.

[Картинка: Табло 7]

Многогодишно тревисто растение с късо коренище. Стъблото изправено, високо до 70 см или приповдигащо се, с надземни, стелещи се и вкореняващи се във възлите издънки. Листата два пъти тройни, на дълги дръжки, като всеки дял е изрязан. Средният дял на по-дълга дръжка. Най-горните листа приседнали. Цветовете на дълга дръжка, 2–3 см в диаметър. Чашката от 5 листчета, голи, разперени. Венчето златистожълто, два пъти по-дълго от чашката, съставено от 5 листчета. Тичинките и плодниците много. Плодниците разположени върху изпъкналото цветно легло, което е покрито с четинки. Яйчникът горен. Плодът сборен, съставен от много закръглено яйцевидни орехчета с дълго, почти право носче (табло 7, фиг. 2).

По влажни и заблатени места, край локви и потоци в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти април – август. Употребява се в народната медицина.

Обикновено лютиче – *Ranunculus acris* L.

[Картинка: Табло 6]

Многогодишно тревисто растение с право, разклонено стъбло, високо 30–100 см, покрито с прилегнали власинки. Приосновните и долните стъблени листа на дълги дръжки, в общото си очертание петоъгълни, с 3–5 дълбоки почти ромбични дяла, които са нарязани и остро назъбени. Горните листа приседнали, почти до основата си изрязани на линейни делчета, почти целокрайни. Цветовете малобройни, събрани в рехаво съцветие, 15–25 мм в диаметър, на дълга дръжка, с прилегнали власинки, с 5-листна чашка и венче. Чашелистчетата почти ципести, дълги 4–7 мм, изправени или почти прилегнали към венчето, влакнести. Венчелистчетата по-дълги от чашката, златистожълти, обратно яйцевидни. Тичинките много. Яйчникът горен. Плодното легло голо. Плодчетата дълги 2,0–3,5 мм, гладки, с много късо носче (табло 6, фиг. 4).

По влажни ливади и тревисти места и край пътища. Среща се в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

Жълтурче – *Ranunculus ficaria* L.

[Картинка: Табло 7]

Многогодишно тревисто растение със снопче продълговато яйцевидно задебелени корени в основата си. Стъблото високо до 30 см, голо, припов-дигащо се. Листата голи, блестящи, закръглено сърцевидни, закръглено назъбени до целокрайни, с дълга дръжка, често с грудчици в пазвите на листата. Цветовете единични, 1,5–5,0 см в диаметър, на дълга дръжка. Венчелистчетата 8–12, жълти, лъскави, дълги 10–18 мм, широки 4–7 мм, продълговато елиптични, в основата си с нектарници, 5 на брой. Тичинките и плодниците много. Яйчникът горен. Плодното легло покрито с четинки. Орехчетата дълги 2,5 мм, закръглени, обратно яйцевидни, късомъхесто влакнести, със слабо заострено носче (табло 7, фиг. 3).

По влажни сенчести места, широколистни гори, ливади и др. в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти март – май. Употребява се в народната медицина.

Дребно обичниче – *Thalictrum minus* L.

[Картинка: Табло 7]

Многогодишно тревисто растение с ръбесто, дълбоко набраздено стъбло, високо до 1,5 м, голо или рядко с жлезисти власинки. Листата на дълга дръжка, 3–4 пъти перести, в общото си очертание широко триъгълни, дълги 7–30 см и почти толкова широки. Листчетата почти кръгли или обратно яйцевидни до клиновидни, дълги до 30 мм и толкова широки, отпред обикновено с три зъбчета. Цветовете много, събрани по върховете на стъблото в широка, разперена метлица. Околоцветникът прост. Венчелистчетата липсват. Чашелистчетата 4–5 на брой, зеленикавожълти, дълги 3–4 мм, яйцевидни. Тичинките много (10–15), увиснали, дълги 7–8 мм, по-дълги от околоцветника. Яйчникът горен. Плодчетата голи или жлезисто влакнести, дълги 2,5–4,0 мм, приседнали, странично сплескани, с късо носче (табло 7, фиг. 4).

По сухи тревисти и каменливи места, ливади, храсталаци и горски поляни почти до алпийския пояс. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. КИСЕЛТРЪНОВИ – *BERBERIDACEAE*

Кисел трън – *Berberis vulgaris* L.

[Картинка: Табло 8]

Силно разклонен бодлив храст, висок до 3 м, с ръбести клонки, покрити с жълтеникава кора, която през втората година става сива. Бодлите дла-невидно триразделни, дълги до 2 см. Листата разположени в снопче по 2–12 в пазвите на бодлите, на младите клонки единични, последователни. Листата прости, овални или широко елиптични до обратно яйцевидни, с мрежесто жилкуване, назъбени, дълги, 2,5–5,5 см, стеснени в къса дръжка, на вкус кисели. Цветовете жълти, събрани по 15–30 в увиснали гроздове, дълги 3–5 см. Чашката с 6 зелени листчета. Венчето също с 6 продълговати, цели или на върха слабо врязани листчета. Тичинките 6. Яйчникът горен. Плодът сочна цилиндрична кисела червена ягода, дълга до 10 мм, широка 5 мм, с по 2–3 семена (табло 8, фиг. 1). Среща се рядко в цялата страна из храсталаци и на сухи

каменливи места докъм 1200 м н. в. Цъфти април – юни.

С лечебна цел в съвременната медицина се използват кората на корена и стъблото (*Cortex Berberidis*), самият корен (*Radix Berberidis*) и плодовете (*Bassae* или *Fructus Berberidis*). В миналото са се употребявали и листата. В народната медицина се използват корените, плодовете и листата.

Коренът се изкопава през пролетта, преди да започне вегетацията (март – април) или през есента (октомври – ноември) след узряването на плодовете, и то само от едната страна на храста, така че да се оголи не повече от 1/4 от тях.

СЕМ. МАКОВИ – *PAPAVERACEAE*

1. Цветовете единични. Растение без млечен сок → Жълт рогатец – *Glaucium flavum* L.

1#. Цветовете в прости сенници. Растение с гъст оранжев млечен сок → Змийско мляко – *Chelidonium majus* L.

Жълт рогатец – *Glaucium flavum* L.

[Картинка: Табло 8]

Двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправено го-ло стъбло, високо 30–90 см. Приосновните листа събрани в розетка, дълги 15–35 см, лировидно пересто наделени, с двойно по-голям връхен дял, назъбени ; стъблените листа по-дребни, приседнали и обхващащи стъблото, едро назъбени до пересто нарязани. Цветовете единични, разположени по върховете на клонките, на дръжка, дълга до 5 см. Чашката двулистна, покрита с четинки и опада при разтварянето на цвета. Венчелистчетата 4, жълти, дълги 3–4 см. Тичинките много. Яйчникът горен. Плодът шушулковиден, гол, дълъг 15–30 м, разпукващ се на две части. **Отровно!** (табло 8, фиг. 2).

Среща се по пясъците и каменливите места на Черноморското крайбрежие, в Шуменско, Провадийско, Плевенско. Цъфти юни – август. В медицината се използва надземната му част (*Herba Glaucii flavi*).

Змийско мляко – *Chelidonium majus* L.

[Картинка: Табло 8]

Многогодишно тревисто растение, съдържащо гъст оранжев млечен сок. Стъблото синкаво, разклонено, високо 30–90 см, голо или с разсеяни меки власинки. Листата последователни, долните с дръжки, горните приседнали, голи, нечифтоперести, с 5–7 овални или продълговати, почти приседнали листчета, върхното триразделно. Цветовете събрани по 2–6 в прости сеници, разположени в пазвите на горните листа. Те имат чашка от 2 жълто-зелени листчета, опадащи при разтварянето на цвета. Венчето яркожълто, четирилистно. Тичинките многобройни. Яйчникът горен. Плодът шушулковиден, дълъг до 5 см, разпукващ се на две части, гол. **Отровно!** (табло 8, фиг. 3).

Расте по каменливи, влажни, сенчести места, покрити с храсталаци, из разредени гори в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти май – юли.

Надземната част на растението е дрогата *Herba Chelidonii*, която се събира през май – юли. До септември може да се събере и втора реколта. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. КРЪСТОЦВЕТНИ – *BRASSICACEAE* (*CRUCIFERAE*)

1. Плодът шушулка, най-малко 4 пъти по-дълъг, отколкото широк → вж. 2

1#. Плодът шушулчица, не по-дълъг, отколкото широк или по-малко от 4 пъти по-дълъг, отколкото широк → Горуха – *Lepidium perfoliatum* L.

2. Растения, покрити поне отчасти с разклонени или двуразделни власинки → вж. 3

2#. Растения, покрити с прости власинки или съвсем голи → вж. 6

3. Листата двойно или тройно перести → Войничница – *Descurainia sophia* (L.) Webb.

3#. Листата цели → вж. 4

4. Едногодишно растение. Шушулката цилиндрична, с дръжка, не по-тънка от самата шушулка → Разперена боянка – *Erysimum repandum* L.

4#. Двугодишни или многогодишни растения. Шушулките

сплескани или почти 4-ръбести, с дръжка, по-тънка от самата шушулка → вж. 5

5. Власинките по листата почти изцяло двуразделни → Разклонена боянка – *Erysimum diffium Ehrh.*

5#. Власинките по листата звездовидни или смесени (звездовидни и двуразделни) → Вълнисто-назъбена боянка – *Erysimum crepidifolium Rchb.*

6. Листата пересто нарязани до перести, със стреловиден или копиевиден най-горен дял → Лечебна мъдрица – *Sisymbrium officinale (L.) Scop.*

6#. Листата пересто нарязани; горният им сегмент не е нито стреловиден, нито копиевиден → вж. 7

7. Капачетата на шушулката без жилки → Пиренейски пореч – *Rorippapyrenaica (L.) Rchb.*

7#. Капачетата на шушулките с 1–5 жилки → вж. 8

8. Шушулката четвъртита и капачетата ѝ само с по една надлъжна жилка; почти голи растения → Обикновена злина – *Barbarea vulgaris R. Br.*

8#. Шушулката цилиндрична или четириръбеста. Капачетата ѝ с по 3 надлъжни жилки, като страничните две понякога са слабо забележими → вж. 9

9. Шушулката цилиндрична или четириръбеста, с 3 еднакво развити жилки и носче, дълго 1–2 см → Полски синап – *Sinapis arvensis L.*

9#. Шушулката четириръбеста с една ясна жилка и по-слабо забележими странични жилки. Носчето дълго 1,5–4,5 мм → вж. 10

10. Шушулката дълга 1,0–2,5 см и прилепнала към оста на съцветието.

Цветовете с дръжка, по-къса или равна на чашката → Черен синап – *Brassica nigra (L.) Koch*

10#. Шушулката дълга 3–6 см и неприлепнала към оста на съцветието.

Цветовете с дръжка, по-дълга от чашката → Сарептска горчица – *Brassicajuncea (L.) Czern.*

Лечебна мъдрица – *Sisymbrium officinale (L.) Scop.*

[Картинка: Табло 8]

Едногодишно растение, цялото покрито с къси разперени власинки.

Стъблото изправено, високо 50–70 см, в горната си част разперено, разклонено, с пересто нарязани до перести листа, с 4–6 продълговато яйцевидни, неравномерно назъбени странични дялове, често насочени назад и с по-едър, почти копиевиден връхен дял. Най-горните листа копиевидни или почти стреловидни, дребни, приседнали. Листата дълги 4–8 см. Цветовете събрани в тесни, почти класовидни съцветия, с дръжка, дълга 1–2 мм, без прицветници. Чашелистчетата и венчелистчетата по 4, разположени на кръст. Чашелистчетата дълги 1,5–2,5 мм, ланцетни, най-често влакнести. Венчелистчетата жълти, дълги 3–4 мм, обратно яйцевидно-лопатовидни. Тичинките 6, от които двете външни по-къси. Яйчникът горен. Плодът шу-шулка, цилиндрична, шиловидно заострена, плътно прилепнала към стъблото, дълга 10–20 мм, с дръжка, по-къса от 3 мм (табло 8, фиг. 4).

По сухи тревисти, рудерализирани места, дворове, улици, край жп линии и др. докъм 1100 м н. в. Цъфти април – юли. Използува се в народната медицина.

У нас се срещат още седем вида от този род, но един от тях (*S. strictis-simum* L.) е с цели, почти целокрайни листа, друг – *S. polyceratium* L., има прицветници в съцветието, а останалите пет вида са с шушулки, отклонени от оста на съцветието, и дръжка, по-дълга от 4 мм.

Войничца – *Descurainia sophia* (L.) Webb.

[Картинка: Табло 9]

Едногодишно или двугодишно растение с изправено разклонено стъбло, високо до 1 м. Листата последователни, 2–3 пъти перести, обикновено с дръжка, само най-горните приседнали, с теснолинейни до продълговати делчета, най-често покрити с разклонени власинки. Цветовете дребни, събрани в гъсто гроздовидно съцветие, с дръжка, дълга 4–6 мм. Чашелистчетата 4, дълги около 2,5 мм. Венчелистчетата бледожълти, дълги 2–2,5 мм, продълговати, понякога липсват. Тичинките 6, от които двете са външни и по-къси. Яйчникът горен. Плодът шушулка, дълга 8–15 мм, цилиндрична, насочена нагоре (табло 9, фиг. 1).

Обикновено растение, което е разпространено по буренясаи места, сметища, край пътища и др. в цялата страна. Цъфти април – голи. Употребява се в народната медицина.

Разклонена боянка – *Erysimum diffusum Ehrh.*

[Картинка: Табло 9]

Двугодишно тревисто растение, което през първата година образува само розетка от листа, а през втората обикновено няколко силно разклонени стъбла, високи до 80 см, беззникави поради наличието на много двуразделни прилегнали власинки. Приосновните, розетковите листа продълговати до нишковидни, стеснени в дълга дръжка, обикновено с редки зъбци или целокрайни. Стъблените листа последователни, с къса дръжка, продълговати, целокрайни или назъбени, горните листа линейно-ланцетни, приседнали, целокрайни. Цветовете събрани по много в гъсто гроздовидно съцветие, с цветни дръжки, дълги 3–6 мм. Чашката с 4 листчета, дълги 5–8 мм, в основата си със слаби подутини или без тях. Венчелистчетата 4, ли-мононожълти, обратно яйцевидни, дълги 8–14 мм, с тънък и дълъг нокът. Тичинките 6, от които 4-те вътрешни са по-дълги, с прашници, дълги 2–3 мм. Шушулката тънка, 4-стенна, дълга 48–70 мм (табло 9, фиг. 2).

По сухи тревисти и пустеещи места в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти април – юни. В медицината се използва надземната част (дрога *Herba Erysimi*), която се събира по време на цъфтежа.

Вълнисто-назъбена боянка – *Erysimum crepidifolium Rchb.*

[Картинка: Табло 9]

Двугодишно до многогодишно растение с дебел, вретеновиден светложълт корен. Стъблото изправено или в основата си приповдигащо се, просто или най-често разклонено, ръбесто, в долната си част често червеникаво, високо до 80 см, покрито с двуделни, рядко триделни власинки, които покриват цялото растение. Приосновните листа събрани в розетка, линейно-ланцетни, заострени, към основата си стеснени в дръжка, вълновидно назъбени, сиви. Стъблените листа приседнали, по-слабо назъбени, най-горните целокрайни. Цветовете събрани в гъсто многоцветно, гроздовидно съцветие, на дръжка, дълга 1,5–3,0 мм, влакнести. Чашелистчетата 4, ланцетни, дълги 6–9 мм. Венчелистчетата също 4, жълти, дълги 10–16 мм, на върха закръглени, към основата стеснени в много дълъг нокът, голи или слабо влакнести. Тичинките 6,

дългите достигат 8–13 мм дължина, с прашници, дълги 2–3 мм. Яйчникът горен. Шушулките линейно-цилиндрични до почти четириръбести, дълги 2,5–6,0 см, широки 1–2 мм (табло 9, фиг. 3). На буренясаля места и край пътища, рядко по Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина, Североизточна България, Тракийската низина. Цъфти април – юли. Често цъфти повторно през есента. Употребява се в народната медицина.

Разперена боянка – *Erysimum repandum* L.

[Картинка: Табло 10]

Едногодишно растение с къс вретеновиден корен. Стъблото високо до 60 см, просто или разклонено, изправено или в основата си приповдигащо се, покрито с двуделни власинки. Приосновните листа розетковидно сближени, линейно-ланцетни, постепенно стеснени в къса дръжка, заострени, вълновидно назъбени, сиви, гъсто покрити с двуделни и триделни власинки. Горните стъблени листа линейни до линейно-ланцетни, приседнали. Цветовете събрани в гъсто гроздовидно съцветие, разперено изправени, на дълга (1–3 мм) влакнеста дръжка. Чашелистчетата 4, продълговати, жълтозелени, дълги 3–5 мм. Венчелистчетата 4, жълти, дълги 7–10 мм, към основата постепенно стеснени в дълъг нокът. Дългите тичинки 7–8 мм. Яйчникът горен. Прашниците дълги 0,8–1,2 мм. Шушулките разперени, линейни, дълги 5–10 см (табло 10, фиг. 1). На сухи тревисти и каменливи места, край пътища и огради и като плевел в нивите. Разпространено е в цялата страна до към 800 м н. в. Цъфти април – юни. Употребява се в народната медицина.

Обикновена злина – *Barbarea vulgaris* R. Br.

[Картинка: Табло 10]

Другодишно или многогодишно тревисто растение с голо стъбло, раз-1 клонено в горната си част и високо до 1 м. Долните листа лировидни, с 2–5 двойки продълговати странични дялове и голям закръглен или овален връхен дял, в основата сърцевиден, назъбен до нарязан или почти целокраен. Горните стъблени листа приседнали, с широко обхващащи стъблото ушички, обратно яйцевидни, едро назъбени или вълновидно изрязани. Цветовете събрани в гроздовидни съцветия по върховете

на разклоненията на стъблото, без прицветници. Чашелистчетата и венчелистчетата по 4. Венчелистчетата жълти, дълги 5–7 мм. Тичинките 6. Яйчникът горен. Плодът шушулка, дълга 15–30 мм, широка 1–2 мм, с дръжка, дълга 4–6 мм, разперен, понякога дъговидно извит (табло 10, фиг. 2).

По влажни места, край поточета, из влажни гори и храсталаци, като плевел в цялата страна. Цъфти април – юли. Употребява се в народната медицина.

У нас се срещат още 4 вида от този род, но те са или с цели долни листа, или влакнести, или цветовете, им са с прицветници. Само изправеноплодната злина (*B. striata* Andr.) е без прицветници, но плодовете ѝ са прилегнали към стъблото.

Пиренейски пореч – *Rorippapyrenaica* (L.) Rchb.

[Картинка: Табло 10]

Многогодишно тревисто растение с вретеновиден корен и късо коренище, обикновено с няколко стъбла, високи до 60 см, изправени, прости или в горната си част разклонени, в долната си част късовлакнести, нагоре голи. Долните листа събрани в приосновна розетка, на дълги дръжки, с къси ушички при основата на листната дръжка, цели, яйцевидни или лировидно пересто изрязани, със странични дялове (3–5 двойки), с по-голям закръглено сърцевиден връхен дял. Стъблените листа приседнали или на къса дръжка, при основата си с две тесни, надолу насочени и обхващащи стъблото ушички, пересто наделени с 1–7 двойки линейни, целокрайни делчета, като връхният дял е еднакъв с останалите. Цветовете събрани в къси гроздовидни съцветия, с дръжка, дълга 4–6 мм. Чашелистчетата 4, ланцетни, дълги 2,5–3,0 мм. Венчелистчетата също 4, жълти, клиновидно стеснени в основата си, с 1/3 по-дълги от чашелистчетата. Тичинките 6. Яйчникът горен. Плодната кутийка къса, яйцевидно-елиптична, дълга 2,5–4,0 мм, с дълга дръжка (5–10 мм) (табло 10, фиг. 3).

Из сухи тревисти места, ливади, храсталаци и край гори докъм 1000 м н. в. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

Горуха – *Lepidium perfoliatum* L.

[Картинка: Табло 10]

Едногодишно или двугодишно тревисто растение с изправено, обикновено единично стъбло, високо 20–40 см, покрито с редки изправени власинки, рядко голо, гъсто облистено и разклонено. Приосновните листа на дълга дръжка (6–10 см), покрити с четинести власинки, в общото си очертание елиптични или обратно яйцевидно-ланцетни, двойно пересто разсечени на тесни линейни делчета, като долните стъблени листа приличат на приосновните, но са по-слабо разделени и почти приседнали. Горните стъблени листа широко яйцевидни или почти кръгли, цели, целокрайни, с дълбока сърцевидна основа, която обхваща стъблото, съвършено голи. Цветовете многобройни (до 60–70), събрани в гъсти гроздовидни съцветия, които при плодовете се удължават. Цветовете дребни, на тънка дръжка, дълги 3–4 мм. Чашката се състои от 4 широко елиптични листчета, дълги около 1 мм, отвън влакнести. Венчелистчетата също 4, бледожълти, дълги около 1,5 мм, продълговати, съвършено голи. Тичинките 2 + 4. Яйчникът горен. Шушулчиците почти кръгли или широко овални, дълги 3–4 мм, на изправени голи дръжчици, дълги 4–6 мм, на върха вдлъбнати. Стълбчето късо, равно на вдлъбнатината или малко по-дълго (табло 10, фиг. 4).

Край пътища, огради, пб пустеещи места в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти април – юли. Употребява се в народната медицина.

Черен синап – *Brassica nigra* (L.) Koch (*Sinapis nigra* L.)

[Картинка: Табло 11]

Едногодишно растение с изправено стъбло, голо или в долната си част покрито с четинки. Листата с дръжки, долните лировидно наделени, с яйцевидни или продълговати, неравномерно нарязани странични дялове (1–3 двойки), като връхният дял е по-силно развит. Средните и горните листа ланцетни, към върха издребняват; най-горните целокрайни, с дръжчици. Цветовете събрани във връхни гроздовидни съцветия, на тънка дръжка, която е по-къса или равна на чашката. Чашелистчетата 4, разперени. Венчелистчетата златножълти, също 4. Тичинките 6, нееднакви. Яйчникът горен. Плодът шушулка, дълга 1–2,5 см, с тънко

нишковидно носче, дълго 1,5–4,6 мм, прилегнал към стъблото (табло 11, фиг. 1).

Широко разпространен в цялата страна по тревисти места, орници, угари, край огради и др. Цъфти май – септември.

Синапеното семе е дрогата *Semen Sinapis*, намираща голямо приложение в съвременната и народната медицина.

Сарептска горчица – *Brassica juncea Czern.*

[Картинка: Табло 11]

Едногодишно растение с изправено разклонено стъбло, високо до 1 м, при основата покрито с четинки, нагоре голо. Долните листа дълги до 20 см, широки до 8 см, с дръжка, най-често лировидно пересто нарязани, с голям яйцевиден или яйцевидно-ланцетен връхен дял, с по няколко малки продълговати странични делчета. Нагоре листата са с по-малки размери, като най-горните обикновено са цели (само назъбени до целокрайни), обратно яйцевидни до ланцетни или почти линейни, към основата силно стеснени. Съцветието почти щитовидно. Цветните дръжки тънки, по-дълги от чашката. Венчелистчетата 4, почти двойно по-дълги от чашелистчетата, светложълти, закръглено обратно яйцевидни, широки до 3 мм, изведнъж стеснени в основата си. Тичинките са 2 + 4. Яйчникът горен. Шушулките дълги 3–6 см, разперени, с носче на върха, дълго 7–12 мм (табло 11, фиг. 2).

Среща се по буренясаи места, край огради и пътища и в обработваеми земи в източната част на страната. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Полски синап – *Sinapis arvensis L.*

[Картинка: Табло 11]

Едногодишно тревисто растение с разклонено, облистено стъбло, високо около 30–60 см, обикновено покрито с прости, твърди, разперени вла-синки. Листата с дръжка, яйцевидни или продълговати, най-долните почти лировидно нарязани до неправилно назъбени, дълги до 20 см, стеснени в дръжка, покрити с власинки, рядко голи. Горните листа приседнали, удължено ланцетни, със заострен връх, неравномерно назъбени, по-малки, влакнести до голи. Съцветията гроздовидни, сбити,

дълги 2–5 см, с цветни дръжки, дълги 3–8 мм. Чашелистчетата дълги 4–6 мм, ресничести. Венче-листчетата 4, жълти, обратно яйцевидни, почти двойно по-дълги от чашката. Шушулката цилиндрична, дълга до 5 см, на върха с конично носче, почти несплескано. Семената почти черни, гладки, 8–17 на брой (табло 11, фиг. 3).

Среща се из орници, угари, като плевел в ниви, зеленчукови градини и дворове в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти от май до октомври. Употребява се в народната медицина.

У нас като плевел и като културно растение се среща още един вид синап – бял синап (*Sinapis alba* L.). Горните му стъблени листа са с дръжка, носчето на шушулката е силно странично сплескано, а семената са 4–8 на брой, жълти до жълто-кафяви, с ямички по повърхността.

СЕМ. РЕЗЕДОВИ – *RESEDACEAE*

Резеда – *Reseda* L.

1. Чашката и венчето с по 4 листчета. Листата цели → Жълтеникава резеда – *R. luteola* L.

1#. Чашката и венчето с по 6 листчета. Листата, освен най-долните, триделни или пересто изрязани → Жълтарезеда – *R. lutea* L.

Жълтеникава резеда – *Reseda luteola* L.

[Картинка: Табло 12]

Двугодишно растение с изправено, единично, просто или към върха слабо разклонено, голо, гъсто облистено стъбло, високо 50–150 см. Листата цели, приседнали, линейни или тясно ланцетно-линейни до лопатовидни, в основата си често стеснени и с две шиловидни ушички, целокрайни. Цветовете събрани в гъсто гроздовидно съцветие, дълго до 40 см, в долната си част често разклонено, с къса дръжка (около 1 мм), в основата си с триъгълно шиловидни прицветници, дълги 2–3 мм. Чашелистчетата 4, трайни, овално продълговати, около 2 мм дълги. Венчелистчетата също 4, светложълти, 3,5–4 мм дълги, нееднакви, обратно овално клиновидни, горните до средата изрязани на 5–7 дяла, останалите слабо наделени или цели. Тичинките 20–30, с голи дръжки, запазващи се и при плодовете. Яйчникът горен. Плодът кутийка, дълга около 4 мм,

почти кълбеста, на къса дръжка, с 6 тъпи ръба и 3 едри, триъгълно заострени зъба (табло 12, фиг. 1).

По сухи тревисти места, край пътища, по изоставени и буренявали места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Жълта резеда – *Reseda lutea* L.

[Картинка: Табло 12]

Двугодишно или многогодишно растение с изправено или приповдигащо се голо стъбло, високо 30–80 см. Приосновните листа са широка дръжка, триделни, рядко цели, лопатовидни, бързо изсъхващи. Стъблените листа перести или пересто изрязани, с 2–3 ланцетни до линейни листни дяла, почти целокрайни или късо жлезисто назъбени. Съцветията гроздовидни, отначало къси и сбити, по-късно се удължават и разреждат, достигайки до 30–35 см дължина, с гола ос, с цветни дръжки, дълги 4–6 мм. Прицветниците дълги 1–3 мм, продълговато ланцетни, обикновено скоро опадащи. Чашелистчетата 6, много рядко 8, линейно-ланцетни, дълги 2,5–3,5 мм, запазващи се при плода. Венчелистчетата 6, зеленикавожълти, дълги 4–5 мм, връхните триделни, като средният дял е 2 пъти по-къс от страничните, които са полулунни, останалите венчелистчета цели, линейни. Тичинките 10–24, със слабо грапави дръжки, рано опадащи. Яйчникът горен. Плодната кутийка дълга 10–12 мм, широка 4,5–5,0 мм, яйцевидно продълговата, триръбеста, с три къси заоблени зъба (табло 12, фиг. 2).

Край пътища, по буренявали места и ниви в цялата страна. Среща се много по-често от останалите видове. Цъфти май – септември. Използва се в народната медицина.

СЕМ. ДЕБЕЛЕЦОВИ – *CRASSULACEAE*

1. Венчелистчетата 10–14. Тичинките двойно повече → Белоцветен дебелец – *Semprevivumleucanthum* Pane.

1#. Венчелистчета 4–6. Тичинките 4–10 → вж. 2

2. Цветовете еднополови. Чашелистчетата и венчелистчетата обикновено по 4. Тичинките обикновено по 6 → Златовръх – *Rhodiola rosea* L.

2#. Цветовете двуполови. Чашелистчетата и венчелистчетата по 5, рядко 6-8; тичинките 10, рядко 12 → вж. 3

3. Листата едри и плоски, по-широки от 1 см и по краищата рядко назъбени → Голяма тлъстига – *Sedum maximum* (L.) Suler

3#. Листата дребни, по-тесни от 1 см, обикновено цилиндрични, порядко лещовидни → Лютива тлъстига – *Sedum acre* L.

Белоцветен дебелец – *Semprevivum leucanthum* *Pane*

Многогодишно тревисто растение с гъсто облистено, жлезисто влакнесто стъбло, високо до 20 см, при основата с безплодни издънки, листата на които са събрани в розетка до 5 см в диаметър. Розетковите листа са продълговато лопатовидни, постепенно заострени, дълги около 20 мм, широки 8 мм, към върха червеникави, по ръба с разперени властинки. Стъблените листа последователни, продълговато ланцетни, влакнести, приседнали. Цветовете разположени на върха на разклоненията, образуващи общо щитовидно съцветие. Чашелистчетата 10–14, зелени. Венчелистчетата жълти, разперени, отвън пухести, на брой колкото чашелистчетата. Тичинките двойно повече от венчелистчетата, с почти голи жълти дръжки. Плодниците разперени, с горен яйчник. Плодът многосеменна мехунка.

По сухи каменливи и скални места. Среща се доста често в Рила, Витоша, Пирин, Лозенска планина, Славянка, Средни Родопи, Кресненското дефиле, Сакар планина докъм 2000 м н. в. Цъфти юли – август. Употребява се в народната медицина.

Лютива тлъстига – *Sedum acre* L.

[Картинка: Табло 12]

Многогодишно тревисто голо растение с къси пълзящи облистени издънки. Стъблото високо 5–12 см. Листата последователни, удължено яйцевидни, месести, дълги 3–6 мм, в основата си разширени, тъпи, приседнали, с лютив вкус. Цветовете почти приседнали в пазвите на по-горните листа, събрани в малки рехави сениковидни съцветия. Чашелистчетата 5, яйцевидни, дълги 2–3 мм. Венчелистчетата ланцетни, златистожълти, дълги 6–8 мм, заострени. Тичинките 10, малко по-къси от

венчелистчетата. Яйчникът горен. Плодът сборен, със звездовидно разперени мехунки (табло 12, фиг. 3).

По сухи каменливи места в планините до 2000 м н. в. Цъфти май-август. В съвременната медицина се употребява цялата надземна част (дрога *Herba Sedi acris*). Използува се широко и в народната медицина.

Голяма тлъстига – *Sedum maximum* (L.) Suter

[Картинка: Табло 12]

Многогодишно тревисто растение със задебелен корен и изправено голо стъбло, високо 15–80 см. Листата срещуположни, плоски, продълговато яйцевидни, тъпи, дълги 5–13 см, широки 2–5 см, по ръба назъбени или неясно вдлъбнати. Съцветието широко 6–10 см, гъсто, щитовидно-метличесто. Цветовете разположени на къса дръжка. Чашелистчетата и венчелистчетата по 5, рядко по 6. Чашелистчетата триъгълни, заострени, дълги 1,2 мм. Венчелистчетата яйцевидни, заострени, дълги 3–4 мм, широки около 1 мм, жълтеникавозелени или белезникави до синкави, много рядко бели. Тичинките 10, едва подаващи се над венчето, със закръглени прашници. Яйчникът горен. Плодчетата изправени, дълги 3–4 мм, на върха с линейно носче (табло 12, фиг. 4).

Из храсталаци и по каменливи места докъм 1900 м н. в. Цъфти юли–октомври. Употребява се в народната медицина.

Златовръх – *Rhodiola rosea* L. (*Sedum roseum* (L.) Scop.)

[Картинка: Табло 13]

Многогодишно тревисто растение с дебело, месесто коренище с аромат на роза, покрито с триъгълни ципести люспи и преминаващо в дебел прав корен. Цветоносните стъбла високи 10–35 см, голи, неразклонени. Листата последователни, плоски, месести, приседнали, от елиптически до ланцетни, заострени, дълги 0,7–3,5 см, широки 0,5–1,5 см, към горния си край ясно назъбени. Съцветието гъсто, щитовидно, многоцветно, широко 3–9 см, с тънки разклонени клонки. Цветовете двудомни, 4-, рядко 3- или 5-делни. Чашелистчетата линейно-ланцетни, дълги около 1 мм, тъпи, жълти или зеленикави. Венчелистчетата линейни или продълговати, тъпи, жълти или жълтеникави, дълги 2–4 мм. Тичинките

8, по-дълги от венчелистчетата. Яйчникът горен. Плодовете мехунки, дълги 6–12 мм, с много семена (табло 13, фиг. 1).

По каменливи и скални терени във високопланинския пояс на Средна Стара планина, Рила, Пирин и Западни Родопи. Цъфти през юли и август.

Изсушените корени и коренище са дрогата *Radix et Rhizoma Rhodiolae*. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. КАМЕНОЛОМКОВИ – *SAXIFKAGACEAE*

Алтънче – *Chrysosphnium altemifolium* L.

[Картинка: Табло 13]

Многогодишно тревисто растение с дълго пълзящо коренище и триръ-бесто стъбло, високо до 20 см. Приосновните листа на дълга дръжка, закръглено бъбрековидни, назъбени, дълги 7–25 мм и широки 10–35 мм; стъблените 1–3, по-дребни, последователни, с къса дръжка. Цветовете събрани във връхно, плоско щитовидно съцветие, обхванато от едри жълтозелени-кави горни листа. Венче липсва. Чашката отвътре жълта, съставена от 4 листчета, дълги до 2 мм. Тичинките 8, по-къси от чашката. Яйчникът почти долен. Плодът едногнездна кутийка, равна на чашката (табло 13, фиг. 2).

По влажни сенчести скалисти места, край потоци, главно в средния планински пояс докъм 1800 м. н. в. Цъфти през април и май. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. РОЗОЦВЕТНИ – *ROSACEAE*

1. Чашката от един кръг листчета → Камшик – *Agrimonia eupatoria* L.

1#. Чашката от два кръга листчета (двойна чашка) → вж. 2

2. Листата дланевидни, с 3–9 листчета → вж. 3

2#. Листата перести → вж. 4

3. Цветните кръгове с по 4 листчета → Горски очиболец – *Potentilla erecta* (L.) Rduchel.

3#. Цветните кръгове с по 5 листчета → Пълзящ очиболец – *Potentilla reptans* L.

4. Листата с повече от 9 двойки листчета и почти еднакви → Гъши очибонец – *Potentillaanserina* L

4#. Листата с по-малък брой странични листчета, върхното е много по-голямо от страничните → вж. 5

5. Стъблото разклонено, с много цветове. Стъблчето съставено от две членчета → Градско омайниче – *Geum urbanum* L.

5#. Стъблото ниско, неразклонено, с един, рядко с два цвята. Стъблчето без съчленение → Планинско омайниче – *Geummontanum* L.

Камшик – *Agrimonia eupatoria* L.

Многогодишно тревисто растение с късо и дебело коренище. Стъблото тънко, изправено, високо до 1 м, просто или към върха слабо разклонено. Почти всички листа стъблени, перести, дълги 9–30 см, като всеки лист се състои от 5–9 (13) едри и между тях 6–10 малки листчета, които са приседнали, назъбени, с яйцевидна до овална форма. Прилистниците едри. Цветовете двуполови, събрани в редки класовидни гроздове, с околоцветник, с по 5 чашелистчета и 5 венчелистчета. Венчелистчетата жълти, дълги 4–6 мм. Чашката отвън покрита с кукести шипчета; при плодовете тя е обратно конусовидна и по цялата си дължина набраздена.

[Картинка: Табло 13]

Широко разпространен е из храсталаци и тревисти места в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти от юни до септември (табло 13, фиг. 3).

Дрогата (*Herba Agrimoniae*) е надземната част на растението, отрязана на около 25 см от основата, събрана по време на цъфтежа. Дебелите стъбла не се събират. Използува се в народната медицина.

Родът *Agrimonia* е застъпен у нас с още един вид – *Agrimonia odomta* Mill., който се среща главно в Южна и Югозападна България. Листата му отдолу са зелени, докато при обикновения камшик те са сивовлакнести. Чашката при плодовете е полукулбеста, само в горната си част е набраздена.

Планинско омайниче – *Geum montanum* L.

[Картинка: Табло 13]

Многогодишно тревисто растение с дебело коренище, покрито с

остатъци от изсъхнали листа, без пълзящи издънки. Цветоносните стъбла обикновено единични, високи 5–30 см, най-често едноцветни, слабо облистени, покрити с прости и жлезисти власинки. Приосновните листа лировидно пересто изрязани, с дълга, разширена дръжка, също покрити с прости и жлезисти власинки. Върхното листче дълго до 6 см, около 4 пъти по-широко от страничните, почти закръглено, дълбоко и тъпо назъбено. Страничните листчета постепенно намаляващи по размери към основата на листната дръжка. Цветовете 20–45 мм в диаметър, с двойна чашка – вътрешните ча-шелестчета 8–12 мм дълги, яйцевидни до яйцевидно-ланцетни, от вътрешната страна гъсто влакнести, а външните чашелистчета от двете страни влакнести, двойно по-къси от вътрешните, линейно-ланцетни. Венчелист-четата 5–7, рядко повече, дълги 10–18 мм, златистожълти, закръглено яйцевидни. Тичинките и плодниците много, с долен яйчник. Стълбчетата изцяло влакнести, запазващи се при плодовете. Плодчетата многобройни, дълги 3–4 мм, влакнести (табло 13, фиг. 5).

По планински поляни и скални места в Средна и Западна Стара планина, Средна гора, Западни Родопи, Рила, Пирин, Витоша и Осогово. Цъфти от май до юли. Употребява се в народната медицина.

Градско омайниче – *Geum urbanum* L.

[Картинка: Табло 13]

Многогодишно тревисто растение с късо коренище, с изправено слабо разклонено влакнесто стъбло, високо 20–60 см. Приосновните листа събрани в розетка с къса дръжка, текоперести, със странични листчета (1–5 двойки), назъбени; първата двойка под върхното листче е по-голяма от останалите. Стъблените листа тройни, а най-горните триделни, почти приседнали. Прилистниците едри, дълги 1–3 см, бъбрековидно закръглени, неправилно назъбени. Цветовете 10–15 мм в диаметър, на дълга дръжка, разположени поединично по върховете на разклоненията. Чашката двойна, с 5 листчета, вътрешните дълги 3–8 мм, влакнести, заострени, триъгълно яйцевидни, 2 пъти по-дълги от външните, които са линейно-ланцетни. Венче-листчетата 5, по-къси или равни на чашелистчетата, яйцевидни, светложълти. Тичинки много. Плодниците много (сборен плодник), с долен яйчник (табло 13, фиг. 4).

Из храсталаци и по сенчести места, край горски пътеки, по сечища, край огради и другаде из цялата страна. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се използват изкопаните през пролетта коренище и корени (дрога *Rhizoma et Radix Gei urbani*) или цъфтящата надземна част (*Herba Gei urbani*). Прилага се и в народната медицина.

Гъши очиболец – *Potentilla anserina L.*

[Картинка: Табло 14]

Многогодишно тревисто растение с вретеновидно задебелено место коренище и тънки, вкореняващи се по възлите пълзящи, често червеникави стъбла, дълги до 80 см, покрити с власинки. Листата приосновни, дълги до 20 см, нечифтоперести, с къса, разширена дръжка, отдолу беловлакнеста, отгоре зелена. Листчетата приседнали, дълги 10–40 мм, широки 5–15 мм, срещуположни, продълговати до яйцевидни, заострени, остро напилени. Прилистниците големи. Цветовете единични на дълга дръжка, 18–20мм в диаметър. Чашката от 2 кръга с по 5 листчета, до 1/3 от дължината си сраснали помежду си, копринесто влакнести, еднакво дълги, заострени, често наделени. Венчелистчетата също 5, златистожълти, яйцевидни, дълги 7–10 мм, около 2 пъти по-дълги от чашката. Тичинките 20. Плодниците много (сборен плодник), с долен яйчник. Плодчетата (орехчета) едри, яйцевидни, почти кръгли, с ямички по повърхността си (табло 14, фиг. 1).

По влажни тревисти места край Дунав – Ломско, Свищовско, Оряховско. Цъфти юли – септември.

В съвременната медицина се използва цялото растение заедно с коренището (дрога *Herba Anserinae*), което се изважда по време на цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

Горски очиболец – *Potentilla erecta (h) Rauschel.*

[Картинка: Табло 14]

Многогодишно тревисто растение с късо, дебело, почти грудковидно коренище, дълго до 10 см и дебело до 2 см, отвън тъмнокафяво, а отвътре при разчупване червено-кафяво или светлочервено. Стъблото високо до 20–25 см, цялото (заедно с листата) слабо късовлакнесто. Приосновните листа на дълга дръжка, тройни или петорни, стъблените найчесто приседнали, всякога тройни, с едри, листовидни, дълбоко нарязани прилистници. Листчетата продълговато обратно сърцевидни или

ланцетни, от средата нагоре назъбени. Цветовете единични, на дълга дръжка, с диаметър около 1 см. Чашката се състои от два кръга с почти еднакви листчета. Венчето златистожълто, дълго 4–6 мм, с по 4 листчета. Плодът сух, сборен, с много яйцевидни кафяво-жълти орехчета (табло 14, фиг. 2).

Среща се по влажни места във всички наши планини. Цъфти през юли и август.

В медицината се използва коренището (*Rhizoma Tormentillae*), което се изкопава през есента след отмирането на надземните части (септември – октомври) или рано напролет, когато започнат да се развиват листата (април).

Пълзящ очиболец – *Potentilla reptans* L.

[Картинка: Табло 14]

Многогодишно тревисто растение с изправено дебело коренище. Стъблата пълзящи, дълги до 1 м, влакнести до голи, вкореняващи се. Листата с дълга дръжка, дланевидни, с 5–7 листчета, като само най-горните са тройни или 4-делни. Листчетата обратно яйцевидни, дълги 5–70 мм и широки 3–25 мм, продълговато елиптични до продълговато ланцетни, с клиновидна основа, назъбени, отдолу влакнести, отгоре почти голи. Прилистниците добре развити, сраснали с листната дръжка. Цветовете единични, на дълга дръжка, излизаша от пазвите на листата, 18–25 мм в диаметър. Чашката с два кръга с по 5 листчета, които са почти еднакви по форма и размери. Венчелистчетата дълги 8–12 мм, златистожълти, почти двойно по-дълги от ча-шеллистчетата. Тичинките 20, с голи дръжки. Плодниците много, с долен яйчник (табло 14, фиг. 3).

По ливади и каменливи места в цялата страна докъм 1800 м н. в. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. БОБОВИ – *FABACEAE* (*PAPILIONACEAE*)

1. Храсти или полухрасти → вж. 2

1#. Тревисти растения → вж. 4

2. Листата прости → вж. 3

2#. Листата тройни или нечифтоперести → Плюскач – *Colutea arborescens* L.

3. Полухраст със силно сплескани и крилати стъбла, съставени от отделни членчета. Листата прикрепени само във възлите на стъблата → Прещип – *Genista sagittalis* L.

3#. Храсти с цилиндрични или слабо ръбести стъбла, неразделени на членчета. Листата разположени по цялата дължина на клонките → Бояджийска жълтуга – *Genista tinctoria* L.

4. Върхът на общата листна дръжка завършва с тънко и дълго мустаче.

Листата нечифтоперести или само с една двойка листчета → Ливадно секирче – *Lathyruspratensis* L.

4#. Върхът на общата листна дръжка винаги завършва с листче. Листата текоперести → вж. 5

5. Листата съставени от 3–5 листчета . → вж. 6

5#. Листчетата 7 и повече ва брой (гледай листата в горната част на стъблото) → вж. 7

6. Листата съставени от 5 листчета → Обикновен звездан – *Lotus corniculatus* L.

6#. Листата прости (долните) и тройни или всичките тройни → Лечебна комунига – *Melilotus officinalis* (L.) Pall.

7. Растение покрито с власинки. Върхното листче по-голямо от останалите. Чашката мехуресто подута → Целебна раменка – *Anthyllis vulneraria* L.

7#. Голи растения. Върхното листче голямо колкото страничните. Чашката не е мехуресто подута → Сладколистно сграбиче – *Astragalus glycyphyllos* L.

Бояджийска жълтуга – *Genista tinctoria* L.

[Картинка: Табло 14]

Храст, висок до 1 м, с приповдигащи се или изправени стъбла, голи или в горната си част гъсто прилегнало влакнести. Листата последователни, прости, дълги 10–25 мм, широки 3–10 мм, елиптични или елиптично-ланцетни, целокрайни, заострени, отгоре голи, отдолу влакнести, с дребни, шиловидно заострени прилистници. Цветовете събрани в рехави гроздо-видни съцветия по върховете на стъблото и разклоненията му. Чашката тръбеста, в горната си част двуустна с 5 зъбеца, дълга 5–6 мм, гола или по жилките влакнеста. Венчето дълго 10–15 мм, жълто, флагчето широко 8–10 мм, почти равно на крилцата и ладийката.

Тичинките 10, сраснали в тръбица. Яйчникът горен. Плодът е боб, дълъг до 2,5 см, гол или късовлакнест, прав или сърповидно извит (табло 14, фиг. 4).

Среща се сравнително рядко в цялата страна по храсталаци, просветлени гори и тревисти места, предимно в низините и предпланините докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се използват надземните части (дрога *Herba Genistae tinctoriae*), които се събират по време на цъфтежа. Прилага се и в народната медицина.

Прецип – *Genista sagittalis* L.

[Картинка: Табло 14]

Полухрастче, високо до 50 см, със стелещи се по земята многобройни разклонения, силно сплескани и широко крилати, съставени от отделни членчета. Листата малобройни, прикрепени единично само по възлите, прости, приседнали, ланцетно-яйцевидни, целокрайни, влакнести. Прилистници липсват. Цветовете събрани по върховете на разклоненията в по-сбити или по-рехави главички, дълги 3–5 см, с дръжка, дълга до 2 мм. Чашката тръбеста, с 5 сраснали до 2/3 от дължината им листчета, нагоре двуустна, със зъбци, по-дълги от тръбицата, долните листчета шиловидни, влакнести. Венчето дълго 10–12 мм, с голо флагче и космата ладийка, крилцата стеснени в основат си, голи. Тичинките 10, сраснали в една тръбица. Яйчникът горен. Бобът дълъг 1,5–2,5 см, сплескан, линеен, разперено влакнест (табло 14, фиг. 5).

По каменливи и скални поляни, из храсталаци и тревисти места в цялата страна докъм 2000 м н. в. Цъфти май – юли. Използува се в народната медицина.

Плюскач – *Colutea arborescens* L.

[Картинка: Табло 16]

Разклонен храст, висок до 5 м, с влакнести млади клонки, по-късно голи. Листата нечифтоперести, последователни, с 4–5 двойки широко елиптични, по-рядко яйцевидни, в основата клиновидни, на върха обикновено връзани, целокрайни листчета, с къси прилегли власинки, отгоре голи. Прилистниците дълги до 3,0 мм, късовлакнести. Съцветията

гроздовидни, излизащи от пазвите на листата, с малко на брой цветове (3–5). Цветните дръжки дълги 10–14 мм, с дребни прицветници. Чашката звънчевидна, широка 5 мм, с 5 късо триъгълни зъбеца, влакнеста. Венчето дълго 16–20 мм, жълто, голо. Флагчето кръгло, на върха врязано, в основата с два израстъка, малко по-дълго от крилцата на ладийката, крилцата са извити във вид на сърп, а ладийката тъпа. Тичинките 10, от които 9 сраснали в тръбица, а десетата свободна (9+1). Яйчникът горен. Плодът боб, дълъг 5–7 см, силно мехуресто подут, многосеменен (табло 16, фиг. 1).

По сухи, каменливи места и храсталаци, често върху варовик. Среща се навсякъде в по-топлите части на страната. Цъфти април – август. Употребява се в народната медицина.

Сладколистно сграбиче – *Astragalus glycyphyllos* L.

[Картинка: Табло 16]

Многогодишно тревисто растение с почти голо, силно разклонено и полегнало по земята стъбло, дълго до 2 м. Листата нечифтоперести, дълги 10–20 см, последователни, с 4–6 двойки елиптически до удължено яйцевидни целокрайни листчета, тъпи, отгоре голи, дълги 2–4 см, Прилистниците ланцетни, свободни. Съцветията гъсти, дългнестни, дълги 3–5 см, по-къси от листата. Цветовете дълги до 16 мм. Чашката звънчевидна, дълга 5–6 мм, с шиловидни зъбци, гола или покрита само с бели власинки. Венчето зеленикавожълто, дълго до 15 мм. Флагчето в основата стеснено, на върха врязано, крилцата закръглени, ладийката силно извита. Тичинките 9 +1. Яйчникът горен. Бобът дълъг 3–4 см, сърцевидно извит, гол (табло 16, фиг. 2).

Из гори, горски поляни и храсталаци, по скалисти места в цяла България докъм 1800 м н. в. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

Ливадно секирче – *Lathyrus pratensis* L.

[Картинка: Табло 15]

Многогодишно тревисто растение със слабо разклонено, влакнесто високо стъбло (30–100 см). Листата последователни, с една двойка линейно-ланцетни до елиптически листчета с 3 надлъжни жилки, дълги

10–40 мм, широки 2–9 мм, голи, целокрайни; листната ос завършва с мустаче. Прелист-ниците два, едри, дълги 1–3 см, широки 3–6 мм, обикновено равни на листната дръжка, линейни до ланцетни, в основата стреловидни, с две неравни ланцетни уши. Цветовете събрани по 5–12 в гроздовидни съцветия, на обща дръжка, няколко пъти по-дълга от листата. Чашката с ланцетно-шиловидни зъбци, долните по-дълги, горните по-къси от тръбицата. Венчето жълто, устроено както при другите бобови растения. Тичинките 9 +1. Яйчникът горен. Бобът линеен, дълъг 4–5 см, сплескан и при узряването почернява (табло 15, фиг. 1).

Из храсталаци, горски поляни, ливади и край ниви в цяла България докъм 1500 м н. в. Цъфти през юни и юли.

Надземната част се използва в народната медицина. Правят се опити и за въвеждането му в съвременната медицина.

Лечебна комунига – *Melilotus officinalis* (L.) Pall.

[Картинка: Табло 15]

Двугодишно тревисто растение с изправено, по-рядко възходящо разклонено стъбло, високо до 1 м, голо или в горната си част слабо космато. Листата последователни, на дълга дръжка, тройни. Листчетата назъбени, средното на по-дълга дръжчица, долните листа обратно яйцевидни, останалите продълговати, дълги 15–20 мм, широки 4–12 мм. Прилистниците шиловидни, всички целокрайни. Цветовете дребни, дълги 4–7 мм, събрани в рехави гроздовидни съцветия по върховете на разклоненията, на дълга дръжка. Венчето жълто, с флагче, равно на крилицата и по-дълго от ладийката. Тичинките 9 +1. Яйчникът горен. Бобът дребен, дълъг 3–5 мм, гол, почти кълбест, едносеменен (табло 15, фиг. 2).

По влажни тревисти места, в посевите като плевел и край пътища като бурен. Среща се в цялата страна докъм 1000 м н. в.

За лебечни цели в съвременната медицина се използва цялата надземна част (*Herba Meliloti officinalis*) или листата и цветовете (*Folia et Flores Meliloti officinalis*), които се берат в началото на цъфтежа. Има широко приложение в народната медицина.

У нас като диворастващи се срещат още 3 вида комунига с жълти цветове, прилистниците на средните или на най-долните им листа са назъбени.

Обикновен звездан – *Lotus corniculatus* L.

[Картинка: Табло 15]

Многогодишно растение с полегнало или изправено стъбло, високо до 30–35 см, плътно или с твърде тясна кухина, голо или влакнесто. Листата сложни, последователни, текоперести, с 5 листчета, дълги 4–18 мм, широки 1–10 см, целокрайни, ланцетни, обратно ланцетни до яйцевидни, в основата стеснени, голи или влакнести. Прилистниците дребни. Цветовете събрани по 3–7 в кълбести съцветия на дълга дръжка (5–10 см) или единични. Цветните дръжки дълги 1,0–2,5 мм. Чашката дълга 5–6 мм, с триъгълни, шиловидно заострени зъбци, равни или по-дълги от тръбицата. Венчето дълго 10–12 мм, жълто, рядко възчервеникаво; ладийката стеснена изведнъж в носче. Тичинките 9+1. Яйчникът горен. Бобът цилиндричен, дълъг 1,5–3,0 см, гол (табло 15, фиг. 3).

По влажи ливади, пасища, из храсталаци и гори в цялата страна. Цъфти май – септември. Използува се в народната медицина.

Целебна раменка – *Anthyllis vulneraria* L.

[Картинка: Табло 15]

Едногодишно до многогодишно растение, покрито с прилегнали и разперени власинки. Стъблото от основата си разклонено, с изправени и при-повдигащи се цветоносни клонки, високо 10–60 см. Листата нечифтоперести, рядко тройни или прости, целокрайни, приосновните с 3–5 двойки листчета – върхното едро, дълго 15–35 мм, широко 10–20 мм, широко елиптично, страничните дребни, дълги 10–20 мм, широки 3–8 мм, линейно продълговати. Стъблените листа с еднакви, линейно продълговати листчета (5–11 на брой), дълги 10–20 мм, широки 3–6 мм, влакнести. Цветовете събрани в цветни главички по върховете на разклоненията, в основата с два дланевидно наделени ирицветни листа, дълги 7–12 мм. Чашката мехуресто подута, влакнеста, с 5 нееднакво дълги шиловидни зъбчета. Венчето дълго 13–18 мм, жълто, червено-оранжево или белезникаво, голо. Венчелистчетата в основата си стеснени в нокът, всички, с изключение на флагчето, сраснали в основата си с тичинковата тръбица. Тичинките 10, сраснали в тръбица. Яйчникът горен. Бобът дълъг 5 мм, яйцевидно кълбест, изцяло включен в чашката (табло 15, фиг. 4).

Среща се по сухи каменливи склонове, ливади, пасища, разредени

гори и храсталаци в цялата страна до високопланинския пояс. Расте предимно по варовит терен. Силно полиморфен вид. Цъфти от май до септември.

В съвременната медицина рядко се употребява надземната част (*Herba Vulnerariae*), която се събира по време на цъфтежа.

СЕМ. ТРАБУЗАНОВИ – *ZYOOPHYLLACEAE*

Трабузан, бабини зъби – *Tribulus terrestris* L.

[Картинка: Табло 16]

Едногодишно тревисто растение с пълзящи стъбла, дълги до 60 см, покри ги с гъсти власинки. Листата срещуположни, с малки ланцетни при-листници, чифтоперести, дълги 3–5 см, широки 1,5–2,0 см, с 5–8 двойки продълговати целокрайни листчета, дълги 4–10 мм, отгоре голи, отдолу покрити с власинки. Цветовете единични, разположени най-често в пазвите на листата, па къса дръжка. Чашката се състои от 5 яйцевидно-ланцетни листчета, дълга около 4 мм. Венчето също от 5 обратнo яйцевидни листчета, дълги 5–7 мм, широки около 3 мм, жълто. Тичинките 10. Яйчникът горен, петгнезден. Плодът се разпада след узряването си на 5 орехчета, покрити с остри шипове (табло 16, фиг. 3).

По песъкливи и каменливи места, из лозя и други окопни култури и край пътища. Среща се навсякъде, предимно в по-топлите части на страната. Цъфти от юни до октомври.

В съвременната медицина се използва надземната част (*Herba Tribulus terrestris*), отрязана по време на цъфтежа. Намира приложение и в народната медицина.

СЕМ. МЛЕЧКОВИ – *EUPHORBIACEAE*

Обикновена млечка – *Euphorbia cyparissias* L.

[Картинка: Табло 16]

Многогодишно растение, съдържащо млечен сок, с изправено голо стъбло, високо до 50 см, на върха с многобройни безплодни, гъсто облистени разклонения. Листата последователни, голи теснолинейни,

дълги 5–40 мм, широки 0,5–3 мм, целокрайни. Цветовете еднополови, събрани в особени, просто устроени съцветия – циатум, които по външен изглед приличат на отделен цвят. Съцветията на дръжки, излизаци от пазвите на листата. Циатумите събрани в различни съцветия, най-често сенниковидни, като при основата си са обвити с няколко присъцветни листа. Цветовете без околоцветник, обвити от едно чашковидно покривало, наподобяващо много околоцветник, получено от срастването на прицветниците на мъжките цветове. Ръбът на покривалото нарязан на 5 тънки дяла, между които има 4 месести, извити навън дяла, наречени жлези, оцветени жълто до тъмнокафяво. Прицветните листа дълги 3–5 мм, широки 5–10 мм, по време на цъфтежа златистожълти до оранжево-жълти, при плодовете често яркочервено оцветени. Плодът суха, гола, разпуклива кутийка, дълга 3,0–3,5 мм (табло 16, фиг. 4).

По сухи тревисти и каменливи места, из храсталаци, сечища и пожарища, край пътища и селища в цялата страна докъм 2000 м н. в. Цъфти април–юни.

В някои страни (Полша и др.) цялата надземна част (дрога *Herba Euphorbiae suparissias*) се употребява в съвременната медицина, а у нас се използва само в народната медицина.

СЕМ. СЕДЕФЧЕВИ – *RUTACEAE*

Седефче – *Ruta graveolens* L.

[Картинка: Табло 16]

Едногодишно напълно голо тревисто растение с вдървеняло в основата си стъбло, високо 20–45 см. Листата последователни, двойно или тройно пересто разсечени, с продълговато обратно яйцевидни целокрайни тъпи дялове, като връхният дял е широк до 9 мм; долните и средните листа с дълга дръжка, горните приседнали. Цветовете правилни, събрани във връхни рехави щитовидни метлици; чашката и венчето с по 4, по-рядко с по 5 листчета. Венчелистчетата жълти, обратно яйцевидни, целокрайни или слабо назъбени, дълги до 6–9 мм. Тичинките двойно повече от венчелистчетата (8–10). Яйчникът горен. Плодът е почти сферична разпуклива 4-гнездна кутийка. **Отровно!** (табло 16, фиг. 5).

По сухи каменливи места и храсталаци в източната част на страната и по склоновете на Родопите докъм 500 м н. в. Отглежда се и като декоративно растение в цялата страна. Цъфти юни – август.

Връхните клонки заедно с листата и цветовете са дрогата *Herba Rutaе*, която се събира по време на цъфтежа. Намира широко приложение в народната медицина.

СЕМ. СМРАДЛИКОВИ – ANACARDIACEAE

Смрадлика – *Cotinus coggygria Scop. (Rhus cotinus L.)*

[Картинка: Табло 17]

Храст, висок до 5 м, с прости, яйцевидни или широко елиптични листа, дълги 3–10 см, широки 2–7 см, последователни, целокрайни, голи или влакнести, с къса дръжка, отгоре тъмнозелени, отдолу синкавозелени, наесен почервяващи. Цветовете бледожълти до зеленикави, двуполови, събрани във връхни рехави, разперени метлици, дълги 15–20 см. Чашката и венчето с по 5 листчета, като венчелистчетата са 2 пъти по дълги от чашката. Тичинките 5, разположени между венчелистчетата. Яйчникът горен, едногнезден. След прецъфтяването цветните дръжки се удължават и се покриват с дълги, розови, червеникави или жълтеникави власинки. Плодът обратно яйцевиден, костилков, сух, след узряването тъмнокафяв, дълъг 3–5 мм. **Отровно!** (табло 17, фиг. 1).

По сухи каменливи места, из храсталаци и светли дъбови гори, често върху варовик. Среща се навсякъде в по-топлите части на страната докъм 1000 м. н. в. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Cotini*), които се берат по време на цъфтежа. Употребява се широко и в народната медицина.

СЕМ. ЛИПОВИ – TILIACEAE

Липа – *Tilia L.*

1. По време на цъфтежа листата отдолу гъсто покрити с дребни бели звездовидни власинки; в ъглите между страничните жилки без брадичка от едри власинки. Цветовете с 5 безплодни венчевидни тичинки (стаминодии) → Бяла липа – *T. tomentosa Moench*

1#. Листата отдолу голи с редки, прости власинки; в ъглите на жилките с брадичка. Цветовете без стаминодии → вж. 2

2. Листата отдолу светлозелени, лъскави. Младите клонки и пъпките покрити с власинки. Орехчето с твърда, вдървеняла обвивка → Едроллистна липа – *T. platyphyllos Scop.*

2#. Листата отдолу синкавозелени, матови. Младите клонки и пъпките голи. Орехчето с мека, трошлива обвивка → Дребнолистна липа – *T. cordata Mill.*

Бяла липа – *Tilia tomentosa Moench (T. argentea Desf.)*

[Картинка: Табло 17]

Дърво, високо до 20 м, с влакнести млади клонки. Листата последователни, дълги 5–12 см и почти толкова широки, с дръжка, дълга 2–6 см, закръглени, закръглено яйцевидни, на върха изведнъж стеснени, остро напи-лени, отдолу беловълности. Цветовете събрани по 6–10 в съцветие полусусеник, дръжката на който докъм средата е сраснала с главната жилка на голям, езичест, покрит с беззникави власинки кожест прицветен лист, дълъг до 10 см и широк 0,5–1,5 см. Чашката 5-листна, скоро опадаща, дълга 3,5–5,0 мм. Венчелистчетата също 5, голи, жълтеникави, дълги 4–7 мм, елиптически. Тичинките много. Яйчникът горен. Плодът твърдо орехче, дълго до 1 см, космато (табло 17, фиг. 2).

Расте в широколистните гори в предпланинския и долния планински пояс докъм 1500 м н. в. Цъфти през юни и юли.

Едроллистна липа – *Tilia platyphyllos Scop. (T. grandifolia Ehrh.)*

Дърво, високо до 40 м. Листата последователни, закръглени, закръглено яйцевидни до широко сърцевидни, със слабо асиметрична основа, към върха постепенно стеснени, дълги 7–14 см, широки 4–12 см, от двете страни еднакво зелени, назъбени, с дръжка, дълга 2–6 см. Цветовете 2–5, обикновено 3. Присъцветният лист дълъг 3,5–12,0 см, широк 0,8–2,2 см, покрит със звездовидни власинки. Чашелистчетата 5, дълги 4,5–7,5 мм, широки 2,0–3,5 мм, покрити с копринени власинки. Венчелистчетата 5, светложълти, дълги 6,0–8,5 мм, широки 1,8–2,5 мм.

Тичинките много. Яйчникът горен. Плодът твърдо орехче, дълго до 1 см.

Расте из храсталаци и гори, по каменливи склонове в цялата страна, с изключение на равнините, между 500 и 1000 м н. в. Цъфти през юни и юли.

Дребнолистна липа – *Tilia cordata* Mill. (*T. parvifolia* Ehrh.)

Дърво, високо до 30 м. Листата дълги 3–9 см и почти толкова широки, закръглени до широко яйцевидни, към върха изведнъж заострени, със сърцевидна и слабо асиметрична основа, неправилно назъбени до напилени, отгоре тъмнозелени, отдолу синкавозелени, с дръжка, дълга до 6 см. Цветовете 4–16, като присъцветният лист е гол, дълъг 1,5–10,0 см, широк 0,7–1,5 см, ланцетен. Чашелистчетата 5, дълги 2,5–4,5 мм и широки 1,8–2,0 мм. Венчето 5-листно, светложълто, листчетата дълги 6,0–8,5 мм, широки 1,8–2,5 мм. Тичинките много. Яйчникът горен. Орехчето меко, трошливо, дълго 4,5–5,5 мм.

Среща се в горите от морското равнище докъм 1500 м н. в. Цъфти през юни и юли.

В съвременната медицина се използват съцветията с прицветния лист (дрога *Flores Tiliae cum bracteis*) или без присъцветника (*Flores Tiliae sine bracteis*), които се събират по време на цъфтежа. Има голямо приложение и в народната медицина.

СЕМ. ЗВЪНИКОВИ – *HYPERICACEAE*

Жълт кантарион, лечебна звъника – *Hypericum perforatum* L.

[Картинка: Табло 17]

Многогодишно тревисто растение с напълно голо стъбло, високо до 1 м, в горната си част силно разклонено. Листата срещуположни, приседнали, продълговато линейни до елиптични, дълги до 3 см, широки до 1,5 см, целокрайни, с многобройни просветляващи жлези, подобни на точки. В пазвите на листата винаги има скъсени клонки. Цветовете

правилни, събрани в метличести, почти сенниковидни съцветия по върховете на клонките и стъблата. Чашката с 5 неопадващи, целокрайни, продълговати, заострени листчета. Венчелистчетата също 5, златисто-жълти, почти 2 пъти по-дълги от чашката, дълги 1,2–1,5 см, широки 0,5–0,6 см, по ръба и в горната си част с многочислени жълти жлези във вид на светли точки. Тичинките многобройни, сраснали в основата си в три снопчета. Стълбчетата 3, свободни. Яйчникът горен. Плодът тригнездна, триръбеста, разпуклива многосемен-на кутийка с многобройни жълти железисти мехурчета (табло 17, фиг. 3).

Среща се по сухи тревисти места, из храсталаци, сечища, край пътища и в горите на цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти от май до август.

Дрогата *Herba Hyperici* е връхната облистена и цветоносна част на стъблото, отрязана на 25–30 см от върха по време на цъфтежа. Употребява се широко в народната медицина.

У нас се срещат около 21 диворастящи вида звъника, но лечебната се отличава от всички най-вече по това, че чашелистчетата ѝ са целокрайни (без железисти зъбци), листата и стъблото са голи, а стълбчетата са три на брой.

Забележка: Сем. Теменугови – *Violaceae*, Трицветна теменуга – *Viola tricolor L.* (вж. при билки със сини и синьо-виолетови цветове).

СЕМ. ТИКВОВИ – *CUCURBITACEAE*

1. Увивно растение с мустачки. Плодът топчест, черен, гладък → Дива тиква – *Bryonia alba L.*

1#. Неувивно растение без мустачки. Плодът продълговато елиптичен, зелен, покрит с шипчета → Църкало – *Ecbalium elaterium (L.) A. Rich.*

Църкало, луда краставица – *Ecbalium elaterium (L.) A. Rich.*

[Картинка: Табло 17]

Многогодишно тревисто растение със стелещо се по земята или при-повдигащо се стъбло, дълго до 1 м и повече, покрито с груби четинки. Листата сърцевидни или неправилно триъгълни, не много наделени

и назъбени, дълги 3,5–12 см, широки 3–12 см, с листна дръжка, дълга до 15 см, отгоре тъмнозелени с редки четинки, отдолу светлозелени, гъсто късовлакнест-ти, по жилките с четинки. Цветовете еднополови, разположени в пазвите на листата. Мъжките събрани по няколко в грозловидни съцветия на дръжка, която е равна или по-дълга от дръжката на съответния лист. Женските цветове единични, разположени до мъжките съцветия на дълга дръжка, която излиза от пазвата на листата. Чашката звънчевидна, 5-делна, дълга 3,5–5,0 мм, влакнеста. Венчелистчетата също 5, бледожълти, сраснали звънче-видно, с 5 дяла на върха, отвън гъстовлакнести. Тичинките 5, от тях 4 сраснали по двойки, а петата свободна. Яйчникът долен. Плодът продълговат, дълъг 4–5 см, покрит с бодливи четинки, жълто-зелен. Семената черни, излизат експлозивно при откъсането на плода през образувалата се дупка. **Отровно!** (табло 17, фиг. 4).

По песъкливи места, край пътища и изкопи. Среща се по цялото Черноморско крайбрежие и тук-там в Тракийската низина докъм 400 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използват неузрелите плодове (дрога Fructus Ecbalii). Намира приложение и в народната медицина.

Дива тиква – *Bryonia alba* L.

[Картинка: Табло 18]

Многогодишно тревисто растение с дебел, реповиден, месест корен, отвън жълтеникав, вътре бял и с катерливо стъбло, дълго до 4 м, снабдено с мустачки, чрез които се прикрепва към други растения. Листата последователни, в общото си очертание широко триъгълни, дланевидно 5-делни, като дяловете са широко до тясно триъгълни, неравномерно назъбени, от двете страни брадавичесто четинести. Основата им е сърцевидна. Петурите дълги 2,5–8,5 см, широки 1,5–6,5 см, а листната дръжка дълга 1,5–6 см. Еднодомно растение. Мъжките цветове събрани по 8–16 в гроздоаидни съцветия на дълга дръжка (3–15 см) в пазвите на горните листа, а самите цветни дръжки дълги 0,3–2,5 см. Женските цветове събрани по 4–10 в щитовидни съцветия на дръжка, дълга 1,5–5,5 см, в пазвите на долните листа. Чашката и венчето 5-делни; чашковата тръбица дълга до 4 мм, с тясно триъгълни зъбци, дълги 1,5–3,0 мм, при женските цветове равни на венчето. Венчелистчетата дълги 3,5–5,0 мм, широки 2,5–3,5 мм, синкавожълти до жълтеникаво-бели,

гъстовлдкнести, с 4–6 зелени изпъкнали жилки. Тичинките 5 – една свободна, а другите сраснали 2 по 2. Яйчникът долен, с едно стълбче и с голи близалца. Плодът топчест, 6–8 мм в диаметър, кръгъл, черен, сочен. **Отровно!** (табло 18, фиг. 1).

Из храсталаци, предимно по влажни места, край реки и по плетища като бурен. Среща се в цяла България докъм 1000 м н. в. Цъфти май – юли.

Използува се коренът (дрога *Radix Bryoniae albae*), който се изважда преди цъфтежа. Намира широко приложение в народната медицина.

У нас се среща още един вид дива тиква – *Bryonia dioica Jacq.* (жълта дива тиква). Тя е с жълт или червен плод, чашката при женските цветове е наполовина по-къса от венчето, близалцето е влакнесто.

СЕМ. ВЪРБОВКОВИ – ONAGRACEAE (OENOTHERACEAE)

Пупалка – *Oenothera biennis L. (Onagra biennis (L.) Scop.)*

[Картинка: Табло 18]

Двугодишно тревисто растение, мековълнесто, с изправено, обикновено неразклонено стъбло, високо до 150 см. В основата му се намира розетка от листа с дръжки, продълговато обратно яйцевидни или продълговати, тъпи, назъбени или почти целокрайни, с остър връх, дълги 5–10 см, широки до 4 см. Стъблените листа последователни, на къса дръжка, заострени, продълговато ланцетни, в основата клиновидни, ситно назъбени. Цветовете едри, дълги 2–3 см, правилни. Чашката с 4 заострени дяла, обърнати назад, влакнести. Венчелистчетата обратно яйцевидни, на върха плитко вдлъбнати, дълги 2–5 см, светложълти. Тичинките 8, от които 4 по-дълги. Яйчникът долен и с едно стълбче. Плодът кутийка, дълга 1–4 см, влакнеста, (табло 18, фиг. 2).

По каменливи места и край пътища тук-там в цялата страна. Цъфти юли – септември.

В съвременната медицина се употребява надземната му част с цветовете (дрога *Herba Oenotherae*).

СЕМ. ДРЯНОВИ – *CORNACEAE*

Дрян – *Cornus mas L.*

[Картинка: Табло 18]

Храст или дръвче, високо до 8 м, с влакнести зеленикави млади клонки, по-късно голи. Листата срещуположни, дълги 4–10 см, яйцевидни или елиптически, заострени, късовлакнести, целокрайни. Цветовете жълти, събрани в сенниковидни съцветия с 4 обвивни листчета, двуполови, но повечето имат само тичинки; появяват се рано напролет преди разлистването. Чашката едва забележима, съставена от 4 зъбчета. Венчелистчетата 4, ланцетни. Тичинките също 4, три пъти по-къси от венчето. Яйчникът долен. Цлодът (дрянка) костилков, продълговат, с червена месеста част, дълъг 12–15 мм. Узрява август – октомври (табло 18, фиг. 3).

Среща се из гори и храсталаци в цялата страна докъм 1300 м н. в. Цъфти през февруари и март.

В съвременната медицина се използват плодовете (дрога Fructus Corni). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. СЕННИКОЦВЕТНИ – *APIACEAE* (*UMBELLIFERAE*)

1. Листата широко елиптически, всички или само най-горните обхващат стъблото → Кръглолистна урока – *Bupleurum rotundifolium L.*

1#. Листата нарязани, разделени или перести → 22. Дяловете на листата линейни или нишковидни, по-тесни от 0,5 см → вж. 3

2#. Дяловете на листата по-широки от 0,5 см, елиптически, яйцевидни или клиновидни, целокрайни, назъбени или нарязани → вж. 6

3. Дяловете на листата почти нишковидни или тясно ланцетни, дълги до 2 см и повече → вж. 4

3#. Дяловете на листата ланцетни, теснолинейни или нишковидни, но не по-дълги от 1 см → Прангос – *Prangos fenilacea (L.) Lindl.*

4. Цветните дръжки при основата си с обвивка от листчета → Самодивска трева – *Peucedanum L.*

4#. Цветните дръжки при основата си без обвивка на листчетата → вж. 5

5. Плодчетата откъм гърба почти сплескани или слабо подути. Едногодишно растение. Съцветието съдържа 30–50 лъча → Копър – *Anethum graveolens* L.

5#. Плодчетата откъм гърба силно издути. Многогодишно растение. Съцветието съдържа 10–25 лъча → Морач – *Foeniculum vulgare* Mill.

6. Главните лъчи на всяко съцветие при основата си без обвивка от листчета, рядко с обвивка от едно листче → Пашърнак – *Pastinaca sativa* L.

6#. Главните лъчи на всяко съцветие при основата си с обвивка от листчета → Сибирски девисил – *Heracleum sibiricum* L.

Резене – *Foeniculum vulgare* Mill.

[Картинка: Табло 19]

Многогодишно или двугодишно тревисто растение с кръгло, тънко ребристо и силно разклонено стъбло, високо до 2,5 м. Листата последователни, в общото си очертание яйцевидно триъгълни, 3–4 пъти пересто разсечени, долните на дръжки, горните приседнали на разширени влагалища, като дяловете им са линейно нишковидни или линейно шиловидни, на върха заострени, голи. Листните влагалища дълги 3–6 см, тясно продълговати, по края ципести, към върха разширени. Цветовете събрани в сложни сенници до 15 см в диаметър, съставени от 4 до 30 нееднакви по дължина голи лъча, без обвивни листчета, както при основата на главните лъчи, така и в основата на сеничетата. Чашка липсва. Венчето жълто, с 5 широко яйцевидни листчета, дълги около 1 мм и почти толкова широки. Тичинките 5. Яйчникът долен. Плодовете голи, дълги 4–10 мм, яйцевидно продълговати (табло 19, фиг. 1).

Култивира се. Тук-там се среща и като подивяло растение в Средна северна и Североизточна България, Тракийската низина и Родопите докъм 1000 м н. в. Цъфти юли – септември. В медицината се употребяват узрелите плодове (дрога Fructus Foeniculi).

Копър – *Anethum graveolens* L.

[Картинка: Табло 18]

Едногодишно голо растение със силна миризма. Стъблото единично, изправено, просто или разклонено, цилиндрично, гладко, високо до

120–130 см, тъмнозелено, с редуващи се беззелени и зеленикави надлъжни ивици. Листата тройно до четворно перести, в общото си очертание яйцевидни, с линейно нишковидни или с почти четиновидни последни делче-та; долните листа на дръжка, дълга 1,5–3,5 см, която в основата си се разширява в продълговато дълго влагалище (1,5–2,0 см), по ръба си широко ципесто; горните листа приседнали на влагалищата по-дребни и по-малко разсечени. Цветовете събрани в съцветия сеници с диаметър до 15 см, съставени от 30–50 лъча. Чашка липсва. Венчето жълто, с 5 почти закръглени и на върха си врязани листчета, дълги 1,2–1,5 мм. Тичинките 5. Яйчникът долен. Плодчетата дълги 5–6 мм, яйцевидни или широко елиптични, откъм гърба сплескани, а по краищата изпъкнали, с 5 изпъкнали ребра, от които гръбните са по-остри (табло 18, фиг. 4).

В диво състояние се среща само по скалите край Черно море (на юг от Несебър) и край Дунав. Култивира се обаче в цялата страна. Цъфти през юли и август.

В съвременната медицина се употребяват плодовете (дрога *Fructus Anethi*). Използува се широко в народната медицина.

Прангос – *Prangos ferulacea* (L.) Lindl.

[Картинка: Табло 19]

Многогодишно тревисто растение с изправено ръбесто голо стъбло, високо 60–150 см, със срещуположно или почти прешленесто разположени разклонения. Листата последователни, голи, многократно пересто нарязани на линейно-ланцетни до почти нишковидни делчета, в общото си очертание широко яйцевидни до продълговато елиптични. Приосновните листа с дръжка, дълга 30–40 см и с петура, дълга 50–80 см, в основата си разделена на три дяла, всеки от които е 4–5 пъти пересто разсечен. Нагоре листата намаляват по размер, като най-горните са приседнали и с влагалище, обхващащо стъблото. Сениците съставени от 6–18 лъча, с обвивка от листчета в основата на главните лъчи и на цветните дръжки. Чашката на върха почти целокрайна, без зъбци. Венчето жълто, дълго около 1 мм, с цели венчелистчета, чиито връхчета са завити навътре. Тичинките 5. Яйчникът долен. Плодът едър, снабден по ръба и на гърба с добре развити ципести крилца, дълъг 10–25 см (табло 19, фиг. 2).

По сухи каменливи и тревисти места в Югоизточна България –

оужната част на Черноморското крайбрежие и Тунджанската хълмиста равнина. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

Кръглолистна урока – *Vupleurum rotundifo Hum L.*

[Картинка: Табло 19]

Едногодишно сиво-зелено, често частично червенеещо растение с изправено цилиндрично стъбло, обикновено в горната си част разклонено, високо 15–75 см. Листата прости, последователни, приосновните и долните стъблени с дръжки или почти приседнали, обхващащи стъблото, обратно яйцевидни до продълговато елиптични, дълги 5–7 см, широки 2–3 см; средните стъблени листа по-дребни, елиптични или яйцевидни, тъпи или късо заострени, плоски или слабо фуниевидни със закръглена основа, в долната си част пронизани от стъблото; към върха стават все по-дребни, яйцевидни или почти кръгли, пронизани от стъблото. Цветовете събрани в сенници от по 5–10 главни лъча, с дръжки, дълги 2–4 см, без листчета при основата си. Всеки сенник с 8–12 цвята, с 5–6 яйцевидни, заострени листчета при основата им. Чашка липсва. Венчелистчетата жълти, дълги 0,5–0,7 мм, със завит навътре връх. Тичинките 5. Яйчникът долен. Плодът овален, дълъг 2,5–3,5 мм, отстрани сплескан, с ясни надлъжни ребра (табло 19, фиг. 3).

По сухи каменливи и тревисти места, край пътища и синури като бурен. Среща се рядко в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Пясъчна самодивска трева – *Peucedanum arenarium W. K.*

[Картинка: Табло 19]

Многогодишно тревисто растение с масивен вертикален корен. Стъблото голо, изправено, в горната си част разклонено, тънко набраздено, високо 90–150 см. Листата 3–4 пъти перести, дълги до 45 см, широки до 30 см, продълговато яйцевидни до почти кръгли, на дръжки, дълги 3–8 см; крайните дялове дълги до 15 мм, широки до 6 мм, продълговати до линейни. Средните стъблени листа просто перести, на дръжки, дълги 1,5–2,5 см, широко обхващащи стъблото, а най-горните листа редуцирани до широки влагалища или малки прости листчета.

Сложните сенници (2–14 на брой), дълги до 15 см, голи, без обвивка или с 1–2 линейни до продълговати заострени листчета, дълги 5–9 мм. Сенниците многоцветни, като в основата на цветните дръжки се намират многобройни линейно-ланцетни до нишко-видни прицветници, дълги до 15 мм. Чашка липсва. Венчето жълто, дълго 1,8–2,3 мм, с 5 яйцевидни до почти кръгли листчета. Тичинките 5. Яйчникът долен. Плодовете елипсоидни, дълги 5–11 мм, сплескани, голи, с 3 изпъкнали ребра и широки крила (табло 19, фиг. 4).

По крайморските пясъци, по сухи тревисти места и каменливи терени в по-голямата част от страната докъм 1600 м н. в. Цъфти юли – август.

У нас са проведени успешни експерименти за лечение на някои болести с корена и зрелите плодове.

Пащърнак – *Pastinaca sativa* L.

[Картинка: Табло 20]

Двугодишно растение с вретеновиден, понякога реповиден, задебелен корен. През първата година развива снопче перести листа на дълги дръжки, а през втората – стъбло, което е изправено, кухо, голо, набраздено, разклонено, високо 30–100 см. Листата просто перести, с 2–7 двойки листчета, които са приседнали, елипсоидни до ланцетно-елипсоидни, дълги до 11 см, широки 8 см, назъбени, отдолу грапаво влакнести, приосновните листа на дръжки, дълги до 15 см. Листата в общото си очертание елипсоидни, дълги до 20 см, намаляващи към върха на стъблото, като горните преминават в клиновидно влагалище. Цветните сенници имат от 5 до 20 главни лъча, без листчета в основата им. Сенничетата са с по 6–15 цветчета, с единични прицветници или без прицветници, с дръжки, дълги до 6 мм. Чашка липсва. Венчето жълто, дълго до 2,5 мм, с 5 завити навътре листчета. Тичинките 5. Яйчникът долен. Плодът дълъг 5–7 мм, широко елипсоиден, сплескан, гол, с ципест ръб и 5 надлъжни ребра върху външната му страна (табло 20, фиг.3).

Из ливади, влажни места и храсталаци в цялата страна до към 1500 м н. в. Цъфти през юли и август.

В съвременната медицина се употребяват коренът и семената на пащърнака (дрога *Radix Pastinacae et Semen Pastinacae*). В литературата има данни, че и листата се употребяват за лечение. Намира широко приложение и в народната медицина.

Сибирски девисил – *Heracleum sibiricum* L.

[Картинка: Табло 20]

Двугодишно, по-рядко многогодишно тревисто растение с дебел жълтеникавобял корен, подобен на морков. Стъблото – изправено, ръбесто, набраздено, кухо, покрито с остри четинки, в горната си част с последователни или отчасти срещуположни клонки, почти до 2 м високо. Приосновните листа едри, дълги 15–30 см, нечифтоперести, с жлебовидна дръжка, която постепенно преминава в листно влагалище. Стъблените листа с 2–3 двойки листчета или дълбоко изрязани, с удължено яйцевидни до широко ланцетни, неравномерно назъбени или нарязани на дялове листчета, дълги до 25 см, широки 15 см, голи или разпръснато влакнести; върхното листче (дял) най-голямо, триделно. При някои форми всички листа са тройни, с една двойка странични листчета. Съцветието с 15–25 лъча, дълги до 17 см, без листчета при основата си. Отделните цветове на дръжки, дълги 7–11 мм, които при плодоношението почти се удвояват, при основата си с 1–10 дребни ланцетни до нишковидни прицветници, дълги до 1 см, Венчето зеленикавожълто, 5-листно, дълго до 2.5 мм. Тичинките 5. Яйчникът долен, с двуразделно близалце. Плодът елиптичен, откъм гърба сплескан, по края ципесто крилат, дълъг 7–9 мм, гол. Варира (табло 20, фиг. 2).

По влажни сенчести места край реки и потоци в цяла България докъм 2000 м н. в. Цъфти през юли и август.

В съвременната медицина се употребяват надземната част (дрога *Herba Heraclei*) и коренът (*Radix Heraclei*). Намира приложение и в народната медицина.

В нашите планини се среща още един вид девисил – *Heracleum verticillatum* Panc., който е с бели цветове, а разклоненията в горната част на стъблото му са разположени прешленовидно.

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ СРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Храсти или ниски дръвчета → вж. 2
- 1#. Тревисти растения → вж. 3
2. Листата последователни, триделни. Тичинките 2 → Хришел, смил – *Jasminum fructicans* L.

2#. Листата срещуположни, нечифтоперести, с 3–7 листчета. Тичинките 3–5 → Червен бъз – *Sambucus racemosa* L.

3. Яйчникът долен или полудолен → вж. 4

3#. Яйчникът горен → вж. 6

4. Цветовете събрани в главички и обкръжени с обща обвивка от най-горните листа, които обикновено са видоизменени → вж. 5

4#. Цветовете не са събрани в главички, рядко образуват главички и в такъв случай са без обща обвивка или листата са събрани в прешлени, по 4 или повече → Сем. Брошови – *Rubiaceae*

5. Тичинките 4, свободни → Жълтеникава самогриска – *Scabiosa ochroleuca* L.

5#. Тичинките 5, сраснали с прашниците си → Сем. Сложноцветни – *Asteraceae*

6. Яйчникът външно разделен на 4 части, между които излиза стълбчето. Плодът се разпада на 4 (рядко на 2) орехчета, лежащи в дъното на чашката → вж. 7

6#. Яйчникът цял → вж. 8

7. Тичинките 5, венчето правилно, листата последователни → Меденик – *Cerinthe minor* L.

7#. Тичинките 4, венчето неправилно, двуустно, листата срещуположни → Сем. Устноцветни – *Lamiaceae*

8. Цветовете неправилни, често двуустни → Сем. Живеничеви – *Scrophulariaceae*

8#. Цветовете правилни → вж. 9

9. Тичинките разположени срещу венечните дялове → Сем. Игликови – *Primulaceae*

9#. Тичинките разположени срещу междините на венечните дялове → вж. 10

10. Листата последователни → Блян, попадийка – *Hyoscyamus niger* L.

10#. Листата срещуположни → вж. 11

11. Венчето дисковидно, плоско, почти правилно. Тичинките 5, две голи, останалите влакнести → Лопен – *Verbascum* L.

11#. Венчето с добре развита тръбица. Тичинките 5, всички голи → Тинтява – *Gentiana* L.

СЕМ. ИГЛИКОВИ – *PRIMULACEAE*Иглика – *Primula L.*

1. Без съцветие – цветните дръжки излизат направо от коренището → Безстъблена иглика – *P. vulgaris Huds.*

1#. Цветовете събрани в съцветие с добре развита обща дръжка → вж. 2

2. Листата яйцевидно-лопатовидни, стеснени изведнъж в широка крилата дръжка. Тръбицата на венчето значително по-дълга от диаметъра на коронката му → Лечебна иглика – *P. veris L.*

2#. Листата продълговато елиптични, постепенно стеснени в широка крилата дръжка. Тръбицата на венчето равна на диаметъра на коронката или дори по-къса от нея → Висока иглика – *P. elatior (L.) Hill.*

Безстъблена иглика – *Primula vulgaris Huds. (P. acaulis Jacq)*

[Картинка: Табло 21]

Безстъблената иглика е многогодишно тревисто растение с късо коренище, без стъбло. Всички листа разположени в розетка, обратно ланцетни до лопатовидни, преминаващи постепенно в неясно изразена дръжка, заедно с нея дълги 5–30 см, и широки 2–10 см, на върха закръглени, по ръба неравномерно-назъбени до вълновидни, отгоре голи, отдолу по жилките влакнести. Цветовете единични, на дълга влакнеста дръжка (до 15 см), излизаща направо от средата на листната розетка, обикновено по няколко на брой. Чашката от 5 сраснали в тръбица листчета, завършваща с 5 зъбеца, дълга 1–2 см, влакнеста. Венчето жълто, рядко бяло или розово, с 5 сраснали в тръбица (дълга до 18 мм) листчета, завършваща с разперена коронка, 2–4 см в диаметър. Ти-чинките 5, разположени срещу венечните дялове. Яйчникът горен. Плодът цилиндрична кутийка, дълга до 10 мм (табло 21, фиг. 1).

Из храсталаци и гори в Петричко, Станке Димитровско, Славянка планина, Югозападна България (Голо бърдо, Конявска планина и др.), в Източна Стара планина, Странджа, Източни Родопи и др. Цъфти март – май. Употребява се в народната медицина.

Висока иглика – *Primula elatior* (L.) Hill.

[Картинка: Табло 21]

Многогодишно тревисто растение с късо дебело коренище. Всички листа събрани в розетка, яйцевидни до елиптични, постепенно преминаващи в крилата дръжка, дълги 5–20 см, широки 3–8 см, целокрайни до ситно назъбени, отгоре почти голи, отдолу влакнести. Цветовете събрани по 5–15 на върха на обща дръжка, висока до 40 см. Дръжките на отделните цветове дълги 1,5–3,0 см, влакнести. Чашката с 5 сраснали в тръбица листчета, висока до 15 мм, влакнеста и завършваща с остри ланцетни зъбчета. Венчето също от 5 листчета, сраснали в тръбица, дълга 10–15 мм; с разперена коронка, с връзани на върха листчета, широка до 2 см, светложълта. Тичинките 5. Плодът цилиндрична кутийка, дълга до 2 см (табло 21, фиг. 2).

По влажни каменливи и скални поляни във високопланинския пояс на Средна и Западна Стара планина, Средни и Западни Родопи, Рила, Пирин, Витоша. Цъфти от април до август. Употребява се в народната медицина.

Лечебна иглика – *Primula veris* L. (*P. officinalis* Hill.)

[Картинка: Табло 21]

Многогодишно тревисто растение с късо, дебело вертикално коренище, от което излизат многобройни дебели, слабо разклонени корени. Стъблото липсва. Всички листа събрани в приосновна розетка, яйцевидно-лопатовидни, дълги 5–20 см, широки 2–6 см, стеснени изведнъж в ши-рококрила дръжка, по ръба си вълновидно назъбени, отдолу влакнести. Цветовете златистожълти, събрани в сенник, разположен на върха на цветоносния стрък, който достига до 30 см височина, обърнат на една страна, с дръжки дълги 1–2 см, влакнести. Чашката тръбеста, дълга 8–15 мм, до 1/3 от дължината си разсечена на триъгълни зъбци, реасни-често влакнеста. Венчето с 5 сраснали в дълга тръбица листчета и 5-делна разперена коронка, в диаметър 8–28 мм. Тичинките 5. Яйчникът горен. Плодът кутийка (табло 21, фиг. 3).

Среща се из гори, храсталаци и горски поляни във всички планински и предпланински области на България докъм 2600–2700 м н. в. Цъфти от март до юли.

В съвременната медицина се използват корените, коренището

(Radix et Rhizoma Primulae), листата (Folia Primulae) и цветовете (Flores Primulae). Намират приложение и в народната медицина.

Корените и коренището се изкопават през есента (септември – октомври), когато листата започват да увяхват. Листата и цветовете се берат в началото на цъфтежа заедно с чашката или само венчето.

У нас има още няколко вида диворастящи иглики, но всички са с голи цветни дръжки и чашка.

Високата иглика също се използва в медицината.

СЕМ. МАСЛИНОВИ – OLEACEAE

Хрищел, смин – *Jasminum fruticans* L.

[Картинка: Табло 21]

Изправен храст, висок 1–3 м, с последователни полукожести тройни листа, рядко с по едно или две листчета, които са обратно яйцевидни, продълговато овални или тясно елипсовидни, дълги 0,6–2,0 см, широки 0,5–1,0 см, към основата стеснени, на върха закръглени, голи, само по ръба ресничести, на къса дръжка. Средното листче обикновено по-едро от страничните. Цветовете събрани по 2–5 в полусенничета по върховете на страничните клонки. Чашката късо звънчевидна, с 5 шиловидни дяла, равни или по-дълги от тръбицата ѝ. Венчето яркожълто, с тясна цилиндрична тръбица, 2 пъти по-дълга от чашката, с 5-делна коронка, до 2 см в диаметър. Тичинките 2. Яйчникът горен. Плодът черна сферична ягода, 3–6 мм в диаметър (табло 21, фиг. 4).

Из храсталаци и каменливи, скални терени по Черноморското крайбрежие, в Източна Стара планина, Струмската долина, Тракийската низина, Източни Родопи и Тунджанската хълмиста равнина докъм 700 м н. в. Цъфти април – юли. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ТИНТЯВОВИ – GENTIANACEAE

Тинтява – *Gentiana* L.

1. Венчето съвсем жълто, почти до основата разделено на линейни дялове → Жълта тинтява – *G. lutea* L.

1#. Венчето жълто и гъсто покрито с тъмnochервени точки, почти 3/4 от дължината си сраснало в тръбица → Петниста тинтява – *G. punctata* L.

Жълта тинтява – *Gentiana lutea* L.

[Картинка: Табло 22]

Многогодишно голо тревисто растение с разклонено дебело (до 2–3 см в диаметър), късо (5–7 см дълго) коренище, с едри странични корени. Коренището, по което се виждат пръстеновидни следи от измрели листа, преминава постепенно в главест осов корен, цилиндричен, месест, дълъг 60–90 см, широк 5–10 см в диаметър. През първите 3–4 години растението образува приосновна розетка с едри елиптични тъмнозелени листа, а на 4–5 година израстват едно или няколко, високи до 1,5 м, голи, кухи, изправени, неразклонени стъбла. Листата срещуположни, голи, целокрайни, с дъговидно жилкуване, редуващи се на кръст, долните овално елиптични, към върха заострени, едри (23–25 см дълги и 12–13 см широки), стеснени в дръжка, дълга до 10 см. Нагоре стъблените листа намаляват по размери, средните с къса дръжка, а горните приседнали, сраснали при основата си в късо влагалище. Цветовете събрани по 3–10 в снопчета, разположени в пазвите на горните 3–7 двойки листа и на върха на стъблото, на къса дръжка (до 15 мм дълга). Чашката тръбеста, от 5 сраснали ципести листчета, дълга 10–12 мм. Венчето жълто, дълго 18–25 мм, почти 2 пъти по-дълго от чашката, тръбесто. Тичинките 5, голи, със сраснали прашници. Яйчникът горен. Плодът продълговата четириделна кутийка, дълга до 6 см, разпукваща се на две части (табло 22, фиг. 1).

Среща се по каменливи места в съседство с горната граница на гората в Средна Стара планина, Витоша, Средни Родопи (Девинско, Смолянско), Рила и Пирин. Цъфти през юли и август.

Медицинско значение имат корените и коренището (*Radix Gentianae*), които се изкопават през август – ноември след отмирането на надземната част на 3–4 годишни екземпляри. Използува се широко и в народната медицина.

Когато се събира жълта тинтява, трябва да се внимава да не се изкопае коренището на бялата чемерика (*Veratrum album* L.) което е отровно. То посинява, ако се направи йодна проба, тъй като съдържа скорбяла, която при жълтата тинтява липсва.

Петниста тинтява – *Gentiana punctata* L.

[Картинка: Табло 22]

Многогодишно тревисто растение с късо, дебело вертикално коренище. Стъблото единично, неразклонено, високо 20–60 см, голо, в основата си с къси листчета, дълги до 2 см. Листата, разположени по стъблото, са яйцевидни, елиптични до обратно яйцевидни, заострени, долните дълги 5–15 см, широки 5–8 см, срещуположни, най-често с 5 жилки, най-долните стеснени в къса дръжка, нагоре намаляващи по размери, приседнали, целокрайни. Цветовете събрани на групи по няколко в пазвите на най-горните две двойки листа, приседнали. Чашката звънчевидна, дълга 5–8 мм, много по-къса от венчето, почти без зъбци. Венчето дълго 1,7–3,5 см, а в диаметър 6–16 мм, ципесто, жълто, гъсто покрито с тъмночервени точки, 5-8-делно, като зъбците са по-къси от венечната тръбица. Тичинките са толкова, колкото и дяловете на венчето, отначало сраснали, по-късно със свободни прашници, голи. Яйчникът горен. Плодът едногнездна кутийка (табло 22, фиг. 2).

По влажни и каменливи скални поляни в Средна и Западна Стара планина, Витоша, Рила и Пирин над 1500 м н. в. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ГРАПАВОЛИСТНИ – *BORAGINACEAE*

Меденик – *Cerintho minor* L.

[Картинка: Табло 22]

Двугодишно, по-рядко едногодишно или многогодишно растение. Стъблото високо 15–60 см, право или рядко в основата си полегнало, голо, в горната си част разклонено. Приосновните листа (изсъхват рано) продълговато лопатовидни, дълги до 15 см, постепенно стеснени в крилата дръжка; тъпи; долните стъблени листа продълговато ланцетни, клиновидно стеснени; горните яйцевидни, обхващащи стъблото със сърцевидната си основа, тъпи, често с бели петна, голи, целокрайни, последователни. Цветовете разположени в пазвите на листата на дълга дръжка, при основата си с продълговати ланцетни сърцевидни прицветници. Чашката почти до основата си разсечена на 5 нееднакви тъпи дяла, по края ресничеста. Венчето тръбесто, правилно, дълго 9–14 мм, почти два

пъти по-дълго от чашката, разсечено до половината от дължината си, с 5 изправени ланцетни зъбеца, при основата им често с яркочервени петна. Тичинките 5, голи, като прашниците им в основата си са стреловидни, а на върха заострени. Яйчникът външно разделен на 4 части, между които излиза стълбчето. Плодът се разпада на 4 яйцевидни, закръглени орехчета, дълги до 3 мм (табло 22, фиг. 3).

По тревисти и каменливи места в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. УСТНОЦВЕТНИ – *LAMIACEAE (LABIATAE)*

1. Венчето с много къса горна устна, почти едноустно → Срещниче – *Ajuga L.*

1#. Венчето ясно двуустно → вж. 2

2. Тичинките къси, напълно скрити в тръбицата на венчето → Пирински чай, маясьлче – *Sideritis L.*

2#. Тичинките стърчат над тръбицата на венчето → Ранилист – *Stachys L.*

Обикновено срещниче – *Ajuga chamaepitys (L.) Schreb.*

[Картинка: Табло 22]

Едногодишно, по-рядко двугодишно или многогодишно тревисто растение с многобройни лежащи или приповдигащи се четириръбести стъбла, високи 5–20 см, покрити, както и листата, с дълги бели меки власинки. Листата дълбоко 3-делни, с теснолинейни целокрайни делчета, срещуположни, дълги 1–3 см, широки 1–1,5 мм. Цветовете по един на къса дръжка (1–1,5 мм дълга), разположени в пазвите на горните прицветни листа, които са по-дълги от цветовете. Чашката звънчевидна, дълга 5–6 мм, цялата покрита с бели власинки. Венчето, дълго 10–16 мм, 2–3 пъти по-дълго от чашката, влакнесто, с много къса врязана горна устна, долната триделна. В основата на венечната тръбица отвърте се намира пръстен от власинки. Тичинките 4, две от които по-къси. Плодовете орехчета (табло 22, фиг. 4).

По сухи тревисти и каменливи места, из ниви, край жп линии в цялата страна. Цъфти април – октомври. Употребява се в народната

медицина.

У нас са разпространени още 4 вида срещничета, но три от тях са със сини цветове. Само върболистното срещниче (*A. sativifolia Schreb.*) има жълти цветове и прилича на лаксмановото срещниче (*A. laxmannii (L.) Benth.*), но се различава от него по цветната тръбица, която е цяла, цветните прешлени обикновено са с по 4 цвята, стъблените листа са с къса дръжка. То се среща в Тракийската низина и източната част на страната.

Пирински чай, маясълче – *Sideritis L.*

1. Едногодишно растение със сравнително редки и дълги власинки, без коренище. Листата дълги 0,5–3,0 см, широки 0,2–0,8 см. Цветните прешлени раздалечени, всеки с по около 6 цвята → Маясълче – *S. montana L.*

1#. Многогодишно беловълнесто растение с пълзящо коренище. Листата дълги 6–8 см, широки 0,6–20 мм. Цветовете събрани в класовидно съцветие → Пирински чай – *S. scardica Grsb.*

Пирински чай – *Sideritis scardica Grsb.*

[Картинка: Табло 22]

Тревисто растение с изправени или приповдигащи се четириръбес-ти стъбла, високи 15–50 см, прости или разклонени. Листата срещуположни, целокрайни или слабо напилени, долните продълговато ланцетни, с къса дръжка, горните сърцевидни, приседнали. Цветовете разположени в пазвите на горните листа, в прешлени, които са сближени и образуват гъсто класовидно съцветие с лимоненожълти широкосърцевидни ципести, заострени прицветници, дълги 12–20 мм. Чашката дълга 9–12 мм, тръбесто-звънчевидна, с 10 жилки и 5 еднакви зъбеца, покрити с дълги власинки. Венчето жълто, с тръбица, скрита в чашката, двуустно, с 3-делна долна устна. Тичинките 4, скрити в тръбицата на венчето. Плодът сух, разпада се на 4 орехчета (табло 22, фиг. 5).

По сухи каменливи варовити терени в Пирин, Славянка и Средни Родопи между 1500 и 2200 м н. в. Цъфти юни – септември.

В народната и съвременната медицина се използват цъфтящите връхни части на стъблото заедно с листата (дрога *Herba Sideritis*

scardicae), които се събират по време на цъфтежа.

Маясълче – *Sideritis montana* L.

[Картинка: Табло 23]

Растение с изправено или приповдигащо се, просто или слабо разклонено стъбло, високо 20–40 см. Листата срещуположни, продълговато ланцетни, долните с къса дръжка, горните приседнали, целокрайни или с по няколко зъбеца на върха. Цветовете дребни, на къса дръжка, събрани в раздалечени прешлени, с прицветници, които не се различават или слабо се различават от стъблените листа. Чашката дълга 6–8 мм, тръбесто-звънчевидна, правилна, с 10 жилки и 5 зъбеца, завършващи с късо бодилче. Венчето двуустно, по-късо от чашката, светложълто, като след пре-цъфтяване става кафяво. Тичинките 4, скрити във венечната тръбица (табло 23, фиг. 1).

По сухи каменливи места и орници в цялата страна докъм 1300 м н. в. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

Ранилист – *Stachys* L.

1. Цветните прешлени с по 6–10 цвята. Зъбците на чашката почти два пъти по-къси от тръбицата, с гол осил и достигат до горния край на тръбицата на венчето → Прав ранилист – *S. recta* L.

1#. Цветните прешлени с по 2–6 цвята. Зъбците на чашката почти равни на тръбицата, с изцяло влакнест осил и по-къси от тръбицата на венчето → Едногодишен ранилист – *S. annua* L.

Прав ранилист – *Stachys recta* L.

[Картинка: Табло 23]

Многогодишно тревисто растение с изправено или приповдигащо се стъбло, просто или разклонено, високо 15–100 см, къдраво влакнесто. Листата срещуположни, дългнесто ланцетни до линейно-ланцетни, долните на къса дръжка, горните приседнали, назъбени, най-горните почти целокрайни, прилепнало влакнести, дълги 2–8 см, широки 0,5–2 см. Цветовете разположени по 6–10 в прешлени, долните раздалечени, като образуват дълго класовидно съцветие с недоразвити четинковидни

прицветници. Чашката тръбесто-звънчевидна, дълга 5–10 мм, с 5 зъбца. Венчето портокалово жълто до жълтеникавобяло, двуустно, с червеникави петна на долната устна, голо или късовлакнесто, дълго 15–20 мм. Тичинките 4. Плодчетата обратно овални орехчета (табло 23, фиг. 2). По сухи тревисти и каменливи места в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

Едногодишен ранилист – *Stachys annua* L.

[Картинка: Табло 23]

Едногодишно тревисто растение с изправено, просто или разклонено стъбло, високо 10–40 см, в горната си част гъсто влакнесто. Листата срещуположни, дълги 2–6 см, широки 0,5–3 см, продълговато елиптични, долните клиновидно стеснени в къса дръжка, голи, назъбени, горните ланцетни, приседнали, целокрайни. Цветовете разположени по 2–6 в прешлен, долните раздалечени, като образуват класовидно съцветие, с недоразвити или липсващи прицветници. Чашката звънчевидна, дълга 5–8 мм, жлезисто влакнеста. Венчето жълтеникавобяло, двуустно, жлезисто влакнесто, дълго 10–16 мм (табло 23, фиг. 3).

По тревисти места, ниви и орници в цяла България почти до 1600 м н. в. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

У нас се срещат голям брой видове ранилист, но почти всички освен едногодишния имат червеникави, бели или бледорозови цветове. Само бледожълтият ранилист (*S. obliqua* WK.) е с бледожълти цветове, но се отличава от описаните два вида по това, че в прешлен има по много цветове – до 20. Среща се в Тракийската низина, Югоизточна България, Шуменско и Провадийско.

СЕМ. КАРТОФОВИ – SOLANACEAE

Блян, попадийка – *Hyoscyamus niger* L.

[Картинка: Табло 23]

Най-често двугодишно растение с изправено просто или разклонено стъбло, високо 80–100 см, жлезисто влакнесто и лепкаво. Приосновните листа събрани в розетка, с дръжка, продълговато яйцевидни; стъблените приседнали, полуобхващащи стъблото, дълги 15–20 см,

последователни, едро назъбени до нарязани. Цветовете едри, почти приседнали в пазвите на горните листа, събрани в едностранно гроздовидно съцветие. Чашката делвовидна, жлезисто влакнеста, дълга 1,0–1,5 см, с 5 зъбеца. Венчето 2–4 см в диаметър, не съвсем жълто, често с мрежа от виолетови жилки, с широка тръбица и 5-делна разперена коронка. Тичинките 5. Яйчникът горен. Плодът многосеменна кутийка. **Отровно!** (табло 23, фиг. 4).

По буренясаи места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се употребяват листата (дрога *Folia Hyoscyami*), които се берат по време на цъфтежа. Намира приложение и в народната медицина.

СЕМ. ЖИВЕНИЧЕВИ – *SCROPHULARIACEAE*

1. Венчето при основата си удължено във вид на шпора → вж. 2

1#. Венчето дисковидно, двуустно или правилно, без шпора → вж.

3

2. Стъблата изправени, голи. Цветовете събрани във върхно гроздовидно съцветие. Листата приседнали, линейно-ланцетни до линейни → Обикновена луличка – *Linaria vulgaris* Mill.

2#. Стъблата полегнали, голи. Цветовете по един в пазвите на листата.

Листата с дръжка, бъбрековидни или сърцевидни →

Лош вятър, трескавиче – *Kickxia spuria* (L.) Dum.

3. Венчето дисковидно, дълбоко 5-делно, почти правилно. Тичинките 5 → Лопен – *Verbascum* L.

3#. Венчето с по-дълга или по-къса тръбица или звънчевидно, на върха си обикновено двуустно. Тичинките 4 → вж. 4

4. Всички листа последователни → Напръстник – *Digitalis* L.

4#. Листата срещуположни, рядко разположени в прешлени → Малка клопачка – *Rhinanthus minor* L.

Лопен – *Verbascum* L.

1. Средните и горните стъблени листа низбегващи по стъблото, по цялата дължина на междувъзлията, т. е. долната част на листата е продължена и сраснала със стъблото, което изглежда крилато → Гъстоцветен лопен – *V. densiflorum* Bertol

1#. Стъблените листа приседнали, без крилато низбегащо продължение по стъблото → Лечебен лопен – *V. phlomoides* L.

Лечебен лопен – *Verbascum phlomoides* L.

[Картинка: Табло 23]

Двугодишно гъстовлакнесто растение с просто, изправено стъбло, високо 30–150 см, което се развива през втората година. През първата година образува само листна розетка. Приосновните листа продълговато елиптични, тъпо и неправилно назъбени до целокрайни, дълги 5–30 см, широки 3–12 см; стъблените овални или овално ланцетни, заострени, приседнали, със закръглена основа и полуобхващащи стъблото, последователни. Съцветието сбито, класовидно-гроздовидно, с прицветници, дълги 1–1,5 см. Цветовете в снопчета по 3–4 (8), а цветните дръжки равни на чашката, която е дълга 5–12 мм, петделна, като дяловете завършват с осил. Венчето жълто, дисковидно, дълбоко 5-делно, 2–5 см в диаметър. Тичинките 5, прикрепени към основата на венчето, от които 2 по-дълги, голи, а останалите 3-влакнести. Яйчникът горен, с просто стълбче. Плодът многосеменна кутийка. **Отровно!** (табло 23, фиг. 5).

По сухи тревисти и каменливи места, сухи ливади и необработени места, край пътища и огради. Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се употребяват листата (дрога *Folia Verbasci*), а така също и цветовете с чашката или без нея (дрога *Flores Verbasci*). Използува се и в народната медицина.

Гъст оцветен лопен – *Verbascum densiflorum* *Bertol. (V. thapsiforme Schrad.)*

[Картинка: Табло 23]

Двугодишно тревисто растение, цялото гъсто жълтеникавосиво, вълнесто напластено. През първата година образува листна розетка, а през втората – изправено, гъсто облистено стъбло, високо до 2 м, неразклонено или на върха слабо разклонено. Листата продълговато елиптични, низбегащи по стъблото, приосновните дълги 10–40 см, широки 4–10 см, последователни, назъбени. Цветовете събрани по 2–5 в снопчета на просто или в основата слабо разклонено гроздовидно

съцветие, с прицветници, дълги 1,5–4 см. Цветните дръжки по-къси от чашката. Чашката дълга 6–12 мм, почти до основата си 5-делна, с яйцевидни, на върха си заострени дялове, но без осил. Венчето жълто, 3,5–5 см в диаметър, отвън покрито със звездовидни власинки. Тичинките 5, от които двете по-дълги са голи. Яйчникът горен. Плодът многосеменна кутийка. **Отровно!** (табло 23, фиг. 6).

По сухи тревисти, песъкливи и каменливи склонове, из сухи ливади и необработени места, край пътища и огради в цялата страна. Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се използва венчето с тичинките (дрога Flores Verbasci). Употребява се и в народната медицина.

У нас се срещат около 33 вида лопен с жълти цветове, повечето с ограничено разпространение. За да не се допускат грешки при разпознаването на описаните видове, необходимо е набраното растение да се сравнява много внимателно с дадените по-горе описания. Основен белег, по който се различават останалите видове лопен, е, че при повечето от тях прашниците на тичинките им са еднакви, бъбрековидни и не са низбягващи по тичинко-вите дръжки, докато при медицинските видове прашниците на двете по-дълги тичинки низбягват по тичинковите дръжки, т. е. не са сраснали с тях. Тичинки с низбягващи прашници имат още десетина вида лопен, но при някои от тях вълнестите власинки, които покриват тичинките, са виолетови, а не жълти, при други видове цветовете са по един, а не по няколко, съцветие-то е покрито и с жлезисти власинки, а не само с прости.

Обикновена луличка – *Linaria vulgaris* Mill.

[Картинка: Табло 24]

Многогодишно тревисто растение с изправено, гъсто обезлистенено голо стъбло, високо 40–60 см, с безплодни издънки при основата си. Листата последователни, целокрайни, най-често с по една жилка, линейно-ланцетни до линейни, голи, приседнали, дълги 2–6 см, широки 1–5 мм, заострени. Съцветието гъсто, гроздовидно, с 5–30 цвята, с дръжка, дълга 2–8 мм, с лан-цетни прицветници, по-дълги от цветната дръжка или равни на нея; оста на съцветието, цветните дръжки и порядко чашката са с жлезисти власинки. Чашката 5-делна, дълга 3–6 мм, с овални дялове. Венчето дълго 20–35 мм, жълто, двуустно, със затворено устие и заострена шпора, дълга 10–13 мм. Тичинките 4, от които 2

по-дълги. Яйчникът горен. Плодът топчеста двугнезна кутйка (табло 24, фиг. 1).

Широко разпространена е по тревисти места, край пътища и като плевел в цялата страна. Силно полиморфно растение. Цъфти от май до октомври.

В съвременната медицина се използват цъфтящите облистени части (дрога *Herba Linariae*), отрязани на около 30 см от върха. Употребява се и в народната медицина.

Лош вятър, трескавиче – *Kickxia spuria* (L.) Dum.

[Картинка: Табло 24]

Едногодишно тревисто растение с полегнало, разклонено и гъстожле-зисто влакнесто стъбло. Листата последователни, широко яйцевидни до закръглени, дълги до 7,5 см, широки 1–2 см, влакнести, в основата закръглени стеснени изведнъж в къса дръжка, обикновено целокраини. Цветовете единични излизат от пазвите на листата с влакнеста дръжка, дълга 1–2 см. Чашката 5-делна, с яйцевидни, заострени зъбци, при плода разрастващи се. Венчето светложълто, дълго 10–15 мм, двустно, със затворено устие и къса шпора, с почти равни устни, горната отвътре тъмновиолетова. 1 ичинките 4 Яйчникът горен. Кутийката кълбеста (табло 24, фиг. 2).

Из ниви и орници в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юли – октомври. Употребява се в народната медицина.

Напръстник – *Digitalis L.*

1. Съцветието едностранно – цветовете са обърнати на една страна. Стъблото космато по цялата си дължина, както и долната повърхност на листата → Едроцветен напръстник-*D. grandiflora* Mill.

1# Цветовете разположени от всички страни на върха на стъблото. В долната си част стъблото и листата съвсем голи или само по ръба слабо ресничести → Вълнест напръстник – *D. lanata* Ehrh.

Едроцветен напръстник – *Digitalis grandiflora* Mill. (*D. ambigua* Murr.)

[Картинка: Табло 24]

Многогодишно тревисто растение с право, неразклонено стъбло, високо 60–120 см в горната си част жлезисто влакнесто. Листата продълговато ланцетни дълги 7–25 см, широки 2–7 см, последователни, заострени, ситно назъбени или целокрайни, повече или по-малко влакнести, особено отдолу по жилките; розетковите и долните стъблени листа с къса крилата дръжка; горните приседнали, обхващат стъблото и са по-малки. Цветовете увиснали с къса дръжка, събрани във връхно гроздовидно съцветие, разположено на една страна; цветните дръжки, чашката и венчето отвън жлезисто влакнести Чашката звънчевидна, почти до основата си 5-делна, с ланцетни, заострени дялове. Венчето звънчевидно, неправилно, двуустно, едро, дълго 4–5 см широко 1–2 см, сярножълто, отвътре с кафяви жилчици; горната устна е по-къса от долната, двуделна, а долната триделна. Тичинките 4, сраснали в основата си с венчето. Яйчникът горен. Плодът жлезисто влакнеста многосеменна кутийка, почти 2 пъти по-дълга от чашката. **Отровно!** (табло 24, фиг. 3).

Среща се из гори и храсталаци почти в цялата страна до 1 700 м н. в.

Цъфти май – август.

В съвременната медицина се използват изсушените листа (дрога *Folia Digitalis ambiguae*), които се берат от едногодишни растения през август и септември, а през следващата година – преди цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

Вълнест напръстник – *Digitalis lanata* Ehrh.

[Картинка: Табло 24]

Многогодишно или двугодишно тревисто растение с хоризонтално вдървяващо се коренище, с единични, изправени, цилиндрични, червени-кавовиолетови, слабо разклонени стъбла, високи 30–100 см, в долната си част голи, в горната с гъсти, дълги, жлезисти власинки. Листата разположени в розетка и по стъблото, продълговато ланцетни до ланцетни, дълги 6–20 см, широки 1,5–3,5 см, последователни, целокрайни или слабо вълно-видни, приседнали, голи или слабо жлезисто

влакнести, заострени, постепенно преминаващи в прицветници. Цветовете събрани на върха на стъблото, в гъсто многостранно гроздовидно съцветие. Цветните дръжки дълги до 3 см, жлезисто влакнести, а прицветниците и чашката с прости власинки. Чашката кълбесто издута, дългооко 5-делна. Венчето двуустно, кълбесто издуто, дълго 2–3 см, жълто с виолетови жилки. Тичинките 4. Яйчникът горен. **Отровно!** (табло 24, фиг. 4).

По тревисти и каменливи места и из храсталаци в цялата страна докъм 1300 м н. в. Цъфти юни – август.

Използват се също само листата (дрога *Folia Digitalis lanatae*), които се берат както при едроцветния напръстник.

У нас се срещат още 3 вида напръстник, но при два от тях (*D. ferruginea* L. и *D. laevigata* W.K.) цветните дръжки и чашката са голи и не са жлезести, а третият вид (*D. viridiflora* Lindl.) има зеленикаво венче.

Малка клопачка – *Rhinanthus minor* L.

[Картинка: Табло 24]

Едногодишно тревисто растение с изправено, просто или слабо разклонено и слабо ресничесто стъбло, високо 5–50 см. Листата срещуположни, овални до линейно-ланцетни, дълги 2–4 см, широки 5–10 мм, покъси от междувъзлиято, грапави, ситно ресничести, назъбени, приседнали. Цветовете приседнали, събрани във върхни класовидни съцветия, с прицветници. Чашката звънчевидна с 4 зъбеца, гола, отстрани сплескана и при плодовете мехуресто подута. Венчето жълто, дълго 12–15 мм, с права венечна тръбица, която обикновено е по-къса от чашката, двуустно, като горната устна е по-дълга от долната и е със синкави къси зъбци (до 1 мм). Тичинките 4, от които двете по-дълги стърчат над венчето. Яйчникът горен. Плодът сплескана двугнезна кутийка (табло 24, фиг. 5).

Из планинските ливади на Средна и Западна Стара планина, Западни и Средни Родопи, Витоша, Люлин, а също така и в Софийското поле. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. БРОШОВИ – *RUBIACEAE*

1. Тичинките 5. Венчето обикновено 5-делно. Плодът месест →

Брош – *Rubia tinctorum* L.

1#. Тичинките 3–4. Венчето обикновено 4 (3)-делно. Плодът сух...

2. Листата събрани в прешлен по 4, с по 3 жилки → Обикновен кръстец – *Cruciata laevipes* Opiz.

2#. Листата събрани в прешлен по повече от 4, с по една жилка → Същинско енъовче – *Galium verum* L.

Същинско енъовче – *Galium verum* L.

[Картинка: Табло 25]

Многогодишно тревисто растение с изправени или приподвигащи се късомъхнати стъбла, високи 30–120 см. Листата линейни, дълги 15–25 мм, широки 0,5–2 мм, по 8–12 в прешлен, с осилче на върха и с подвит ръб, почти голи. Цветовете събрани в дълга гъста метлица, с влакнести клонки. Венчето жълто, широко 2,5–3,0 мм, с тръбица и коронка от 4 заострени дяла, със или без осилче. Чашка липсва. Яйчникът горен. Плодът сухо орехче, дълго 1,5 мм, голо и гладко (табло 25, фиг. 1).

По сухи тревисти места в цялата страна докъм 2000 м н. в. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Обикновен кръстец – *Cruciata laevipes* Opiz. (*Galium cruciatum* Scop.)

[Картинка: Табло 25]

Многогодишно тревисто растение с многочислени приподвигащи се или изправени четириръбести стъбла, високи 20–60 см, разперено влакнести. Листата овално елиптически, заострени, но без осилче, дълги 12–20 мм, широки 4–10 мм, отгоре голи или с редки власинки, отдолу по ръба и по жилките влакнести. Цветовете на дълги влакнести дръжки, събрани по 5–9 в пазвени полусенници и с ланцетни прицветници. Венчето жълто, 1,8–2,7 мм в диаметър, със заострени дялове. Плодът гол, гладък, кълбест, 1,5 мм в диаметър (табло 25, фиг. 2).

Из ливади, храсталаци, гори и др. в цялата страна докъм 1000 м н. в.

Цъфти април – юни. Употребява се в народната медицина.

Брош – *Rubia tinctorum* L.

[Картинка: Табло 25]

Многогодишно тревисто растение с дълго хоризонтално коренище, което е червено-кафяво отвън и червено отвътре. Стъблото катерливо, дълго до 1 м, 4-ръбесто, голо, но грапаво от насочените надолу шипчета. Най-долните и най-горните листа обикновено срещуположни, останалите по 4–6 в прешлен, продълговати до ланцетни, с една жилка, дълги 2–10 см, широки 0,5–2,5 см, в основата стеснени в къса дръжка или приседнали, по ръба и отдолу по жилките с насочени назад шипчета. Цветовете дребни, 4 – 5-делни, светложълти, дълги 1,5–3,0 мм, събрани в силно разклонени метличести съцветия; коронката 5–6 мм в диаметър. Чашката без зъбци. Плодът отчасти месест, с костилка (табло 25, фиг. 3).

Среща се рядко из храсталаци, край огради, в дворове, като рудерално растение в цялата страна, предимно в Южна и Източна България. Цъфти от юни до септември.

В съвременната медицина се използва коренището (дрога *Rhizoma Rubiae tinctorum*), което се изкопава през есента след узряването на семената или рано напролет. Намира широко приложение и в народната медицина.

СЕМ. БЪЗОВИ – *CAPRIFOLIACEAE*

Червен бъз – *Sambucus racemosa* L.

[Картинка: Табло 25]

Храст или ниско дръвче, високо до 5 м. Листата срещуположни, нефтоперести, с 3–7 листчета, на цъфтящите клонки нерядко и с по 3 листчета, овални, овално ланцетни или елиптични, назъбени, почти голи, дълги 4–12 см, широки 1,5–6,0 см. Прилистниците малки, ланцетни, бързо опадащи. Цветовете събрани в плътна яйцевидна метлица, в диаметър до 6 см, отначало зеленикави, впоследствие зеленожълтеникави, около 4 мм в диаметър, всички с дръжки. Чашката със зъбци, дълги около 0,5 мм. Тичинките 3–5. Яйчникът полудолен с 3 приседнали близалца. Плодът кълбест, месест, 4–5 мм в диаметър, светлочервен (табло 25, фиг. 4).

Среща се в иглолистните гори в Средна и Западна Стара планина, Витоша, Средни и Западни Родопи, Рила. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ЛУГАЧКОВИ – *DIPSACEAE*

Жълтеникава самогризка – *Scabiosa ochroleuca* L.

[Картинка: Табло 26]

Двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправено, влакнесто или в средната си част почти голо стъбло, високо 20–80 см, с 2–5 двойки срещуположни листа, просто или разклонено, като всяка клонка завършва с цветна кошничка. Листата гъсто влакнести, често почти сиви, горните по-слабо влакнести, приосновните лировидно изрязани или пересто разсечени с ланцетни, назъбени странични дялове и по-едър, яйцевиден връхен дял. Стъблените листа лировидно двойно пересто насечени, с ланцетни делчета. Цветовете събрани по много на кълбести съцветия кошнички с диаметър 1,5–2,5 см, чиято обвивка е съставена от линейни, заострени, обикновено влакнести листчета. При основата на всеки цвят се намира люспест прицветник. Чашката двойна – външната от две напълно сраснали прицветни листчета, най-често с ципеста якичка, а вътрешната, същинската чашка, съставена от 5 четинки. Периферните цветове по-едри. Венчето 5-делно, бледожълто, с къса тръбица и коронка с 5 нееднакви зъбеца. Тичинките 4, свободни. Яйчникът долен. При плодовете външната чашка се запазва. Тя обхваща плода и е с 8 трапчинки в горния си край (табло 26, фиг. 1).

По сухи тревисти места в цялата страна. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. СЛОЖНОЦВЕТНИ – *ASTERACEAE* (*COMPOSITAE*)

1. Всички цветове езичести. Растения с млечен сок → вж. 2

1#. Всички цветове тръбести или средните тръбести, а периферните езичести. Растения без млечен сок → вж. 6

2. Всички листа събрани в розетка при основата на стъблото. Цвето-носният стрък безлистен → вж. 3

- 2#. Цветоносното стъбло облистено → вж. 5
3. Цветното легло между цветовете (респ. между плодовете) покрито с ланцетни люспици . Петнисто пробитиче – *Hypochaeris maculata* L.
- 3#. Цветното легло голо, без люспички, понякога с редки четинки → вж. 4
4. Листата зелени, голи или с редки власинки, дълбоко нарязани до пересто разсечени – Глухарче – *Taraxacum officinale* Web.
- 4#. Листата отгоре зелени, четинесто влакнести, отдолу беловълнести, почти целокрайни → Обикновена руночка – *Hieracium pilosella* L.
5. Четинките от хвърчилката на плода пересто разклонени → Ливадна козя брада – *Tragopogon pratensis* L.
- 5#. Четинките от хвърчилката на плода прости → Компасна салата – *Lactuca serriola* L.
6. Цветоносните стъбла се развиват напролет преди приосновните листа и са покрити с беззникави или зеленикави люспи. Кошничките единични → Подбел – *Tussilago farfara* L.
- 6#. Стъблото облистено и се развива след приосновните листа → вж. 7
7. Растения с бодливи листа, включително и листата, обвиващи кошничките → вж. 8
- 7#. Растения без бодливи листа → вж. 9
8. Поне периферните плодове без хвърчилка; външните обвивни листчета продължени в просто бодилче → Вълнест аспурт – *Carthamus lanatus* L.
- 8#. Всички плодове с хвърчилка; външните обвивни листчета продължени в пересто разклонено бодилче → Пресечка – *Cnicus benedictus* L.
9. Листата срещуположни → Триделен бутрак – *Bidens tripartita* L.
- 9#. Листата последователни или събрани при основата на стъблото → вж. 10
10. Езичести цветове липсват – всички цветове тръбести или само периферните нишковидни, дълги колкото тръбестите → вж. 11
- 10# Периферните цветове езичести → вж. 16
11. Поне периферните цветове с прицветни люспички → Свещица – *Filago* L.
- 11#. Цялото цветно легло без прицветни люспички → вж. 12
12. Плодовете без хвърчилка → вж. 13
- 12#. Плодовете с хвърчилка → вж. 14
13. Кошничките дребни (3 мм, рядко до 5 мм в диаметър), събрани

в гроздове, групирани в тясно облистено метличесто съцветие → Обикновен пелин – *Artemisia absinthium* L.

13#. Кошничките по-едри (8–11 мм в диаметър), събрани в гъсто щитовидно съцветие → Вратига – *Tanacetum vulgare* L.

14. Листата дълбоко нарязани или разделени, голи или слабо паяжиновидно влакнести. Обвивните листчета зелени, на върха възчерни → Обикновенспореж – *Senecio vulgaris* L.

14#. Листата целокрайни, сивовлакнести до беловълнести. Обвивните лисп чета жълти или кафяви → вж. 15

15. Листата беловълнести. Обвивните листчета жълти до портокалови . → Смил – *Helichrysum arenarium* (L.) Moench

15#. Листата сивовълнести. Обвивните листчета кафяви → Обикновен бял смил – *Gnaphalium uliginosum* L.

16. Цветното легло с люспички → вж. 17

16#. Цветното легло голо → вж. 19

17. Кошничките едри, 5–6 см в диаметър. Листата цели, сърцевидни → Чернокос – *Telekia speciosa* (Schreb.) Baumg.

17#. Кошничките по-дребни. Листата продълговати до ланцетни, пересто разсечени → вж. 18

18. Кошничките дребни, около 4 см в диаметър, събрани в щитовидно съцветие. Листата беловълнести → Жълт равнец – *Achillea clypeolata* S. S.

18#. Кошничките по-едри, 2,5–4,5 см в диаметър, единични. Листата голи или почти голи → Багрилно подрумче – *Anthemis tinctoria* L.

19. Обвивните листчета в един кръг, при основата си с допълнителни линейно-ланцетни дребни листчета → Спореж – *Senecio* L.

19#. Обвивните листчета в два кръга, без допълнителни листчета → вж. 20

20. Кошничките единични на върха на обикновено безлистно стъбло → Сърцелистен див слънчоглед – *Doronicum columnae* Ten.

20#. Кошничките събрани по много в метличести и щитовидни съцветия на върха на облистено и разклонено стъбло → вж. 21

21. Кошничките дългнести, звънчевидни или звънчевидноцилиндрични, по-високи, отколкото широки (2–3 мм в диаметър), с 6–12 цвята → Енцев – *Solidago virgaurea* L.

21#. Кошничките полукълбести или подобно на панички, по-широки, отколкото дълги. Езичестите цветове многобройни → вж. 22

22. Хвърчилката образувана само от власинки → Оман – *Inula* L.

22#. Хвърчилката образувана от един ред власинки и от къса назъбена коронка → Обикновена бълшница – *Pulicaria vulgaris Gaertn.*

Енцец – *Solidago virgaurea L.*

[Картинка: Табло 26]

Многогодишно тревисто растение с късо коренище. Стъблото изправено, разклонено, високо до 1 м, голо или само в горната си част влакнесто. Листата последователни, голи или слабо влакнести, приосновните яйцевидни или елиптични, преминаващи в крилата дръжка, дълги до 10 см, едро назъбени; стъблените листа постепенно намаляващи, елиптични или ланцетни, приседнали, целокрайни. Кошничките цилиндрични, събрани в метличесто или гроздовидно съцветие на върха на стъблото, дълги 7–10 мм, като обвивните им листчета са керемидообразно наредени, заострени, голи, дълги до 8 мм. Чашка липсва. Цветовете жълти, образувани от срастването на 5 листчета, средните тръбести, периферните езичести, които са около 8 мм дълги и около 2 мм широки, продълговати до линейни, 6–12 на брой. Тичинките 5, сраснали с прашниците си. Яйчникът долен. Плодовете дълги около 3 мм, с хвърчилка, съставена от няколко реда грапави четинки (табло 26, фиг. 2).

Из храсталаци, разредени гори, по скалисти и каменливи места в цялата страна, почти до алпийския пояс. Цъфти юли – септември.

В съвременната медицина се използва връхната стъблена част с цветовете и листата (дрога *Herba Solidaginis virgaureae*), които се събират по време на цъфтежа. Има широко приложение и в народната медицина.

Свещица – *Filago L.*

1. Външните обвивни листчета заострени, с влакновидно продължение → Обикновена свещица – *F. vulgaris Lam.*

1#. Всички листчета на обвивката тъпи → Полска свещица – *F. arvensis L.*

Обикновена свещица – *Filago vulgaris* Lam. (*F. germanica* L.)

[Картинка: Табло 26]

Едногодишно тревисто растение с изправено или в основата припов-дигащо се стъбло, високо 5–40 см, покрито с гъсти власинки, в горната си част разклонено. Листата приседнали, гъстовлакнести, линейно-ланцетни до ланцетни, дълги 12–30 мм, широки 1–4 мм, заострени, рядко тъпи, целокрайни. Цветните кошнички дребни, дълги до 5 мм, събрани по 10–30 в гъсти кълбести главички с диаметър 6–14 мм, разположени в основата на разклоненията и по върховете на клонките. Листчетата на обвивката в 5 реда, изправени, дълги 4,0–4,5 мм, от външната страна влакнести, към върха голи, сламеножълти, вътрешните подълги, ципести и заострени, към върха често червеникави. Цветовете много дребни, жълти, периферните женски, нишковидни, 20–23 на брой, с по 3 зъбеца и разположени в няколко реда, вътрешните двуполови, обикновено 2–3, тръбести, с по 4–5 зъбеца. Външните плодове без хвърчилка, вътрешните с хвърчилка от 1–2 редици тънки и крехки четинки (табло 26, фиг. 3).

По сухи пясъкливи и каменисти места в цялата страна. Цъфти юли – септември. Употребява се в народната медицина.

Полска свещица – *Filago arvensis* L. (*Logfia anensis* (L.) Holub).

[Картинка: Табло 27]

Едногодишно растение с изправено, в горната си част метличесто разклонено стъбло, високо до 70 см, гъстовълнесто влакнесто. Листата продълговати до линейно-ланцетни, заострени, дълги 5–20 мм, широки 1–4 мм, мековълнести. Кошничките дълги 2,5–6,5 мм, широки 2,5–5,0 мм, събрани по 2–12 в многочислени главички, разположени по върховете на разклоненията и образуващи метличести или гроздовидни съцветия. Листчетата на обвивката в 5 реда, гъстовълнести, тъпи, по време на узряването звездовидно разперени. Цветовете дребни, жълти, женските 15–18, нишковидни; двуполовите тръбести, три на брой. Плодовете дълги около 3 мм, вътрешните с хвърчилка от няколко реда четинки, а външните от един ред четинки, които лесно падат (табло 27, фиг. 1).

По сухи тревисти и необработени места, в лозя и на други места в цялата страна. Цъфти през юли – август. Употребява се в народната медицина.

Обикновен бял смил – *Gnaphalium uliginosum* L. (*Filaginella uliginosa* (L.) Opiz.)

[Картинка: Табло 26]

Едногодишно растение със сивовлакнесто, от основата си разклонено стъбло, високо до 20 см. Листата последователни, линейно-ланцетни до продълговато овални, дълги 10–50 мм, широки 2–4 мм, целокрайни, постепенно преминаващи в дръжка. Кошничките дълги 3–4 мм, събрани по 3–10 в кълбести главички по върховете на клонките и обвити от най-горните листчета, които са по-дълги от съцветието. Обвивните листчета ланцетни, заострени, възкафяви, по ръба си ципести, на върха по-тъмни и голи. Цветовете много дребни, дълги 1,5–2 мм, светложълти, периферните женски цветове са нишковидни, разположени в няколко реда, а вътрешните двуполови са тръбести. Плодовете дълги около 0,5 мм, продълговато цилиндрични, с хвърчилка от един ред власинки (табло 26, фиг. 4).

По влажни тревисти и крайречни песъкливи места в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти юни – октомври. Употребява се в народната медицина.

Смил – *Helichrysum arenarium* (L.) Moench

[Картинка: Табло 27]

Многогодишно тревисто растение, беловълнесто, с изправени стъбла, обикновено по няколко, високи до 30 см, разклонени само в областта на съцветието. Листата последователни, цели, беловълнести, постепенно стеснени към основата си в широка дръжка, дълги 5–7 см, продълговато лан-цетни до линейни, целокрайни. Цветните кошнички кълбести, дълги и широки 6–7 мм, събрани по много (около 30) във върхно щитовидно съцветие, дълго 2–5 см. Обвивните листчета многобройни (около 30), яйцевидни или продълговати, керемидообразно наредени, лимоненожълти до оранжево-жълти, рядко бели. Цветовете златистожълти. Периферните женски цветове са нишковидни и често

липсват, тогава всички цветове са двуполови. Плодовете дълги около 1 мм, с хвърчилка от дълги четинки (табло 27, фиг. 2).

По песъкливи места по Черноморското крайбрежие, в Североизточна и Югозападна България и в Кюстендилско. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват събраните по време на цъфтежа цветни кошнички (дрога *Flores Helichrysi*). Употребява се и в народната медицина.

Оман – *Inula L.*

1. Едро растение, високо 1,0–2,5 м. Листата дълги 40–70 см, широки 10–30 см. Цветните кошнички големи, 6–8 см в диаметър → Бял оман – *A. helenium L.*

1#. Растения, високи до 80 см, листата по-къси от 15 см и по-тесни от 4 см. Кошничките дребни, до 12 мм в диаметър → вж. 2

2. Плодовете голи → Германски оман – *I. germanica L.*

2#. Плодовете с прилегнали власинки → Британски оман – *I. britannica L.*

Бял оман – *Inula helenium L.*

[Картинка: Табло 27]

Многогодишно тревисто растение с дълго, месесто, разклонено тъмнокафяво коренище, отвътре белезникаво, дебело до 5 см, от което излизат малко на брой дълги до 50 см придагъчни корени. Стъблото право, високо до 2,5 м, в долната си част мековлакнесто, към върха вълнесто, слабо разклонено. Листата последователни, едри, неравно назъбени, отдолу сиво-вълнесто напльстени; приосновните листа дълги до 70 см, продълговато елиптични, остри, стеснени в дълга дръжка; стъблените по-малки (10–30 см), постепенно намаляващи към върха на стъблото, без дръжка, обхващащи стъблото със сърцевидната си основа. Цветовете събрани в едри (6–8 см в диаметър) кошнички, които на върха на главното стъбло и разклоненията му образуват рехави метлици или щитче. Кошничките с обвивка, съставена от керемидообразно наредени зелени листчета. Цветовете златистожълти – вътрешните тръбести, периферните езичести. Плодчетата призматични, снабдени с хвърчилка (табло 27, фиг. 3).

Среща се рядко по влажни сенчести места в горите главно в източните части на страната и в Дунавската низина. Цъфти юни – септември.

Коренищата и корените са дрогата *Rhizoma* и *Radix Inulae helenii*. Те се изкопават наесен след отмирането на надземната част или напролет преди развитието ѝ. Има широко приложение и в народната медицина.

Германски оман – *Inula germanica* L.

[Картинка: Табло 27]

Многогодишно тревисто растение е изправено, гъсто беловълнесто стъбло, високо 30–80 см. Листата дълги 4,5–10 см, широки 1–3 см, гъсто-влакнести, най-долните удължени, с дръжка, по време на цъфтежа обикновено изсъхват, останалите продълговато ланцетни до ланцетни, тъпи, целокрайни, приседнали и със сърцевидната си основа обхващат стъблото. Кошничките многочислени, 7–11 мм в диаметър, образуващи щитовидно съцветие. Обвивните листчета от външната страна прилегло жлезисто влакнести, керемидообразно наредени, външните яйцевидни, широки почти 2 мм, вътрешните ланцетни, по-тесни, всички кожести. Цветовете жълти, периферните женски, езичести, дълги 8–11 мм, широки около 1 мм, 1–3 мм по-дълги от обвивката; вътрешните цветове тръбес-ти, двуполови, дълги до 6 мм. Плодовете голи, дълги около 1,5 мм, с хвърчилка от един ред власинки (табло 27, фиг. 4).

По ливади, храсталаци и на други места в цялата страна. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Британски оман – *Inula britannica* L.

[Картинка: Табло 28]

Многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо 15–75 см, просто или разклонено, гъсто прилегло влакнесто или почти голо. Листата удължено яйцевидни до ланцетни, тъпи или слабо заострени, целокрайни или слабо назъбени, дълги 4–15 см, широки 1–4 см, отгоре разредено влакнести, отдолу гъсто влакнести; долните стеснени в къса (1–5 см) дръжка; по-горните със закръглена или сърцевидна основа, приседнали. Цветните кошнички единични или по 2–4 в съцветие, 2–5,5 см в диаметър. Обвивните листчета почти еднакво дълги,

приблизително в два кръга, линейно-ланцетни, широки около 1 мм, влакнести или жлезисти, извити назад. Цветовете златистожълти. Езичестите цветове дълги 15–25 мм, широки 1,5 мм, почти два пъти по-дълги от обвивката, вътрешните тръбести. Плодовете дълги около 1,3 мм, с прилегнали власинки и хвърчилка от 15–25 четинки (табло 28, фиг. 2).

По влажни места и като бурен в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

У нас се срещат още 12 вида оман, които се различават от разгледаваните три вида.

Обикновена блъшница – *Pulicaria vulgaris Gaertn.*

[Картинка: Табло 28]

Едногодишно тревисто растение, покрито с власинки или приседнали жлези. Стъблото високо 7–45 см, често от основата разклонено. Листата продълговати до яйцевидни, дълги 1–4 см, широки 0,2–0,8 см, целокрайни или слабо назъбени, долните с дръжка, горните със закръглена основа, приседнали. Кошничките многобройни, широки около 10 мм. Листчетата на обвивката линейни до линейно-ланцетни, в няколко кръга, нееднакви, влакнести. Цветовете светложълти. Езичестите цветове по-дълги от обвивката, широки 0,6 мм, понякога липсват; вътрешните цветове тръбести. Плодовете късовлакнести, дълги около 1,5 мм; хвърчилката съставена от два реда четинки – външните сраснали във вид на къса назъбена коронка, а вътрешните по-дълги и грапави (табло 28, фиг. 1).

По влажни места и между бурени в цялата страна. Цъфти юли – октомври. Употребява се в народната медицина.

У нас се среща още един вид блъшница – *Pulicaria dysenterka (L.) Bernh.*), която е многогодишно растение и езичестите ѝ цветове са значително по-дълги от обвивката.

Чернокос – *Telekia speciosa (Schreb.) Baumg.*

[Картинка: Табло 28]

Многогодишно тревисто растение с късо дебело коренище. Стъблото единично, високо 90–200 см, в горната си част разклонено, късовлакнесто, често червеникавокафяво. Листата твърде едри, отгоре почти

голи, отдолу финовлакнести, двойно или просто назъбени, дълги 15–20 см, широки 6–12 см, долните и средните с къса дръжка, широко триъгълно сърцевидни или сърцевидни, заострени: горните яйцевидни или продълговати, със заоблена или широко клиновидна основа, приседнали или почти приседнали. Кошничките едри, 5–6 см в диаметър, с доста дълга дръжка, събрани по 2–8 в късо гроздовидно съцветие. Обвивката полукълбеста, съставена от няколко кръга керемидообразно наредени листчета, овално до овално ланцетни, тъпи, с извит навън връх. Цветовете тъмnozлатистожълти, с езичести цветове, тесни, многобройни, широки 1 мм, двойно по-дълги от обвивката; вътрешните цветове тръбести. Цветното легло с овални до овално ланцетни прицветни листчета. Плодовете голи, дълги около 6 мм, вместо с хвърчилка с назъбен ръб (табло 28, фиг. 3).

По влажни и каменливи места и край потоци в горския пояс на всички планини между 800 и 2000 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Триделен бутрак – *Bidens tripartita* L.

[Картинка: Табло 28]

Едногодишно тревисто растение с изправено, голо, разклонено стъбло, високо 15–100 см. Листата срещуположни, постепенно стеснени в къса крилата дръжка, разделени на 3–5 ланцетни или продълговати дяла, с по-едър връхен дял, грубо назъбени. Кошничките 15–25 мм в диаметър и толкова високи, изправени или увиснали, единични. Обвивката полукълбеста или звънчевидна, съставена от 5–8 външни, по-дълги от кошничките листчета, вътрешните по-къси, овални, сиво-жълти. Цветното легло с тесни прицветници, които опадат заедно с плодовете. Цветовете кафяво-жълти, периферните женски са езичести, понякога липсват; средните са тръбести. Плодовете голи, сплескани, с 2–4 осила, с насочени назад зъбци (табло 28, фиг. 4).

По влажни места в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти юни – октомври. Употребява се в народната медицина.

Багрилно подрумче – *Anthemis tinctoria* L.

[Картинка: Табло 29]

Двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправени, прости или в горната си част разклонени стъбла, високи 20–80 см, често червеникави. Листата последователни, отгоре голи или почти голи, отдолу гъсто влакнести, в общото си очертание предълговати, пересто разсечени на продълговати назъбени дялове. Цветните кошнички единични, на дълга дръжка, 2,5–4,5 см в диаметър, с обвивка от керемидообразно наредени листчета, прилегнало влакнести, външните ланцетни, заострени, вътрешните продълговати, тъпи. Цветното легло полукълбесто, с остри, ланцетни прицветници. Цветовете светложълти до оранжеви, периферните езичести, дълги 2–15 мм, рядко липсват, вътрешните тръбести. Плодовете светлосиви, на върха с остър ръб или съвсем къса якичка (табло 29, фиг. 1).

По сухи тревисти места и храсталаци в цялата страна. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Жълт равнец – *Achillea clypeolata* S. S.

Многогодишно тревисто растение, цялото гъсто беловлакнесто, с просто, много рядко разклонено стъбло, високо 15–60 см. Листата срещуположни, ланцетни, пересто наделени, с овални, ланцетни или дългнести назъбени сегменти, широки 2–5 мм; приосновните листа дълги 8–20 см, широки 3–5 см, на къса дръжка, горните стъблени приседнали, като най-долните листни дялове почти обгръщат стъблото. Цветните кошнички събрани в щитовидно съцветие и са с диаметър около 4 мм, на дръжка, дълга около 2 мм, с удължено яйцевидни или ланцетни обвивни листчета. Цветовете златистожълти. Езичестите цветове дълги около 1 мм, закръглени, като свободната им част е много по-къса от обвивката. Цветното легло с прицветни люспици. Плодовете дългнести, обикновено сплескани и без хвърчилка.

По каменливи и скалисти места, предимно върху варовит терен, често в южните части на страната. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

Вратига – *Tanacetum vulgare* L.

[Картинка: Табло 29]

Многогодишно тревисто растение с голям брой изправени стъбла,

високи 40–160 см, голи или влакнести, разклонени на върха, гъсто облистени. Листата последователни, най-долните на дълга дръжка, горните приседнали или почти приседнали, дълги 15–25 см, широки 5–10 см, просто или двойно пересто насечени, влакнести до голи. Цветните кошнички събрани в голям брой (до 100) в гъсти сложни щитовидни съцветия по върховете на разклоненията, 8–11 мм в диаметър. Обвивните листчета голи, с ципест ръб, външните яйцевидни, вътрешните ланцетно-яйцевидни. Цветното легло голо. Всички цветове тръбести, оранжево-жълти, дълги 1,5–2,4 мм, периферните по-дълги; езичести цветове липсват. Плодовете продълговати, дълги 1,2–1,8 мм, с коронка, дълга 0,2–0,4 мм, без хвърчилка (табло 29, фиг. 2).

По тревисти, буренясаи места, край огради и пътища, из храсталаци и горски поляни в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват цветните кошнички (дрога *Flores Tanacetii*) или връхните стъблени части заедно с цветовете и листата (дрога *Herba Tanacetii*), които се събират по време на цъфтежа.

Обикновен пелин – *Artemisia absinthium* L.

[Картинка: Табло 29]

Многогодишно тревисто растение до полухраст с вдървенели при основата си стъбла, силно разклонени и гъсто облистени. Цялото растение е гъсто покрито със сребристобели власинки и има силна приятна миризма и горчив вкус. Долните листа дълги 4–12 см, на дълга дръжка, почти тройно пересто разсечени; най-горните приседнали, просто пересто разсечени, а в зоната на съцветието триделни до цели. Дяловете на всички листа линейно-ланцетни до ланцетни, широки 2–3 мм. Цветните кошнички 3–4 мм в диаметър, увиснали, с къса дръжка, събрани по много в сложни увиснали метлици. Обвивните листчета в два реда, сивовлакнести, тъпи, с ципест ръб, външните линейно-ланцетни, вътрешните яйцевидни. Цветното легло влакнесто. Всички цветове тръбести, жълти, езичести липсват. Плодовете дълги около 1,5 мм, продълговати, без хвърчилка или коронка (табло 29, фиг. 3).

Среща се из храсталаци, по тревисти и каменливи места, край огради и пътища в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти от юли до октомври.

В съвременната медицина се използват цъфтящите облистени върхни части (дрога *Herba Absinthii*), отрязани на около 25 см от върха в началото на цъфтежа. Намира широко приложение и в народната медицина.

Подбел – *Tusilago farfara L.*

[Картинка: Табло 30]

Многогодишно тревисто растение, цъфти рано напролет, като образува цветоносни стъбла, покрити с люспести червеникави листа. Стъблото високо 10–25 см и завършва с единична жълта кошничка, съставена от вътрешни тръбести и периферни езичести цветове, с обвивка от линейно-ланцетни листчета. Плодовете с бяла пухеста хвърчилка. След цъфтежа тези стъбла увяхват, а се развиват приосновни закръглено сърцевидни листа до 30 см в диаметър, но ръба назъбени, отдолу беловълнести, отгоре голи, тъмнозелени, с дръжка, дълга до 10 см (табло 30, фиг. 1).

Среща се в цялата страна по влажни сипеи, изкопи, край реки и на други места. Цъфти март – май.

В съвременната медицина се използват по-младите листа (дрога *Folia Farfarae*), които се събират заедно с дръжките през май – август. От дълбока древност се използва и в народната медицина.

Сърцелистен див слънчоглед – *Doronicum columnae Ten.*

[Картинка: Табло 30]

Многогодишно тревисто растение с голо коренище. Стъблото високо 12–60 см, голо, само под кошничката жлезисто влакнесто, изправено, слабо облистено, на върха си с една, мною рядко с две или три кошнички. Приосновните листа дълги 3–8 см, широки 3–7 см, широки закръглени до сърцевидни, на дълга дръжка, едро вълновидно назъбени, голи или по ръба влакнести. Стъблените листа са 3–4, последователни, закръглено яйцевидни, обхващащи стъблото със сърцевидната си основа. Кошничките 2–3 см в диаметър. Обвивките листчета линейно-ланцетни, заострени, дълги 8–14 мм, жлезисто влакнести. Цветното легло изпъкнало, късовлакнесто. Цветовете жълти, периферните езичести,

дълги 2–3,5 см, двойно по-дълги от обвивката, без хвърчилка; вътрешните тръбести с хвърчилка от еднакви, назъбени власинки. Плодовете дългнести, дълги 1,5–2,5 мм, с 10 изпъкнали ребра, голи или с редки власинки (табло 30, фиг. 2).

По каменливи и тревисти места, из храсталаци в планинския и високопланинския пояс на Средна и Западна Стара планина, Витоша, Рила, Западни Родопи, Пирин, Славянка, Осогово и Конявска планина. Цъфти април – август. Използува се в народната медицина.

У нас се срещат още няколко вида див слънчоглед, от които само източният (*Doronicum orientate Hoffm.*) по външен вид е близък до описания вид. При него обаче люспите на върха на коренището и основата на дръжките на долните листа са покрити с бяла вълна, докато при сърцелистния див слънчоглед тези части са голи.

Спореж – *Senecio L.*

1. Цветните кошнички без периферни езичести цветове → Обикновен спореж – *S. vulgaris L.*

1#. Цветните кошнички с добре развити периферни езичести цветове . 2 2. Всички плодове голи → Горски спореж – *S. nemorensis L.*

2#. Периферните плодове (от езичестите цветове) голи, вътрешните влакнести → Якобов спореж – *S. jacobaea L.*

Горски спореж – *Senecio nemorensis L.*

[Картинка: Табло 30]

Многогодишно тревисто растение с изправено, гъсто облистено, го-ло или слабо влакнесто стъбло, високо 50–200 см. Листата дълги 5–20 см, широки 1–7 см, от долната страна по средната жилка или по цялата повърхност влакнести, от горната почти голи; долните стъблени листа яйцевидни или елиптични, преминаващи в къса, неясна дръжка, дори петурата понякога се спуска по стъблото, горните стъблени листа елиптични или елип-тично-ланцетни, всички заострени и приседнали. Кошничките 20–35 мм в диаметър, събрани в щитовидно съцветие. Цветното легло голо. Обвивката от един ред листчета, дълги 6–12 мм, голи, при основата им с 3–8 малки присъцветни листчета. Периферните цветове езичести, 5–8 на брой, дълги 12–15 мм, рядко липсват, вътрешните

тръбести, всички жълти. Плодовете дълги 4 мм, голи, с хвърчилка от прости власинки (табло 30, фиг. 3).

Из гори, горски поляни, хвойнови храсталаци и по каменливи места в планините. Цъфти юли – септември. Употребява се в народната медицина.

Якобов спореж – *Senecio jacobaea* L.

[Картинка: Табло 30]

Двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправено ръбес-то стъбло, високо 30–150 см, от почти голо до паяжиновидно влакнесто, най-често от средата силно разклонено. Долните листа дълги 10–20 см, обикновено с дълга дръжка, продълговато обратно яйцевидни, тъпо назъбени или лировидно пересто нарязани, паяжиновидно вълнести до почти голи, останалите листа приседнали, при основата на петурата с добре развити ушички; средните стъблени листа просто перести, а горните двойно пересто разделени, с продълговати или линейни, назъбени или пересто неделени, тъпи дялове. Цветните кошнички обикновено многобройни, 15–20 мм в диаметър, събрани в проста или разклонена щитовидна метлица. Обвивните листчета 13 на брой, линейно-ланцетни, заострени, с малки присъцветни линейни листчета при основата им. Цветовете златистожълти, външните езичести, дълги около 10 мм, широки 2 мм, 12–15 на брой, средните тръбести. Плодовете продълговато цилиндрични, дълги 2–3 мм, от езичестите цветове голи, от тръбестите влакнести, с лесно опадаща хвърчилка (табло 30, фиг. 4).

Среща се по сухи тревисти места, из храсталаци, ливади, разредени гори в цялата страна докъм 1800 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Обикновен спореж – *Senecio vulgaris* L.

[Картинка: Табло 31]

Едногодишно или двугодишно (рядко многогодишно) растение с високо стъбло (10–60 см), голо или паяжиновидно влакнесто, просто или разклонено. Листата голи или слабо паяжиновидно влакнести, дълги 2–10 см, продълговато лопатовидни, дълбоко нарязани или разделени, с назъбени дялове; долните стеснени в дръжка, горните приседнали,

полуобхващащи стъблото. Кошничките цилиндрични, 4–5 мм в диаметър, събрани по много в рядко щитовидно съцветие. Външните листчета на обвивката 4–6 пъти по-къси от вътрешните, на върха си възчерни. Цветовете златистожълти, почти винаги само тръбести. Плодовете дълги 1,5–2,0 мм, влакнести, с дълга хвърчилка (табло 31, фиг. 1).

По орници, край сгради, като плевел из окопни култури, по пасиша и запустели места в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти април – септември.

В съвременната медицина се използва надземната му част (дрога *Herba Senecionis vulgaris*), която се събира по време на цъфтежа. Прилага се и в народната медицина.

У нас се срещат около 18 вида спореж, но обикновеният спореж не може да се обърка с друг вид, защото само той е с нарязани листа и без езичести цветове. Лесно се разпознава и якобовият спореж, на който периферните плодове са голи, а вътрешните влакнести. При останалите видове всички плодове са голи или влакнести. Характерни белези за горския спореж, които не се повтарят при други видове с цели листа, са големият брой кошнички и езичести цветове (5–8).

Пресечка – *Cnicus benedictus L.*

[Картинка: Табло 31]

Едногодишно растение, високо до 40–50 см, от основата разклонено, често без главно стъбло, но с лежащи или приповдигащи се беловълнести клонки, завършващи с кошничка. Листата продълговато ланцетни, приосновните дълги до 30 см, широки 8 см, най-долните с дръжка, дълбоко назъбени или пересто нарязани с бодливи зъбци и дялове; средните и особено горните приседнали и обхващащи стъблото или клонките, всички влакнести. Кошничките единични, едри, дълги до 4 см, широки до 2 см, обкръжени от най-горните бодливи листа. Обвивните листчета в няколко реда, външните къси, завършващи с прост бодил, а вътрешните по-дълги, с по-дълъг перест бодил. Цветовете жълти, тръбести, крайните безплодни. Плодовете цилиндрични, дълги 7–8 мм и с хвърчилка, съставена от 8–10 назъбени прости четинки и от многобройни други по-къси (табло 31, фиг. 2).

По сухи тревисти и каменливи места в Тракийската равнина, Югоизточна България, Източни и Средни Родопи, Струмската долина и край брега на Черно море. Цъфти юни – август. Употребява се в народната

медицина.

Вълнест аспурт – *Carthamus lanatus* L.

[Картинка: Табло 31]

Едногодишно тревисто растение, цялото паяжиновидно влакнесто. Стъблото изправено, на върха разклонено, високо 25–100 см, гъсто облистено. Листата кожести, жлезисти, бодливи, най-долните широко ланцетни, в основата си разширени и приседнали; средните и горните късо ланцетни, със сърцевидната си основа обхващат стъблото, всички пересто нарязани до вдлъбнато назъбени. Кошничките единични по върховете на клонките, дълги 3,5–4 см, широки 2–2,5 см, обкръжени от най-горните листа, които постепенно преминават в листчетата на обвивката. Обвивните листчета линейно-ланцетни, едри, завършващи с бодилче. Цветовете тръбести, жълти, с червеникави жилки. Плодовете яйцевидни, дълги до 5 мм, четириръбести, голи. Хвърчилките съставени от няколко линейни, ресничести люспички (табло 31, фиг. 3).

По сухи каменливи места в цяла България докъм 1000 м н. в. Цъфти юли – септември. Употребява се в народната медицина.

Петнисто пробитиче – *Hypochaeris maculata* L.

[Картинка: Табло 31]

Многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, просто или с 2–3 разклонения на върха, високо 15–100 см, късовлакнесто и безлистно или с 1–2 листчета и няколко люспички на върха. Листата дълги 4–30 см, елиптични, продълговати до яйцевидни, събрани в розетка, целокрайни или назъбени, стеснени към основата си, приседнали, влакнести. Кошничките едри, широки 4,5–6 см, влакнести, единични или по няколко на дълга дръжка, която под кошничката е задебелена. Обвивните листчета спирално наредени в няколко кръга. Цветното легло с тесни, ланцетни люспести прицветници. Цветовете езичести, жълти, двойно по-дълги от обвивката, слабо влакнести. Плодовете цилиндрични, дълги 10–17 мм, с дълга човка и хвърчилка, съставена от един ред перести четинки (табло 31, фиг. 4).

Из сенчести места, край гори и горски поляни, по планински ливади над 1000 м н. в. Цъфти май – октомври. Употребява се в народната

медицина.

Ливадна козя брада – *Tragopogon pratensis* L.

[Картинка: Табло 32]

Двугодишно или многогодишно тревисто растение с млечен сок, с изправено просто или разклонено, голо или слабо паяжиновидно влакнесто стъбло, високо 30–70 см. Листата линейно-ланцетни, широки 4–20 мм, голи, приседнали, в основата си разширени, полуобхващащи стъблото, понякога по ръба вълновидни, долните дълги 10–40 см, горните – 3–8 см. Кош-ничките едри, обикновено единични на върха на стъблото. Обвивката съставена от един кръг листчета, които в основата си отчасти са сраснали помежду си. Цветовете езичести, жълти. Плодовете дълги 16–22 мм, стеснени в човка, равна на приосновната част; хвърчилката съставена от един ред перести четинки, които при основата си са сраснали помежду си (табло 32, фиг. 1).

Среща се доста често по сухи тревисти и каменливи места в цяла България. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

Компасна салата – *Lactuca serriola* L.

[Картинка: Табло 32]

Едногодишно или двугодишно растение с млечен сок, с изправено разклонено стъбло, високо 30–150 см, в долната си част с бодливи, корави четинки. Листата голи, синкави, отдолу по средната жилка бодливи, долните раздалечено вълновидно пересто насечени и бодливо назъбени, с обърнати назад бодливи дялове; долните с дръжка, горните приседнали, полуобхващащи стъблото и със стреловидни ушички. Съцветието удължена пирамидална метлица. Обвивните листчета голи, дълги 8–12 мм, на върха си червеникави. Цветовете бледожълти. Плодовете сплескани, възчерни, с по 5–7 ребра от всяка страна, дълги 3 мм, на върха с човка и хвърчилка от бели перести четинки, наредени в няколко реда (табло 32, фиг. 2).

По тревисти места, изкопи, край пътища, из посеви и окопни култури в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Глухарче – *Taraxacum officinale* Web.

[Картинка: Табло 32]

Многогодишно тревисто растение с млечен сок. Коренът прав, обикновено неразклонен, дълъг 20–60 см, широк 1–3 см, отвън червено-кафяв, отвътре бял. Листата приосновни, събрани в розетка, доста варираща по форма – линейно-ланцетна или продълговато ланцетни, дълги до 50 см, голи или слабо влакнести, назъбени до дълбоко вълновидно нарязани, пересто разсечени или разделени. Цветовете събрани в съцветие кошничка, по една на върха на безлистно, кухо, цилиндрично стъбло, високо до 50 см. Кошничката едра, с многобройни жълти езичести цветове, обвита със зелени обвивни листчета. Плодовете дребни, дълги 3–4 мм, на върха с хвърчилка от бели власинки (табло 32, фиг. 3).

Разпространено е в цялата страна – по тревисти места и изоставени земи, край пътища, много често като бурен. Достига почти до 2500 м н. в. Цъфти през целия вегетационен сезон – от март до ноември.

В съвременната медицина се използва главно коренът (дрога *Radix Taraxaci*). По-малко приложение има цялото растение заедно с корените, тоето се събира по време на цъфтежа. Корените се изваждат наесен, когато листата започват да увяхват, или през пролетта в началото на развитието им (март – април). Има голяма употреба и в народната медицина.

Обикновена рунянка – *Hieracium pilosella* L.

[Картинка: Табло 32]

Многогодишно тревисто растение с млечен сок, с дълги и тънки издънки, по които листчетата постепенно намаляват по размер. Листата приосновни, продълговато яйцевидни до ланцетни, дълги 10–120 мм, широки 5–20 мм, отгоре зелени, четинесто влакнести, отдолу беловълнести, целокрайни, рядко ситно назъбени. Стъблото просто, към върха рядко раздвоено, беловълнесто, влакнесто или жлезисто, понякога голо, безлистно, високо 5–30 см и завършва на върха с една цветна кошничка. Обвивните листчета линейно-ланцетни, дълги 6–12 мм, заострени, влакнести до беловълнести, гъсто жлезисти. Цветовете езичести, бледожълти, крайните с червени черти. Плодовете цилиндрични, с 10 слабо извиати надлъжни ребра и с хвърчилка от един ред не съвсем бели четинки (табло 32, фиг. 4).

По горски поляни, тревисти места и на други места в цялата страна докъм 2000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В медицината се употребява цялата надземна част (дрога *Herba Hieracii pilosellae*), която се бере в началото на цъфтежа.

ЕДНОСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ

1. Яйчникът горен – околоцветните листчета прикрепени под него. Тичинките 6 → вж. 2

1#. Яйчникът долен – околоцветните листчета прикрепени над него. Тичинките 3 → Блатнаперуника – *Iris pseudacorus* L.

2. Високо разклонени тревисти растения с влакнести листа, събрани в снопчета върху стъблото и клоните → Зайча сянка – *Asparagus officinalis* L.

2#. Растения с едри, широко елиптични, надиплени листа, дълги 20–25 см, широки до 18 см → Бяла чемерика – *Veratrum album* L.

СЕМ. КРЕМОВИ – LILIACEAE

Бяла чемерика – *Veratrum album* L.

[Картинка: Табло 33]

Многогодишно тревисто растение с късо конусовидно коренище, с голям брой задебелени корени. Стъблото изправено, високо 70–150 см, в горната си част разклонено, в основата си обвито с листни влагалища, покрито с меки власинки. Листата последователни, долните широко елиптични, горните ланцетни, по-дребни, отгоре голи, отдолу гъсто пухести, с дъго-видно жилкуване. Съцветието метличесто. Цветовете жълто-зелени, с 6 еднакви околоцветни листчета, разположени в два кръга, елиптични, с прицветници. Тичинките 6, в два кръга. Яйчникът горен, с 3 стълбчета. Плодът многосеменна кутийка. **Отровно!** (табло 33, фиг. 1).

По влажни планински поляни, край потоци и храсталаци във всички високи планини между 800 и 2000 м н. в. Цъфти юни – август.

В медицината се използват коренището и корените (дрога *Rhizoma Veratrii cum radicibus*). Те се изкопават през есента, след узряването на семената, когато листата започват да увяхват, или рано напролет, преди

да е започнало развитието на растението.

Зайча сянка – *Asparagus officinalis* L.

[Картинка: Табло 33]

Многогодишно тревисто растение със силно развито коренище, покрито с люспи. Стъблото високо 50–150 см, изправено, голо, силно разклонено, каго клонките излизат под остър ъгъл. Листата във вид на люспици, в пазвите на които се развиват снопчета с 3-6(8) тънки, 1–3 см дълги нишковид-ни зелени клонки, заместващи същинските листа. Цветовете еднополови, двудомни, звънчевидни, събрани по 1–2, с къса дръжка, с членче по средата и с прост 6-листен жълтеникавозелен околоцветник, с листчета, разположени в два кръга. Тичинките 6. Яйчникът горен. Плодът червена кълбеста ягода (табло 33, фиг. 2).

Среща се рядко из храсталаци и тревисти места в цялата страна. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се употребяват коренището и корените (дрога *Rhizoma et Radix Asparagii*), които се изкопават през септември–октомври, и надземната част (*Herba Asparagii*), която се бере напролет. Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. ПЕРУНИКОВИ – *IRIDACEAE*

Блатна перуника – *Iris pseudacorus* L.

[Картинка: Табло 33]

Растение с дебело коренище и стъбло, високо до 1,5 м, разклонено, с широко линейни, целокрайни, мечовидни листа, широки до 2,5 см. Цветовете правилни, с дълга дръжка, събрани по 3–8 на разклоненията на стъблото, при основата им с обвивка от 1–3 прицветника, понякога мехуресто подути. Околоцветникът в долната си част като къса тръбица, външните листчета дълги до 7 см, жълти, яйцевидни, по средата с оранжево петно и пурпурни жилки, вътрешните дребни, линейни, по-къси и по-тесни от дяловете на стълбчето. Стълбчето на върха триделно, със силно сплескани венчевидни дялове, които на върха си са дълбоко двуразделни; прашниците са под тях. Яйчникът долен. Плодът кутийка (табло 33, фиг. 3).

По заблатени и мочурливи места и край водоеми в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти през май и юни. Употребява се в народната медицина.

БИЛКИ С КАФЯВИ ЦВЕТОВЕ И СЪЦВЕТИЯ

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ НЕСРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Листата ланцетни до линейно-ланцетни, широки до 1,5 см, най-често срещуположни → Ракита – *Salix purpurea* L.

1#. Листата яйцевидни до закръглени, по-широки от 3 см, последователни → вж. 2

2. Плодът наподобява малка шишарка. Крайречни растения → Черна елша – *Alnus glutinosa* Gaerth.

2#. Плодът лешник. Расте по сухи места → Леска – *Corylus avellana* L.

СЕМ. ВЪРБОВИ – SAUCACEAE

Ракита – *Salix purpurea* L.

[Картинка: Табло 34]

Храст, висок до 5 м, с жилави клонки, отначало червеникави, по-късно жълто-сиви, голи. Листата най-често срещуположни, приседнали (var. *amplexicaulis* Boiss.), рядко с къса дръжка и последователни (var. *purpurea*), от двете страни напълно голи, ланцетни до ланцетно-линейни, дълги 4–12 см, широки 1,0–1,5 см, заострени, в основата закръглени и целок-райни, рядко целите целокрайни или до основата назъбени. Двудомно растение. Цветовете без околоцветник, разположени, в гъсти реси, които се развиват преди листата и са снабдени при основата си с няколко дребни листчета. В основата на всеки цвят се намира по една прицветна люспа, която в горния си край е червена до възчерна. Мъжките цветове с по 2 сраснали тичинки и една нектарна жлеза при основата им. Женските цветове с един приседнал яйчник, с късо стълбче и нектарна жлеза. Мъжките реси дълги до 5 см и дебели до 1 см, а женските дълги 2–3 см и дебели 0,5 см. Плодът космата, разпукваща се кутийка (табло 34, фиг. 1).

Край реки в цялата страна докъм 1600 м н. в. Цъфти март – май.

В съвременната медицина се използва главно кората (дрога *Cortex Salicis*), която се събира рано напролет. В народната медицина се употребяват и листата, по-рядко и ресите.

СЕМ. БРЕЗОВИ – *BETULACEAE*

Черна елша – *Alnus glutinosa Gaertn.*

[Картинка: Табло 34]

Дърво, високо до 35 м, рядко храст, със сиво-черна напукана кора. Листата последователни, обратно яйцевидни, дълги 3–9 см, широки 3–7 см, на върха закръглени и врязани, към основата клиновидно стеснени, отначало лепкави, вълновидно нарязани или неясно назъбени. Листната дръжка дълга. Околоцветникът прост, 4-делен. Мъжките цветове с по 4 тичинки, събрани в цилиндрични увиснали реси, разположени по върховете на клонките по 3 в пазвите на червено-кафяви покривни люспи. Женските съцветия разположени под мъжките реси с форма на къси овални шишарки, по 2 в пазвите на особени люспи, които при плодовете вдървеняват и образуват съплодия, наподобяващи шишарки. Те са яйцевидни, закръглени, дълги 1–2 см и 1 см в диаметър, сиво-черни. Плодът безкрило, закръглено червеникавокафяво орехче (табло 34, фиг. 2).

Край реките и в низините в цялата страна и в долния планински пояс докъм 1000 м н. в. Цъфти през февруари и март.

В съвременната медицина се използват зрелите шишарки (дрога *Fructus Alni*), листата (*Folia Alni*) и кората (*Cortex Alni*). Използува се широко и в народната медицина.

СЕМ. ЛЕСКОВИ – *CORYLACEAE*

Обикновена леска – *Corylus avellana L.*

[Картинка: Табло 34]

Храст, висок до 5 м. Листата последователни, обратно яйцевидни, закръглени до овални, дълги до 13 см, широки 6–10 см, към върха изведнъж стеснени и заострени, в основата сърцевидни, с къса дръжка (0,5–1 см), по ръба си неправилно остро двойно напилени. Цветовете

еднополови, еднодом-ни и се развиват рано напролет преди разлистването. Мъжките цветове събрани в увиснали цилиндрични реси, по 2–4 в група, дълги до 8 см. Околоцветник липсва. Всеки мъжки цвят съставен от 4 раздвоени тичинки, прикрепени към пазвата на кафявожълтеникава люспа, сраснали с прицветниците. Женските цветове разположени по два в малки пъпковидни образувания, от които по време на цъфтежа се подават само червените близалца. Плодът едносеменен, неразпуклив (лешник); обикновено лешниците са събрани в група по 3-5; плодната обвивка във вид на чашка, неправилно и дълбоко изрязана, дълга колкото самия лешник или по-къса от него (табло 34, фиг. 3).

Из храсталаците, като подлес в горите, особено по краищата им и из сечища. Широко разпространен е в цялата страна докъм 1800 м н. в. Цъфти февруари – април.

В съвременната медицина се употребяват плодовете (дрога *Fructus Coryli avellanae*), кората (*Cortex Coryli avellanae*), която се събира напролет, и листата (*Folia Coryli avellanae*). Употребява се и в народната медицина.

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ СРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Листата бъбрековидни, целокрайни → Копитник – *Asarum europaeum* L.

1#. Листата с друга форма → вж. 2

2. Цветовете правилни, събрани в гъсто класовидно съцветие; венчето дълго 2–3 мм. Листата събрани в приосновна розетка → Живовлек – *Plantago* L.

2#. Цветовете двуустни, неправилни, събрани в метличести или гроздовидни съцветия. Венчето по-дълго от 5 мм → Сем. Живеничеви – *Scrophulariaceae*

СЕМ. КОПИТНИКОВИ – *ARISTOLOCHIACEAE*

Копитник – *Asarum europaeum* L.

[Картинка: Табло 34]

Многогодишно тревисто растение с дебело пълзящо корените.

Стъблото късо, полегнало, дълго 2–10 см, с 3 кафяви люспи в основата си, дълги 1–2 см. Листата 2–3 на брой, с дълга дръжка (до 10 см), прези­муващи, бъбрековидни до закръглени, широки 5–10 см, със сърцевидна основа, цело-крайни, лъскави. Цветовете единични, връхни, с прост звънчевиден околоцветник, дълъг около 1,5 см, 3-делен, виолетово-ка­фяв, с триъгълно яйцевидни дялове, по-къси от тръбицата. Тичинките 12. Яйчникът долен, 6-гнез-ден, с 6 стълбчета, сраснали в основата си. Плодът 6-гнездна кутийка. **Отровно!** (табло 34, фиг. 4).

Във влажни и сенчести, най-често букови гори в предпланините и планините между 300 и 1200 м н. в. Цъфти март – юни.

В съвременната медицина се използва цялото растение заедно с коренището (дрога *Herba et Rhizoma Asari*). Прилага се и в народната медицина.

СЕМ. ЖИВЕНИЧЕВИ – *SCROPHULARIACEAE*

1. Листата последователни. Цветовете поединични в пазвите на лан-цетни прицветници, едри → Ръждив напръстник – *Digitalis ferruginea* L.

1#. Листата срещуположни. Цветовете събрани по няколко в полу­сенници с обща дръжка, разположени в пазвите на листата или в метли­ца на върха на стъблото → вж. 2

2. Стъблото четвъртито, с тясно крилати ръбове. Коренището въз­лесто, не е грудковидно задебелено. Дяловете на чашката с ципест ръб, по-широк от 0,5 мм → Крилато живениче – *Scrophularia umbrosa* Dum.

2#. Стъблото четвъртито, но без ребра. Коренището грудковидно задебелено. Дяловете на чашката с ципест ръб, по-тесни от 0,5 мм → Възлесто живениче – *Scrophularia nodosa* L.

Възлесто живениче – *Scrophularia nodosa* L.

[Картинка: Табло 35]

Многогодишно тревисто растение с голо стъбло, високо 40–80 см. Листата срещуположни, овално ланцетни, заострени, в основата си зак­ръглени, дълги 5–15 см, широки 2–8 см, назъбени, с дръжка, дълга до 2,5 см. Цветовете с дръжка, дълга 2 см, покрита с кафяви, почти черни жлезисти власинки и събрани по 3–4 в полусенници в пазвите на

листата, всички образуващи продълговато, дълго до 45 см метличесто съцветие, с линейни прицветници. Чашката къса (1,7–2,5 мм), гола, на върха 5-делна. Венчето дълго 7–10 мм, двуустно, червеникавокафяво. Тичинките 4, скрити във венчето. Яйчникът горен. Плодът кутийка, разпукваща се на две части. **Отровно!** (табло 35, фиг. 1).

Среща се по сенчести места в цяла България до 1000 м н. в. Цъфти май – октомври. Употребява се в народната медицина.

Крилато живениче – *Scrophularia umbrosa Dum. (S. alata Gibb.)*

[Картинка: Табло 35]

Многогодишно тревисто растение с изправено голо крилато стъбло, високо 40–120 см. Листата срещуположни, продълговато ланцетни, заострени, назъбени, дълги до 9 см, широки до 4 см, в основата закръглени, с дръжка, дълга до 5 см. Цветовете по 3 на обща жлезиста дръжка (докато дръжките на отделните цветове са голи) и до 1 см дълги, събрани в продълговато метличесто съцветие, дълго до 25 см; прицветниците ланцетни. Чашката 5-делна, гола, дълга 2–3 мм. Венчето двуустно, дълго 5–6 мм, със зелена тръбица и среден дял на долната устна, а останалата му част зеленикавокафява. Тичинките 4, скрити в тръбицата. Яйчникът горен. Плодът кутийка. **Отровно!** (табло 35, фиг. 2).

Среща се по влажни и мочурливи места в цяла България докъм 1200 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Ръждив напръстник – *Digitalis fermginea L.*

[Картинка: Табло 35]

Многогодишно тревисто растение с голо, просто, изправено стъбло, високо 30–70 см, и розетка приосновни листа. Листата продълговато ланцетни до ланцетни, целокрайни, голи или слабо ресничести, последователни, дълги 7–20 см, широки 1,5–2,5 см, в основата стеснени в дръжка, дълга 2–4 см. Цветовете събрани във върхно гроздовидно съцветие, дълго 15–25 см, наведено, на дебели дръжки, дълги 2–5 мм, в пазвите на ланцетни прицветници. Чашката тръбеста, 5-делна, със закръглени, по ръба си ципести делчета, дълги 7–10 мм. Венчето двуустно,

дълго 16–35 мм, кафяво или жълто-кафяво с ръждиви или виолетови петна, с тръбица, дълга 8–10 мм, кълбесто издута, с нееднакво дълги горна и долна устна. Тичинките 4. Яйчникът горен. Плодът многосеменна кутийка. **Отровно!** (табло 35, фиг. 3).

Из горите в Стара планина, Югозападна България, Странджа и Югоизточна България. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ЖИВОВЛЕКОВИ – *PLANTAGINACEAE*

Живовлек – *Plantago L.*

1. Листата много по-дълги, отколкото широки, линейно-ланцетни или ланцетни → Ланцетолистен живовлек – *P. lanceolata L.*

1#. Листата 2–4 пъти по-дълги, отколкото широки, яйцевидни или широко елиптични → Голям живовлек – *P. major L.*

Ланцетолистен живовлек – *Plantago lanceolata L.*

[Картинка: Табло 35]

Многогодишно тревисто растение, почти голо или покрито с мъхести власинки, с ланцетни или линейно-ланцетни листа, с 3–7 почти успоредни жилки, с къса дръжка, целокрайни или слабо назъбени, ссички събрани в приосновна розетка. Цветовете по много в гъсто цилиндрично съцветие, дълго 1–7 см, на върха на безлистен цветоносен стрък, висок 8–60 см. Чашката 4-делна, венчето тръбесто, към горния край 4-делно, ципесто, дълго около 2–3 мм, светлокафяво със светлокафяви прицветници. Тичинките 4, с дълги дръжки. Яйчникът горен. Плодът двугнезна кутийка, дълга около 3 мм, с по едно семе във всяко гнездо (табло 35, фиг. 4).

Из ливади, сухи тревисти и пясъкливи места, край пътища и сгради и на други места в цялата страна до 2000 м н.в. Цъфти април – септември. В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Plantaginis lanceolatae*), които се берат по време на цъфтежа, семената (*Semen Plantaginis lanceolatae*) и пресният сок. Има широко приложение и в народната медицина.

Голям живовлек – *Plantago major L.*

[Картинка: Табло 36]

Многогодишно тревисто растение с широки, яйцевидни или елиптични листа, изведнъж стеснени в къса дръжка, целокрайни или в основата си слабо назъбени, всички събрани в приосновна розетка. Цветовете събрани в цилиндрично съцветие, дълго 2–40 см, в основата си разредено, равно или по-късо от безлистния стрък. Чашката 4-делиа, дълга 1,5–2,5 мм, венчето тръбесто, 4-делно, дълго около 2 мм, светлокафяво, с тъмни делчета. Тичинките 4. Яйчникът горен. Плодът двугнезна кутийка (табло 36, фиг. 1).

Среща се като бурен по влажни тревисти места, в изкопи, край пътища и сгради в цялата страна. Цъфти юни – октомври.

В съвременната медицина се използват напълно развитите листа (дрога *Folia Plantaginis majoris*), които се берат по време на цъфтежа. Използува се и в народната медицина.

ЕДНОСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ

1. Цветовете с добре развит околоцветник, с 6 тъмнокафяви листчета, наредени в два кръга, с горен яйчник и събрани в метличесто съцветие. Листата едри, широко яйцевидни, широки до 20 см → Черна чемерица – *Veratrum nigrum L.*

1#. Цветовете без околоцветник, заобиколени от светлокафяви власинки и събрани в цилиндрично съцветие – кочан. Листата линейни, широки до 10мм → Теснолистен папур – *Typhaangustifolia L.*

СЕМ. ПАПУРОВИ – *TYPHACEAE*

Теснолистен папур – *Typha angustifolia L.*

[Картинка: Табло 36]

Многогодишно тревисто растение с дълго пълзящо коренище. Цветоносното стъбло високо до 2 м, без възли и междувъзлия, обикновено облистено и на върха с едно (рядко с две или повече) женско съцветие и над него, отдалечено, едно мъжко съцветие – кочан. Листата плоски,

линейни, тесни, широки 4–10 мм, без средна жилка и с успоредно жилкуване, по-дълги от съцветието. Цветовете без околоцветник. Женските и мъжките съцветия дълги около 10–35 см, раздалечени едно от друго на 3–10 см, светлокафяви. Мъжкият цвят с 1–7 тичинки, с разположени около тях множество власинки. Женският цвят само от разположен на дълга дръжка плодник с горен яйчник, заобиколен от много власинки (табло 36, фиг. 2).

По застояли и бавнотечащи води и край мочурища в цяла България докъм 1200 м н. в. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

У нас има още 2 вида папури, но при единия мъжкият и женският кочан се допират и листата са по-широки от 1 см, а при другия вид листата са изпъкнали и женският кочан не е по-дълъг от 6–7 см.

СЕМ. КРЕМОВИ – *ULIACEAE*

Черна чемерика – *Veratrum nigrum L.*

[Картинка: Табло 36]

Многогодишно тревисто растение с изправено, в горната част разклонено стъбло, високо 60–120 см, покрито с меки власинки, а в съцветието почти напластено. Приосновните листа широко елиптически, голи, дълги 20–40 см, широки 6–20 см, заострени, постепенно намаляващи към върха на стъблото, надиплени. Цветовете многобройни, обикновено събрани в мет-личесто съцветие, дълго 30–60 см. Околоцветникът прост, венчевиден, с 6 тъмнокафяви или тъмночервени еднакви листчета, разположени в 2 кръга, около 1,5 см в диаметър; цветните дръжки равни или малко по-дълги от околоцветника, бяло напластени, при основата си с къси ланцетни прицветници. Тичинките 6, наполовина по-къси от околоцветника. Яйчникът горен. Плодът яйцевидна кутийка. **Отровно!** (табло 36, фиг. 3).

Среща се из храсталаци и горски поляни в Североизточна България, Западна Стара планина, Кюстендилско, Средни Родопи и на други места. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

БИЛКИ СЪС СИНИ И СИНЬО-ВИОЛЕТОВИ ЦВЕТОВЕ

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ НЕСРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Околоцветникът прост, съставен от един кръг листчета → Сем. Лютикови – *Ranunculaceae*

1#. Околоцветникът съставен от 2 или повече кръга листчета, от които вътрешният или вътрешните кръгове съставляват венчето; понякога листчетата и на двата кръга са чашковидни, зелени → вж. 2

2. Цветовете правилни → Сем. Лютикови – *Ranunculaceae*

2'. Всички цветове неправилни или крайните цветове в съцветието неправилни, а вътрешните правилни → вж. 3

3. Тичинките по-малко от 10 → вж. 4

3#. Тичинките 10 или повече → вж. 5

4. Тичинките 8 → Сем. Телчаркови – *Polygalaceae*

4#. Тичинките 5 → Сем. Теменугови – *Violaceae*

5. Тичинките 10, сраснали с дръжката във вид на тръбица → Сем. Бобови – *Fabaceae*

5'. Тичинките многобройни, свободни → Сем. Лютикови – *Ranunculaceae*

СЕМ. ЛЮТИКОВИ – *RANUNCULACEAE*

1. Цветовете неправилни → вж. 2

1#. Цветовете правилни → вж. 3

2. Цветовете с дълга шпора → Обикновена ралица – *Consolida regalis* S. F. Gray

2#. Цветовете във вид на шлем, без шпора → Синя самакитка – *Aconitum variegatum* L.

3. Цветовете събрани по много във връхни щитовидни метлици → Обикновено обичниче – *Thalictrum aquilegifolium* L.

3#. Цветовете единични → вж. 4

4. Листата 2–3 пъти пересто разсечени и разположени по стъблото

→ Дамаска челебитка – *Nigelladamascena L.*

4#. Листата триделни, всички излизаци от коренището → Гълъбови очички – *Hepatica nobilis Mill*

Дамаска челебитка – *Nigella damascena L.*

[Картинка: Табло 37]

Едногодишно голо растение с изправено стъбло, високо 20–30 см, често в основата си с виолетов оттенък. Листата последователни, приседнали, няколко пъти пересто разсечени, с теснолинейни делчета, с подвит ръб. Цветовете правилни, единични, като всеки от тях под чашката е с 5 пересто насечени прицветни листчета, по-дълги от самия цвят и разположени в кръг. Чашелистчетата венчевидни, 5 на брой, сини, в основата си изведнъж стеснени в нокът, на върха заострени. Венчелистчетата превърнати в нек-тарници, 5–8 на брой, няколко пъти по-къси от чашелистчетата, двуустни, горната устна тъпо яйцевидна, 2 пъти по-къса от долната, разсечена по средата си на ланцетни делчета, покрити с власинки. Тичинките много. Плодниците 5 на брой, издути, 1–1,5 см дълги, сраснали почти до върха си (табло 37, фиг. 1).

Из храсталаците по крайбрежието на Черно море, Източна и Средна Стара планина, южната част на Струмската долина, долината на р. Места, Пирин, Източни Родопи и Тракийската низина. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

Синя самакитка – *Aconitum variegatum L.*

[Картинка: Табло 37]

Многогодишно тревисто растение с грудковидно задебелени корени, с изправено голо стъбло, високо до 1,5 м. Листата последователни, долните с дръжка, горните приседнали, дълбоко дланевидно разсечени на 5–7 дяла с ромбична форма и назъбени. Цветовете събрани по 1–2 във връхни гроздовидни съцветия на дълги (10–30 мм) голи дръжки. Околоц-ветникът неправилен, съставен от 5 сини венчевидни чашелистчета, от които най-горните 3 са събрани във вид на шлем, висок 1,5–3,0 см. Развиват се само 2 венчелистчета, превърнати в нектарници. Тичинките много, голи. Плодниците 5. Плодът мехунка, до основата си свободна. **Отровно!** (табло 37, фиг. 2).

Из каменливи и скални места, храсталаци, край потоци в почти всички високи планини между 1200 и 2350 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Обикновена ралица – *Consolida regalis* S. F. Gray (*Delphinium consolida* L.)

[Картинка: Табло 37]

Едногодишно тревисто растение с голо или слабо влакнесто стъбло, високо 20–50 см. Листата последователни, дланевидно 2–3 пъти тройно разсечени на множество теснолинейни, 1–2 мм широки делчета, долните с дръжка, горните приседнали. Цветовете неправилни, събрани в метличести и гроздовидни съцветия, с прилистници с линейна форма, дълги 3–4 мм. Чашката с 5 листчета, обагрени най-често синьо, наподобяващи венчето, дълги 15–30 мм, яйцевидни; най-горното листче с шпора, дълга 14–18 мм. Венчето недоразвито, като три от венчелистчетата са сраснали и са превърнати в нектарник с шпора, включена в шпората на чашката; страничните две венчелистчета липсват. Тичинките много. Плодникът един. Плодът мехунка, дълга 8–15 мм (табло 37, фиг. 3).

Из посеви и по сухи тревисти места в цялата страна до 1300 м н. в. изключително като плевел и бурен. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Гълъбови очички – *Hepatica nobilis* Mill.

[Картинка: Табло 37]

Многогодишно тревисто растение с късо влакнесто коренище. Листата 3-делни, дълги 2–5 см, широки 1–4 см, с дръжка, дълга 5–15 см, в основата сърцевидни, целокрайни, отдолу обикновено виолетови, отначало влакнести, по-късно голи. Цветовете правилни, единични, на дълга влакнеста дръжка (5–15 см). Околоцветникът прост, венчевиден, с 6–7 (10) тясно елип-тични листчета, дълги 10–12 мм, широки 5–6 (8) мм, на върха закръглени и голи, целокрайни, най-често гълъбовосини. Под околоцветника се намират 3 зелени листчета, дълги 8–10 мм, целокрайни, влакнести, наподобяващи чашка. Тичинките многобройни, с бели или розови дръжки и бели прашници. Плодниците многобройни, сребристо влакнести. Плодът сборен, съставен от много орехчета, дълги 3,0–3,5 мм

(табло 37, фиг. 4).

Среща се из горите и храсталаците в долния планински пояс и тук-там по склоновете на Стара планина, Средна гора, Родопите, Рила, Пирин и на много места в Югозападна България докъм 1700 м н. в. Цъфти февруари – април. Употребява се в народната медицина.

Обикновено обичниче – *Thalictrum aquilegifolium* L.

[Картинка: Табло 38]

Многогодишно тревисто растение с голо изправено стъбло, високо 40–100 см. Листата едри, в общото си очертание широко триъгълни, 2–3 пъти перести, долните с дръжка, горните приседнали; отделните листчета обратно яйцевидни, на дръжка или приседнали, на върха си обикновено триделни, дълги 2–5 см, широки 0,5–4,0 см, по ръба си често назъбени. Цветовете правилни, многочислени, събрани в щитовидни метлици. Околоцветникът прост, съставен от 4 (5) чашелистчета, бледовиолетови, дребни. Венчелистчета липсват. Тичинките много на брой, дълги 5–12 мм, обикновено по-дълги от околоцветника. Плодниците около 10 или повече, снабдени с доста дълга дръжка. Плодът сборен, съставен от едносеменни орехчета (табло 38, фиг. 1)

Из храсталаци и горски поляни в предпланинския и планинския пояс в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти април – юли. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. БОБОВИ – *FABACEAE*

1. Листата нечифтоперести, с 5–10 двойки листчета. Бобът без човка → Жаблек – *Galega officinalis* L.

1#. Листата тройни. Бобът с човка → Синсминдух – *Trigonella coerulea* (L.) Ser.

Жаблек – *Galega officinalis* h.

[Картинка: Табло 38]

Многогодишно тревисто растение с изправено, кухо, голо стъбло или с редки власинки, високо 40–150 см. Листата последователни, нечифтоперести, дълги 5–20 см, с продълговати до ланцетни листчета,

дълги 1–5 см, широки 0,4–1,5 см, с къса дръжка (0,5 мм). Цветовете събрани в дълго гроздо-видно съцветие. Чашката звънчевидна, дълга 4–5 мм, с 5 почти еднакви шиловидни зъбци, разсеяно влакнеста. Венчето светлосиньо, голо, дълго 1–1,5 см, с характерно за бобовите растения устройство – двете долни листчета са сраснали и образуват ладийката, другите две над тях са свободни (крилца), а отгоре е флагчето, дълго 7–8 мм, т. е. малко по-дълго от крилцата и ладийката. Тичинките 10, от които горната само наполовина е сраснала с останалите. Яйчникът горен. Плодът боб, линейно-цилиндричен, дълъг 2–5 см, без човка (табло 38, фиг. 2).

Из влажни сенчести места, в изкопи, край гори и на други места докъм 1300 м н. в. Цъфти през юли и август.

Надземната част, събрана по време на цъфтежа, е дрогата *Herba Galegae*. Употребява се и в народната медицина.

Син сминдух – *Trigonella coerulea* (L.) Ser.

[Картинка: Табло 38]

Едногодишно тревисто растение с изправено или полегнало, голо или слабо окосмено стъбло, високо 10–60 см. Листата тройни, с ципести при-листници, при основата си сраснали с листната дръжка. Листчетата дълги 20–50 мм, широки 5–20 мм, овално продълговати, остро назъбени. Съцветието кълбесто, гъсто, на дръжка, дълга 2–5 см. Цветовете дълги 6,5–7,5 мм, с дръжка, дълга 1,5–2,0 см. Чашката дълга 2,5–3,0 мм, 5-делна, с 5 зъбеца. Венчето синьо, дълго 5,5–6,5 мм. Флагчето по-дълго от крилцата и ладийката. Бобът яйцевиден, дълъг 4–5 мм, постепенно стеснен в дълга човка (табло 38, фиг. 3).

По сухи тревисти места, край пътища и посеви в цяла България. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ТЕЛЧАРКОВИ – *POLYGALACEAE*

Обикновена телчарка – *Polygala vulgaris* L.

[Картинка: Табло 39]

Многогодишно тревисто растение с изправени или в основата си

приповдигащи се, голи или слабо влакнести стъбла, високи 10–40 см. Листата последователни, приседнали, целокрайни, долните обратно яйцевидни или яйцевидни, горните по-дълги, линейно-ланцетни. Цветовете обикновено сини, рядко розови или бели, неправилни, събрани във върхни гроздовидни съцветия. Чашката 5-листна, вътрешните 2 листчета по-едри, венчевидни (т. нар. крилца), елиптични, дълги 6–7 мм, тъпи, към основата постепенно стеснени, с добре различаваща се мрежа от жилки, която при плодовете изпъква. Развити венчелистчета 3, сраснали помежду си и с тичинкови дръжки; най-долното (предното) е по-едро, във вид на ладийка, която отпред е къдраво изрязана. Тичинките 8, в основата сраснали в едно снопче, а нагоре в две снопчета с по 4 тичинки. Яйчникът горен. Плодът странично сплескана, по края крилата, обратно сърцевидна кутийка, дълга 5 мм и широка 3,5 мм (табло 39, фиг. 1).

Из ливади и храсталаци в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

Забележка. Голяма телчарка – *Polygala major L.* (вж. при билки с червени и розови цветове).

СЕМ. ТЕМЕНУГОВИ – *VIOLACEAE*

Теменуга – *Viola L.*

1. Растение без надземно стъбло. Цветовете с дълга дръжка, прикрепени, както и листата, за върха на коренището. Страничните венчелистчета извити надолу → Миризлива теменуга – *V. odorata L.*

1#. Растение с добре развито изправено и разклонено стъбло. Страничните венчелистчета извити нагоре → Трицветна теменуга – *V. tricolor L.*

Миризлива теменуга – *Viola odorata L.*

[Картинка: Табло 38]

Многогодишно тревисто растение със силно разклонено коренище, без надземно стъбло, с дълги (10–25 см) надземни вкореняващи се издънки. Листата закръглено бъбрековидни, с дълбоко сърцевидна основа, дълги 1–9 см, широки 1–8 см, назъбени, с меки власинки до почти голи.

Листната дръжка дълга 6–12 см. Цветовете по 2–15 на коренище, всеки на отделна дръжка, дълга 4–15 см, едри, дълги 1,5–2,5 см. Чашелистчетата 5, свободни, при основата снабдени с израстъци. Венчелистчетата също 5, четири от които еднакви, а петото (долното) с шпора, виолетови, в основата белезникави, страничните ресничести. Тичинките 5. Яйчникът горен. Плодът мно-госеменна кутийка (табло 38, фиг. 4).

Из храсталаци и гори в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти март–май.

В съвременната медицина се употребяват коренището с корените (дрога *Rhizoma et Radix Violae odoratae*), които се изкопават през март – юни, цялата надземна част (дрога *Herba Violae odoratae*) и цветовете (*Flores Violae odoratae*). Има широко приложение и в народната медицина.

Трицветна теменуга – *Viola tricolor L.*

[Картинка: Табло 38]

Едногодишно, двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо 10–45 см. Долните листа сърцевидно-яйцевидни, горните продълговато елиптични или продълговато ланцетни, дълги 6,0–7,5 см, широки 5–20 мм, с дълга дръжка, късо окосмени, особено по ръба и по средната жилка. Прилистниците пересто разделени, с по-голям връхен дял, дълги 10–25 мм. Цветовете на дълга дръжка (12 см), единични, дълги 1,0–3,5 см, разположени в пазвите на горните и средните листа. Горните венчелистчета тъпи, синьо-виолетови, страничните със същата окраска или по-светли, с 1–3 тъмни ивици, а долното в основата си жълто, с 5–7 тъмни ивици, по края виолетово, често бледо; шпората синьо-виолетова. Понякога трите долни листчета или всичките са жълтеникави (табло 38, фиг. 5).

По сухи тревисти и каменливи места, из храсталаци, орници и посеви, често като плевел. Среща се в цяла България докъм 1800 м н. в. Цъфти май–август.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Violae tricoloris*), която се събира по време на цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

У нас има голям брой видове теменуги със синьо-виолетови цветове, поради което е наложително белезите на набраните растения да се сравняват най-внимателно с дадените описания.

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ СРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Яйчникът долен. Цветовете събрани в кошнички и обвити с обща обвивка от най-горните видоизменени листа → вж. 2

1#. Яйчникът горен. Цветовете разположени по друг начин → вж. 3

2. Тичинките 4, свободни → Сем. Лугачкови – *Dipsaceae*

2#. Тичинките 5, сраснали с прашниците си → Сем. Сложноцветни – *Asteraceae*

3. Яйчникът образуван от две свободни половинки, които само на върха са съединени с общо близалце и се разделят при узряването на плода → Тревист зимзелен – *Vinca herbacea* W. K.

3#. Яйчникът устроен по друг начин → вж. 4

4. Яйчникът външно разделен на 4, рядко на 2 части, между които излиза стълбчето → вж. 5

4#. Яйчникът цял → вж. 6

5. Тичинките 5. Цветовете в повечето случаи правилни. Листата последователни → Сем. Грапаволистни – *Boraginaceae*

5#. Тичинките 2 или 4. Венчето неправилно, двуустно. Листата срещуположни → Сем. Устноцветни – *Lamiaceae*

6. Изправен храст или катерлив полухраст → вж. 7

6#. Тревисти растения → вж. 8

7. Храст. Тичинките 2. Листата срещуположни → , → Люляк – *Syringa vulgaris* L.

7#. Полухраст. Тичинките 5. Листата последователни → Разводник – *Solatum dulcamara* L.

8. Цветовете неправилни → вж. 9

8#. Цветовете правилни → вж. 10

9. Тичинките 5. Яйчникът 4-гнезден. При узряването плодът се разпада на 4 орехчета → Лечебна върбинка – *Verbena officinalis* L.

9#. Тичинки 2. Яйчникът 2-гнезден. При узряването плодът не се разпада на отделни орехчета → Великденче – *Veronica* L.

10. Стълбчетата 5, сраснали в долната си част → Саркофай – *Plumbago europaea* L.

10#. Стълбчето 1, просто или двуразделно → вж. 11

11. Тичинките разположени срещу венечните дялове → Огнивче – *Anagalis arvensis* L.

11#. Тичинките разположени срещу междините на венечните

дялове → вж. 12

12. Листата срещуположни, еднакви. Плодът едногнездна, разпукваща се на две половинки кутийка → Тинтява – *Gentiana L.*

12#. Долните листа последователни, горните срещуположни, като единият е едър, а другият дребен. Плодът черна ягода → Лудо биле – *Atropa bella-donna L.*

Забележка. Сем. Игликови – *Primulaceae*. Огнивче – *Anagalis arvensis L.* (вж. при билки с червени и розови цветове).

СЕМ. САРКОФАЕВИ – *PLUMBAGINACEAE*

Саркофай – *Plumbago europaea L.*

[Картинка: Табло 39]

Едногодишно тревисто растение с изправено, силно разклонено голю стъбло, високо 30–100 см. Листата синьо-зелени, последователни, гъсто жлезисто назъбени, приседнали, долните и средните стъблени листа широко елиптични до широко ланцетни, в основата с ушички, които обхващат стъблото, 5–8 см дълги и 3–5 см широки, горните листа и по разклоненията ланцетни до линейни, постепенно издребняващи и преминаващи в прицветници. Цветовете почти приседнали и събрани във върхни класовидни съцветия. Чашката 5–7 мм дълга, във вид на тръбица, покрита с едри жлези. Венчето виолетово или розово, с дълга тръбица и 6-делен диск, почти 2 пъти по-дълъг от чашката. Тичинките 5, свободни. Яйчникът горен. Плодът продълговата разпуклива кутийка, дълга 5–8 мм (табло 39, фиг. 2).

По сухи тревисти и каменливи места, край огради и др. като бурен. Среща се навсякъде в по-топлите части на страната – по Черноморското крайбрежие, в Югоизточна България, Тракийската низина, склоновете на Родопите, в южната част на Струмската долина и др. докъм 1000 м н. в. Цъфти юли – септември. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. МАСЛИНОВИ – *OLEACEAE*Люляк – *Syringa vulgaris L.*

[Картинка: Табло 39]

Храст, висок 2–5 м, със срещуположни целокрайни листа, дълги 5–10 см, широки 4–9 см, яйцевидни до широко яйцевидни, заострени, с дръжка, дълга до 4 см. Цветовете събрани по много в сложни гроздовидни съцветия, дълги 10–20 см. Чашката дълга около 2 мм, четириръбеста. Венчето с тръбица, дълга 8–15 мм, с 4-делна разперена коронка, виолетово (в културни сортове бяло или розово). Тичинките 2, затворени във венечната тръбица. Яйчникът горен. Плодът суха, гола, двугнезна разпуклива кутийка, дълга 1,0–1,6 см (табло 39, фиг. 3).

Из храсталаци и сухи каменливи и скални места, главно върху варовик. Среща се по Черноморското крайбрежие, в Дунавската равнина, Стара планина, Западна България, Струмската долина, Родопите, Странджа и др. докъм 900 м н. в. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се използват цветовете (дрога *Flores Syringae*) и листата (*Folia Syringae*). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. ТИНТЯВОВИ – *GENTIANACEAE*Тинтява – *Gentiana L.*

1. Венчето на върха си с 5 дяла → Мочурна тинтява – *G. pneumonanthe L.*

1#. Венчето на върха си с 4 дяла → Синя тинтява – *G. cruciata L.*

Мочурна тинтява – *Gentiana pneumonanthe L.*

[Картинка: Табло 39]

Многогодишно тревисто растение с изправено, просто или разклонено стъбло, високо 15–60 см. Листата кожести, срещуположни, приседнали или на много къса дръжка, целокрайни, линейни до овално ланцетни, тъпи, дълги 3–6 см, широки 2–10 мм, с една жилка и с подвит листен

ръб. Цветовете разположени по няколко (1–10) в пазвите на най-горните листа на върха на стъблото. Чашката тръбеста, дълга 15–20 мм, 2–3 пъти по-къса от венчето, с 5 линейни, заострени, късо назъбени зъбци. Венчето синьо, едро, дълго 3,5–5 см, фуниевидно, с 5 яйцевидни дяла, няколко пъти по-къси от венечната тръбица. Тичинките 5, със сраснали прашници. Яйчникът горен, с късо стълбче. Плодът едногнездна, разпукваща се на две кутийка (табло 39, фиг. 4).

Из влажни ливади и торфища в Западна и Средна Стара планина, Средна гора, Западни и Средни Родопи, Витоша, Рила, Лозенска планина, Люлин и др. Цъфти юли – септември. Употребява се в народната медицина.

Синя тинтява – *Gentiana cruciata* L.

[Картинка: Табло 40]

Многогодишно тревисто растение с изправено или приповдигашо се не-разклонено стъбло, високо до 50 см. Приосновните листа събрани в розетка, а стъблените многобройни, срещуположни, сраснали в основата си в дълго влагалище, продълговато елиптични или овално ланцетни, към върха стеснени, дълги 4–11 см, широки 12–35 мм, с по 3 жилки. Цветовете приседнали, събрани по много в пазвите на горните листа и в полусенник на върха на стъблото. Чашката тръбесто-звънчевидна, 2–3 пъти по-къса от венчето, с 4 къси ципести зъбеца. Венчето тъмносиньо, дълго 2,0–4,0 см, четириделно, с овално триъгълни дялове, дълги 5–7 мм. Тичинките 4, със свободни прашници. Яйчникът горен. Плодът кутийка (табло 40, фиг. 1).

По каменливи склонове, из храсталаци и горски поляни в планинските райони в цяла България. Цъфти юни – септември. В съвременната медицина се използват надземната част (дрога *Herba Gentianae*), листата (дрога *Folia Gentianae*) и коренът (*Radix Gentianae*). Надземната част се събира по време на цъфтежа, а корените се изваждат през есента. Намира широко приложение и в народната медицина.

У нас се срещат и други видове тинтяви със сини цветове, но повечето от тях са дребни едногодишни или многогодишни растения. Само горската тинтява (*G. asclepiadea* L.) е близка до мочурната тинтява, но се различава от нея по това, че листата ѝ са по-дълги и по-широки, с 3–5 дебели жилки.

СЕМ. ТОЙНОВИ – APOCYNACEAE

Тревист зимзелен – *Vinca herbacea* W.K.

[Картинка: Табло 39]

Многогодишно тревисто растение с пълзящи безплодни стъбла, а цве-тоносните приповдигащи се, голи, дълги до 60 см. Листата срещу-положни, кожести, към долния си край постепенно стеснени в къса дръжка, елиптични, дълги 2–6 см, широки 1–2 см, целокрайни, по ръба ресничести. Цветовете виолетови или синьо-виолетови, разположени поединично в пазвите на листата. Чашката къса, с 5 теснолинейни заострени дяла. Венечната тръбица дълга 10–15 мм, с коронка от 5 разперени елиптични листчета, дълги 12–18 мм. Тичинките 5, свободни. Яйчникът горен, образуван от две свободни половинки, които само на върха си са съединени с общо близалце и се разделят при узряването на плода. **Отровно!** (табло 39, фиг. 5).

Среща се из храсталаци и по сухите каменливи места, предимно на варовити терени в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти от април до юни. Употребява се в народната медицина.

В градините се култивират като декоративни растения два вида зимзелен, надземната част и листата на единия от които – малък зимзелен (*V. minor* L.), се използват в съвременната медицина (дрога *Herba Vincae minoris* и дрога *Folia Vincae minoris*). Понякога тревистият и малкият зимзелен подивяват.

СЕМ. ГРАПАВОЛИСТНИ – BORAGINACEAE

1. Отворът на венечната тръбица почти затворен от 5 люспести израстъка → вж. 2

1#. Отворът на венечната тръбица не е затворен с израстъци → вж. 4

2. Венчето тръбесто, в горната си част неразперено → Черен оман – *Symphytum officinale* L.

2#. Венчето тръбесто, в горната си част с разперена коронка → вж. 3

3. Венечната тръбица по-къса от разперената част на венчето; при отвора с жълти, гладки люспи → Полска незабравка – *Myosotis arvensis*

(L.) Hill.

3#. Венечната тръбица по-дълга от разперената част на венчето; отворът закрит от бели люспи с реснички → Лечебновинче – *Anchusa officinalis* L.

4. Венчето неправилно, с 5 нееднакви дяла. Тичинките с нееднакво дълги дръжки и стърчат над венчето → Обикновено усойниче – *Echium vulgare* L.

4#. Венчето правилно, с еднакви дялове. Тичинковите дръжки скрити в тръбицата → вж. 5

5. Чашката разсечена най-много до средата → Лечебна медуница – *Pulmonaria officinalis* L.

5#. Чашката разсечена почти до основата → вж. 6

6. Венечната тръбица отвътре с 5 надлъжни редици от власинки. Плодът без дръжка → Виолетово птиче просо – *Lithospermum purpureo-coeruleum* L.

6#. Венечната тръбица отвътре без редици от власинки. Плодчетата с дръжки → Айважива – *Alkanna tinctoria* (L.) Tausch.

Забележка. Виолетово птиче просо – *Lithospermum purpureo-coeruleum* L. (вж. при билки с червени и розови цветове).

Айважива – *Alkanna tinctoria* (L.) Tausch.

[Картинка: Табло 40]

Многогодишно тревисто растение с многочислени приповдигащи се стъбла, високи 10–30 см, четинесто влакнести, но без железисти власинки. Коренът дебел, дълъг 20–25 см, съдържащ червено багрилно вещество, което се проявява веднага при пречупването му и е характерен белег за този вид. Листата последователни, ланцетни, дълги 6–15 см, широки 0,7–1,5 см, без прилистници, приосновните с дръжка, горните приседнали, почти обхващащи стъблото. Цветовете правилни, събрани във връхни едностранни съцветия, с продълговато ланцетни прицветници. Чашката дълга 4–8 мм, по-дълбоко от половината си 5-делна. Венчето синьо, фуниевидно, с къса тръбица и 5-делна коронка, 6–7 мм в диаметър, без израстъци в отвора на венечната тръбица. Тичинките 5, прикрепени към средата на тръбицата. Яйчникът горен, външно разделен на 4 части. Плодът се разпада на 4 орехчета (табло 40, фиг. 2).

По сухи каменливи места в южната част на Тракийската равнина и

Струмската долина. Цъфти март – юни.

В медицината в миналото се е използвал коренът (дрога *Radix Alkannaе*). Намира приложение и в народната медицина.

Обикновено усойниче – *Echium vulgare L.*

[Картинка: Табло 40]

Двугодишно тревисто растение с изправено, почти неразклонено стъбло, покрито с разперени четинки, намиращи се върху брадавички заедно с обикновените прилегнали власинки, високо 30–90 см. Листата ланцетни, приосновните постепенно стеснени в крилата дръжка, прилегнало четинести, дълги 5–15 см, широки 8–20 мм, стъблените по-дребни, приседнали. Съцветието слабо разклонено, почти класовидно или гроздовидно, дълго до 20 см. Чашката дълбоко 5-делна, дълга 5–12 мм. Венчето дълго 10–15 мм, с тръбица, не по-дълга от чашката, с широк гол отвор и неправилна 5-делна коронка, като горните ѝ дялове са едри, до 4–5 мм, почти два пъти по-дълги от двата долни дяла. Цветовете отначало розово-червени, по-късно сини. Тичинките 5, нееднакво дълги и стърчат навън. Яйчникът горен. Орехчетата овално тристенни, малки, дълги 2,0–2,5 мм (табло 40, фиг. 3).

По тревисти и необработени места, край пътища и като плевел в цялата страна. Цъфти май – ноември. Употребява се в народната медицина.

Забележка. Лечебна медуница – *Pulmortaria officinalis L.* (вж. при билки с червени и розови цветове).

Черен оман, обикновено зарасличе – *Symphytum officinale L.*

[Картинка: Табло 41]

Многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо 80–150 см, с късо коренище, с дебели черни корени. Цялото растение покрито с разперени четинки. Долните листа яйцевидно ланцетни, с къса дръжка, горните и средните ланцетни, заострени, низбегаващи, дълги 10–15 см, широки 3–5 см. Цветовете малко на брой, събрани в увиснали връхни съцветия. Чашката 5-делна, до половината или до основата си разсечена на ланцетни, заострени дялове. Венчето дълго 12–20 мм,

виолетово, рядко розово или бяло, с тръбица около 2 пъти по-дълга от чашката, в горната си част неразперено, също с 5 къси дяла и с ланцетно-шиловидни ресничести люспици, по края жлезести, затварящи тръбицата му. Тичинките 5. Яйчникът горен. Орехчетата яйцевидни, черни, блестящи, триръбести, дълги 5–6 мм (табло 41, фиг. 1).

Из влажни ливади край реки в цялата страна докъм 900 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използва коренището с корените (дрога *Radix Symphyti*), които се изваждат в края на лятото и есента. Използува се и в народната медицина.

Лечебно винче – *Anchusa officinalis* L.

[Картинка: Табло 41]

Двугодишно или многогодишно тревисто растение, гъсто покрито с разперени четинки. Стъблото изправено, най-често просто, високо 20–80 см, гъсто облистено. Листата продълговато ланцетни или линейно-ланцетни, целокрайни или по ръба вълновидни, дълги 5–12 см, широки 1,0–2,5 см, долните с дръжка, горните приседнали. Цветовете събрани в спираловидни съцветия, които са разположени в метлица, с малки прицветници, покрити с реснички. Чашката до половината разсечена на 5 ланцетни, четинести, заострени дяла, дълги 5–7 мм, при плодовете дълги до 10 мм. Венчето виолетово, с тръбица, дълга 1,0–1,5 см, с разперена коронка, широка 5–9 мм, с тъпи кадифени люспи при отвора на тръбицата. Тичинките 5, скрити във венечната тръбица. Яйчникът горен. Орехчетата набръчкани (табло 41, фиг. 2).

По сухи тревисти и каменливи места и край пътища в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

Полска незабравка – *Myosotis arvensis* (L.) Hill.)

[Картинка: Табло 41]

Двугодишно, рядко едногодишно тревисто растение с единично, изправено, просто или разклонено стъбло, високо 20–60 см, гъсто разперено, влакнесто. Приосновните листа събрани в розетка, обратно яйцевидни, дълги 8 см, широки 1,5 см, постепенно стеснени в дръжка;

стъблените продълговато ланцетни, приседнали, дълги 2–5 см, широки 0,5–1,0 см, всички покрити с прилегнали власинки. Съцветията едностранни, цветовете рехаво разположени. Цветовете с къса дръжка, дълга 0,5–2 мм, която при плодовете се удължава и достига до 10 мм, 2–3 пъти по-дълга от чашката, която е звънчевидна, затворена, 5-делна. Венчето светлосиньо, дребно, с разперена коронка, 2–4 мм в диаметър, с 5 тъпи люспи, затварящи отвора на тръбицата. Орехчетата гладки, блестящи (табло 41, фиг. 3).

Среща се из гори, храсталаци, посеви и ливади в цялата страна докъм 1600 м н. в. Цъфти април – юни. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ВЪРБИНКОВИ – *VERBENACEAE*

Лечебна върбинка – *Verbena officinalis L.*

[Картинка: Табло 40]

Многогодишно тревисто растение с изправено четириръбесто, в горната си част разклонено стъбло, високо 30–100 см. Листата срещуположни, пересто нарязани, средните стъблени 3-делни, с едри, неправилно назъбени дялове, от които средният е по-голям от останалите; погорните продълговати, назъбени; върхните целокрайни. Цветовете дребни, разположени нарядко в многоцветни класове, събрани в едра, рядка метлица. Чашката тръбеста, 5-делна. Венчето фуниевидно, неправилно 5-делно, почти двуустно, бледовиолетово, дълго до 5,5 мм. Тичинките 4, скрити във венечната тръбица. Яйчникът горен. Плодът се разпада на 4 орехчета (табло 40, фиг. 4.)

По тревисти и буренясаля места, между окопни култури в цялата страна. Цъфти май – октомври.

В съвременната медицина се използват цъфтящите върхни части (дрога *Herba Verbenae*), които се отрязват на около 20 см от върха. Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. УСТНОЦВЕТНИ – *LAMIACEAE (LABIATAE)*

1. Горната устна много къса, двуделна → Пълзящосрещниче – *Ajuga reptans L.*

- 1#. Венчето ясно двуустно; горната устна добре развита → вж. 2
2. Тичинките 2 → Какула – *Salvia L.*
- 2#. Тичинките 4 → вж. 3
3. Чашката с 2 цели устни (след прецъфтяването плътно затворени); на тръбната страна на горната устна има напречен, най-често извит като гънка израстък → Обикновена превара – *Scutellariagalericulata L.*
- 3#. Чашката с 5 зъбеца или двуустна; долната устна с 3 зъбеца или с друга форма, но винаги без напречен израстък на тръбната страна → вж. 4
4. Чашката ясно двуустна – долната с 2, горната с 3 зъбеца, т. е. изре-зът между тези две групи зъбци е по-дълбок, отколкото между останалите зъбци → вж. 5
- 4#. Чашката не е двуустна, а е с 5 еднакви зъбеца → вж. 6
5. Прицветните листчета сърцевидно-бъбрековидни, често целите или само по горния си ръб обагрени виолетовочервеникаво → Обикновена прищница – *Prunella vulgaris L.*
- 5#. Прицветните листчета ланцетни, заострени → Обикновено мизливче – *Acinos arvensis (Lam.) Dandy*
6. Тичинките стърчат над венчето → Исоп – *Hyssopus officinalis L.*
- 6#. Тичинките не стърчат над венчето → Бръшлянова самобайка – *Glechoma hederacea L.*

Пълзящо срещниче – *Ajuga reptans L.*

[Картинка: Табло 41]

Многогодишно тревисто растение с изправено четириръбесто стъбло, високо 10–40 см, с пълзящи облистени издънки. Приосновните листа продълговати или яйцевидни, дълги 4–12 см, широки 1–4 см, с дълга дръжка, с редки зъбци, запазващи се при цъфтежа; стъблените срещуположни, приседнали, широко яйцевидни или продълговати, всички вълновидно назъбени, почти голи, постепенно преминаващи в прицветни листа, които са цели, често в основата си синкави. Цветовете разположени по 6–8 в прешлени в пазвите на листата и образуват лъжливо класовидно съцветие. Чашката звънчевидна, с 5 жилки, влакнеста, дълга 4–6 мм. Венчето дълго 14–17 мм, синьо рядко розово или бяло, двуустно, с много къса връзана горна устна, долната 3-делна, с обратно сърцевиден, много едър среден дял. Тичинките 4, стърчащи над горната устна, като страничните са по-дълги. Яйчникът горен. Плодът се разпада на

односеменни орехчета (табло 41, фиг. 4).

Среща се често по влажни тревисти и обрасли с храсти места в цялата страна докъм 1800 м н. в. Цъфти април – юни. Употребява се в народната медицина.

Обикновена превара – *Scutellaria galericulata* L.

[Картинка: Табло 42]

Многогодишно тревисто растение с изправено или приповдигащо се четириръбесто стъбло, високо 15–90 см, почти голо, просто или разклонено. Листата срещуположни, дълги 2–6 см, широки 0,5–2,0 см, овални или овално ланцетни, назъбени, заострени, голи или влакнести, на къса дръжка. Цветовете разположени по един в пазвите на средните и горните листа, на къса дръжка (1–2 мм), обърнати на една страна и образувачи сравнително рядко съцветие. Чашката гола или късоресничеста, дълга 3–4 мм, двуустна, с цели устни. Венчето синьо-виолетово, двуустно, с дълга тръбица. Горната устна вдлъбната, на върха врязана, с 2 израстъка при основата си, долната цяла. Тичинките 4, страничните 2 по-къси. Яйчникът горен. Орехчетата почти кълбести (табло 42, фиг. 1).

Среща се рядко по влажни сенчести места в цялата страна. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

Бръшлянова самобайка – *Glechoma hederacea* L.

[Картинка: Табло 42]

Многогодишно тревисто растение с пълзящи или приповдигащи се четириръбести стъбла, високи 10–50 см, с многочислени вкореняващи се във възлите издънки, цялото покрито с къси власинки до почти голо. Листата срещуположни, бъбрековидни до сърцевидно закръглени, по края назъбени, долните с дръжка, дълга 3–9 см. Цветовете по 2–5 в прешлен в пазвите на средните и горните листа, с нишковидни прицветници. Чашката тръбеста, дълга 5,0–6,5 мм, с 15 жилки, двуустна, горната с 3, долната с 2 зъбеца, 3–4 пъти по-къси от тръбицата. Венчето синьо-виолетово, двуустно, дълго 10–22 мм, обикновено 2–2,5 пъти по-дълго от чашката. Тичинките 4. Яйчникът горен. Плодът сух, разпадащ се на 4 орехчета (табло 42, фиг. 2).

По влажни места и хралаци в цяла България докъм 1 200 м н. в.

Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се използва цялата цъфтяща надземна част (дрога *Herba Glechomae*), която се събира през май и юни. Употребява се и в народната медицина.

По-рано в официалната и народната медицина бръшляновата самобайка се е използвала подобно на косматата самобайка (урбаличе) – *G. hirsuta* W. K., при която зъбците на чашката са равни на тръбицата или са 2 пъти по-къси от нея.

Обикновена пришница – *Prunella vulgaris* L.

[Картинка: Табло 42]

Многогодишно тревисто растение с изправено приповдигащо се стъбло, високо до 50 см, с безплодни надземни издънки, голо или слабо окосмено. Листата срещуположни, с дръжка, дълга 0,5–4,0 см (най-горните обикновено приседнали), яйцевидно продълговати, дълги 4–9 см, широки 2–4 см, голи, почти целокрайни. Цветовете събрани по 4–6 в пазвите на най-горните листа, като образуват закръглено или удължено гъсто класовидно съцветие, с широко бъбрековидни прицветници, на върха изведнъж заострени, с виолетовочервеникав ресничест ръб. Чашката дълга 8–9 мм, тръбестозвънчевидна, с 10 жилки, двуустна. Венчето синьо-виолетово, дълго 10–15 мм, с пръстен от власинки при основата на тръбицата, двуустно – горната устна шлемовидна, долната триделна. Тичинките 4, събрани под горната устна. Яйчникът горен. Плодчетата орехчета, дълги 1,5–2,0 мм (табло 42, фиг.3)

По тревисти места в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

Обикновено миризливиче – *Acinos arvensis* (Lam.) *Dandy* (*Calamintha acinos* Clairv., *Satureja acinos* *Scheele*)

[Картинка: Табло 42]

Едногодишно или двугодишно тревисто растение с изправено или приповдигащо се влакнесто стъбло, високо 10–40 см, просто или разклонено. Листата срещуположни, яйцевидни до продълговато ромбични, заострени с клиновидна основа, на върха си с няколко зъбеца или почти

целокрайни, дълги 7–15 см, широки 3–8 мм, влакнести, с къса дръжчица. Цветовете по 3–8 в пазвите на листата и образуват класовидно съцветие; прицветниците заострени. Чашката тръбеста, дълга 5–7 мм, с 13 жилки, двуустна, жлезисто влакнеста. Венчето бледовиолетово, дълго 7–12 мм, 1–1,5 пъти по-дълго от чашката, с плоска връзана горна устна и 3-делна долна устна. Тичинките 4, двете външни по-дълги. Яйчникът горен. Плодът закръглени орехчета (табло 42, фиг. 4).

По сухи тревисти и каменливи места в дялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Исоп – *Hyssopus officinalis* L.

[Картинка: Табло 42]

Многогодишно тревисто растение със силен аромат и с многобройни приповдигащи се или изправени стъбла, високи 30–60 см, прости или мет-личесто разклонени, къдравовлакнести. Листата срещуположни, теснолинейни, с подвит листен ръб, почти приседнали, целокрайни, със скъсени клонки в пазвите си, влакнести. Цветовете събрани по 3–7 в снопчета в пазвите на листата, имат обща дръжка и образуват по върховете на клонките продълговати класовидни съцветия със заострени прицветници. Чашката тръбеста, с 15 жилки и 5 почти еднакви, жлезисто влакнести зъбци. Венчето синьо-виолетово, двуустно, дълго 7–12 мм, с гръбница малко по-дълга от чашката; горната устна почти плоска и връзана, долната триделна, с по-широк и връзан среден дял. Тичинките 4, стърчащи над венчето. Яйчникът горен. Орехчетата дългнести, дълги около 2 мм (табло 42, фиг. 5).

Среща се по варовити скали в Югозападна България и в Белоградчишко. Цъфти юли – септември.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Hyssopii*), която се събира по време на цъфтежа. Прилага се и в народната медицина.

Какула – *Salvia* L.

1. Цветните прешлени с много цветове – 15–30 → Прешленеста какула – *S. verticillata* L.

1#. Цветните прешлени с малко цветове – по-малко от 10 → вж. 2

2. Листчетата, които се намират при основата на цветните прешлени, виолетовочервеникави и дълги колкото чашката. Стъблото без розетка от приосновни листа → Горска какула – *S. nemorosa* L.

2#. Листата, които се намират при основата на цветните прешлени, зелени (рядко някои само на върха виолетовочервеникави) и значително по-малки от чашката. Приосновните листа събрани в розетка → Ливадна какула – *S. pratensis* L.

Ливадна какула – *Salvia pratensis* L.

[Картинка: Табло 43]

Многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо до 100 см, в горната част слабо разклонено и с жлезисти власинки, в долната част само с прости власинки. Листата срещуположни, продълговато яйцевидни, със сърцевидна основа, двойно назъбени или изрязани, окосмени, приосновните с дръжка, дълги 5–12 см, широки 2–6 см, горните приседнали. Цветовете по 4–6 в прешлен, образуващи удължено, просто съцветие. Чашката тръбеста, дълга 7–11 мм, двуустна, покрита с жлезисти власинки. Венчето едро, дълго 20–30 мм, двуустно, синьо-виолетово, рядко бяло, с едра сърповидно извита цяла горна устна с жлезисти власинки и триделна долна устна. Тичинките 2, стърчащи над венчето. Яйчникът горен. Орехчетата кръгли (табло 43, фиг. 1).

По сухи тревисти места и ливади в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

Горска какула – *Salvia nemorosa* L.

[Картинка: Табло 43]

Многогодишно тревисто растение с изправено или приповдигащо се стъбло, високо до 60 см, в горната част разклонено и покрито с прости власинки, без розетка от приосновни листа. Листата срещуположни, долните стъблени продълговато яйцевидни, в основата сърцевидни с дълга дръжка, дълги 3–8 см, широки 2–4 см, слабо влакнести, назъбени; горните приседнали. Цветните прешлени с 2–6 цвята. Чашката дълга 6–7 мм, покрита с прости и жлезисти власинки. Венчето синьо-виолетово, дълго 8–14 мм, понякога розово, двуустно. Тичинките 2. Яйчникът горен (табло 43, фиг. 2).

По сухи тревисти места и храсталаци в пялата страна. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Прешленеста какула – *Salvia verticillata* L.

[Картинка: Табло 43]

Многогодишно тревисто растение с изправено, често разклонено стъбло, високо 20–80 см, покрито с прости власинки. Листата срещуположни; долните продълговато яйцевидни, с дръжка и 2 малки листни делчета на дръжката, дълги 5–10 см, широки 3–5 см, назъбени, окосмени; горните приседнали. Цветните прешлени с много цветове, групирани в просто или разклонено съцветие. Цветната дръжка дълга 4–6 мм. Чашката тръбеста, дълга около 6 мм, червеникава, с власинки. Венчето виолетовочервеникаво, дълго 8–15 мм, двуустно. Тичинките 2. Яйчникът горен (табло 43, фиг.3).

По сухи тревисти и буренясали места в цяла България докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – октомври. Употребява се в народната медицина.

У нас се култивира в градините, а по крайбрежието се среща и по-дивяла *Salvia officinalis* L. (градински чай), произхождаща от Средиземноморската област. Използват се листата ѝ (дрога *Folia Salviae*). Отличава се от всички наши синьоцъфтящи видове какула по това, че венечната ѝ тръбица отвътре е без пръстен от власинки, какъвто има при описаните по-горе видове.

СЕМ. КАРТОФОВИ – *SOLANACEAE*

1. Цветовете по няколко (1–3), излизащи от пазвите на листата, всеки с отделна дръжка. Плодът черна ягода → Лудо биле – *Atropa belladonna* L.

1#. Цветовете по много (3–25) в полусенници на обща дръжка, излизаща от пазвите на листата. Плодът червена ягода → Разводник – *Solatum dulcamara* L.

Лудо биле – *Atropa belladonna* L.

[Картинка: Табло 43]

Многогодишно тревисто растение с къс, дебел, разклонен корен и

дебело изправено, в горната си част разклонено стъбло, високо до 2 м. Долните листа единични, горните по два (единият едър, а другият малък – видоизменен прилистник), продълговато елиптични, заострени, целокрайни, дълги до 20 см, широки до 10 см, с къса дръжка. Цветовете наведени, всички с отделна дръжка. Чашката почти до основата си 5-делна. Венчето подобно на делва, кафяво-виолетово, със слабо разперени делчета, дълго 2–3 см, широко 10–18 мм. Яйчникът горен. Плодът лъскава, едра (15–20 мм в диаметър) червено-виолетова сочна ягода с много семена. **Отровно!** (табло 43, фиг. 4).

Из сенчести гори, храсталаци и сечища, сравнително рядко в Стара планина, Родопите, Средна гора и на други места докъм 1600 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Bella-donnae*), които се събират вечер по време на цъфтежа, и коренът (дрога *Radix Bella-donnae*), който се изкопава веднага след цъфтежа. Използува се и в народната медицина.

Разводник – *Solatum dulcamara* L.

[Картинка: Табло 43]

Катерлив полухраст с дълго до 2 м стъбло, голо или влакнесто. Листата последователни, с дръжка, дълга до 3 см, целокрайни, по форма твърде различни, обикновено продълговато яйцевидни, заострени, дълги 5–9 см, широки 2,5–5,0 см, цели или с две малки продълговати делчета в основата. Цветовете по много в сенници, излизащи от пазвите на листата. Чашката и венчето 5-делни. Венчето дисковидно, виолетово, с разперени навън дялове, 10–15 мм в диаметър. Тичинките 5, яйчникът горен. Плодът яйцевидна ягода, дълга 10–15 мм. **Отровно!** (табло 43, фиг. 5).

Среща се често по влажни и сенчести храсталаци, край жилища и огради в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват облистени клони (дрога *Herba Dulcamarae*, *Stipites Dulcamarae*), които се събират от март до май или през октомври и ноември. Използува се и в народната медицина.

СЕМ. ЖИВЕНИЧЕВИ – SCROPHULARHCEAE

Великденче – *Veronica L.*

1. Съцветието връхно, т. е. то е пряко продължение на стъблото → Класисто великденче – *V. spicata L.*

1#. Съцветията странични, т.е. винаги излизат от пазвите на стъблените листа → вж. 2

2. Стъблото и листата голи → Поточно великденче – *V. beccabunga L.*

2#. Стъблото и листата космати → Лечебно великденче – *V. officinalis L.*

Лечебно великденче – *Veronica officinalis L.*

[Картинка: Табло 44]

Многогодишно тревисто растение с пълзящи, вкореняващи се стъбла и изправени върхове и цветоносни клонки, не по-високи от 30 см, цялото влакнесто. Листата срещуположни, с къса дръжка, елиптични или продълговато обратно яйцевидни, дълги 1,5–5,0 см, широки 1–2 см, ситно назъбени. Съцветията гъсти, железисто влакнести, гроздовидни, дълги 3–10 см, изправени. Цветовете с къса дръжка, дълга 1–3 мм, с прицветници, дълги 3–5 мм. Венчето светлосиньо с виолетов оттенък, 6–8 мм в диаметър. Тичинките 2. Яйчникът горен. Плодната кутийка железисто влакнеста (табло 44, фиг. 1).

Среща се доста често из горите в цялата страна докъм 2000 м н. в. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се употребява надземната част (дрога *Herba Veronicae*), която се събира по време на цъфтежа. Има широко приложение и в народната медицина.

Поточно великденче – *Veronica beccabunga L.*

[Картинка: Табло 44]

Многогодишно тревисто растение с лежачо стъбло, вкореняващо се във възлите, на върха издигащо се на височина до 60 см, голо.

Листата срещуположни, продълговато яйцевидни, дълги 2–7 см, широки 0,5–2,5 см, ситно назъбени, заострени, с къса дръжка (особено по-горните). Съцветията гроздовидни, срещуположни, излизащи от пазвите на горните листа. Цветовете с къса гола дръжка, почти равна на малките (около 1 мм широки) прицветници. Венчето гълъбовосиньо, с по-тъмни ивици, 5–10 мм в диаметър. Тичинките 2. Яйчникът горен. Плодната кутийка гола (табло 44, фиг. 2)

Среща се често по влажни места и край потоци в цялата страна докъм 1600 м н. в. Цъфти април – юли. Употребява се в народната медицина.

Класисто великденче – *Veronica spicata* L.

[Картинка: Табло 44]

Многогодишно тревисто растение с изправено, гъсто окосмено стъбло, високо 20–70 см. Листата срещуположни, продълговато ланцетни, тъпи, дълги 2–9 см, широки 0,5–3 см, целокрайни, гъстовлакнести, с къса дръжка, горните приседнали. Съцветието единично, гъсто, дълго 5–30 см. Цветните дръжки значително по-къси от чашката, почти приседнали, жлезисто влакнести. Чашката 4-делна, обикновено жлезиста. Венчето ярко гълъбовосиньо, рядко бяло, дълго 6–7 мм. Тичинките 2. Яйчникът горен. Плодната кутийка влакнеста (табло 44, фиг.3).

По сухи тревисти и каменливи места и из храсталаци в цялата страна. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ЛУГАЧКОВИ – *DIPSACEAE*

1. Общото цветно легло покрито с люспести прицветници → Синьоглавче – *Succisa pratensis* Moench

1#. Общото цветно легло покрито с власинки → Полско червенглавче – *Knautia anensis* (L.) Coult.

Синьоглавче – *Succisa pratensis* Moench

[Картинка: Табло 45]

Многогодишно тревисто растение с изправено голо или влакнесто стъбло, високо 50–150 см. Приосновните листа с къса дръжка,

елиптично-ланцетни, целокрайни, а стъблените срещуположни, 2–3 двойки ланцетни, със сраснали във влагалище дръжки, голи. Цветовете събрани в кълбести кошнички, около 2 см в диаметър, обвити от няколко зелени заострени листчета, наредени в два реда; прицветниците елиптични, дълги 6–7 мм. Чашката тръбеста, с 4 ребра и 8 бразди, на върха на т. нар. външна чашка (образувана от срасването на прицветни листчета) се намира същинската чашка (вътрешна чашка), която е дисковидна и завършва с 4–5 четинки. Венчето синьо-виолетово, дълго 4–8 мм, 4-делно. Тичинките 4. Яйчникът долен (табло 45, фиг. 1).

Из влажни ливади в предпланинските и планинските местности в западните части на страната. Цъфти юни – октомври. Употребява се в народната медицина.

Полско черноглавче – *Knautia arvensis* (L.) Coult.

[Картинка: Табло 45]

Многогодишно тревисто растение с изправено, на върха обикновено разклонено стъбло, високо 30–120 см, в долната част с обърнати надолу четинки, нагоре почти голо до гъсто късо окосмено. Долните листа продълговато ланцетни, назъбени; стъблените лировидни или пересто разделени, по-рядко цели, с гъсти корави власинки. Съцветията кълбести, с обвивка от няколко листчета. Външната чашка сплескана, 4-ръбеста, с 4 или повече зъбци по края, вътрешната чашковидна със зъбци, подобни на четинки. Цветовете светло-виолетови, рядко червено-виолетови до розово-бели, периферните по-големи от другите. Тичинките 4. Яйчникът долен (табло 45, фиг. 2).

По тревисти места, ливади и храсталаци в цялата страна. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. СЛОЖНОЦВЕТНИ – ASTERACEAE (COMPOSITAE)

1. Съцветията правилни кълбести главички, 1,5–4,5 см в диаметър, без обща обвивка и съставени от голям брой цилиндрични едноцветни кошнички, всяка от които притежава собствена обвивка. Всички цветове тръбести.

Бодливи растения → Обикновен челядник – *Echinops ritro* L.

1#. Съцветията с друга форма (полукълбести, плоски, цилиндрични и др.) и всяко представлява една кошничка с обща обвивка и по-голям брой цветове. Цветовете тръбести, фуниевидни, езичести и др. Небодливи растения → вж. 2

2. Крайните цветове фуниевидни, средните тръбести. Плодовете с хвърчилка → Синя метличина – *Centaurea cyanus* L.

2 : Всички цветове езичести. Плодовете без хвърчилка → Синя жлъчка – *Cichorium intybus* L.

Обикновен челядник – *Echinops ritro* L.

[Картинка: Табло 45]

Многогодишно тревисто растение с прости (едно или няколко) стъбла, към върха разклонени, високи 20–60 см, в долната част жлезисто влакнести и беловълнести. Листата в общото си очертание елиптически, приседнали, дълги 10–20 см, отгоре голи, отдолу беловълнести, единично или двойно пересто разсечени, с линейно-ланцетни делчета, завършващи с бодил, но по ръба си без къси шипчета. Съцветията 1 – 5 по върховете на разклоненията, кълбести, без обща обвивка, съставени от голям брой цилиндрични едноцветни кошнички, всяка от които е покрита със собствена покривка от керемидообразно наредени голи листчета, като външните обвивни листчета са превърнати в тънки четинки. Цветовете сини, тръбести. Плодовете цилиндрични, покрити с прилегнали власинки, дълги около 6 мм, на върха с коронка от сраснали в основата си четинки (табло 45, фиг.3).

По сухи и каменливи места в цялата страна. Цъфти юни – октомври.

За лечебни цели се използват плодовете (дрога Fructus Echinopsi). Употребява се и в народната медицина.

Синя метличина – *Centaurea cyanus* L.

[Картинка: Табло 45]

Едногодишно, рядко двугодишно растение с изправено, силно разклонено стъбло, високо 20–80 см, слабо паяжиновидно вълнесто. Листата последователни, също слабо паяжиновидно вълнести, долните ланцетни, це-локрайни или лировидно насечени, с дръжка, стъблените

линейно-ланцет-ни, целокрайни, приседнали. Кошничките единични по върховете на разклоненията, овално-цилиндрични, 12–13 мм в диаметър. Обвивките листчета с бял ципест придастък, по ръба си ресничести; външните зелени; вътрешните жълтеникави, често с виолетов оттенък. Крайните цветове по-едри, гълъбовосини, фуниевидни; вътрешните тръбести, виолетови. Плодовете дълги 3,5–4 мм, финовлакнести, с къса (около 1мм) хвърчилка (табло 45, фиг. 4).

Из посеви, каменисти и тревисти места и край пътища обикновено като плевел. Разпространена е в цяла България. Цъфти май – септември. В съвременната медицина се използват цветните кошнички (дрога *Flores Centaureae*, *Flos Cyanii*). Използува се широко и в народната медицина.

Синя жлъчка – *Cichorium intybus L.*

[Картинка: Табло 45]

Многогодишно тревисто растение с дълъг, вретеновиден месест корен. Стъблото изправено, набраздено, четинесто влакнесто до голо, в горната си част разклонено, високо 20–120 см. Приосновните листа събрани в розетка, грапави, неправилно пересто разделени с по-едър връхен дял, дълги 7–30 см, широки 1–12 см, с къса дръжка; стъблените последователни, ланцетни, приседнали и полуобхващащи стъблото, назъбени; най-горните целокрайни. Кошничките единични или по няколко с къса дръжка или почти приседнали в пазвите на най-горните листа, 3–4 см в диаметър; обвивните листчета в два кръга, рядко жлезисто ресничести. Всички цветове езичести, сини, рядко бели. Плодовете обратно яйцевидни, с 2–5 тесни ръба, дълги 2–3 мм, с хвърчилка от 1–2 реда къси люспици (табло 45, фиг. 5).

По сухи тревисти места, край пътища, в изкопи, из окопни култури и на други места в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти юни – октомври. В съвременната медицина се използва коренът (дрога *Radix Cichorii*), който се изважда през есента, а по-рядко и надземната част (дрога *Herba Cichorii*). Употребява се и в народната медицина.

БИЛКИ СЪС ЗЕЛЕНИ ЦВЕТОВЕ И СЪЦВЕТИЯ

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ НЕСРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Дървета или храсти, понякога катерливи или увивни → вж. 2
- 1#. Тревисти растения → вж. 7
2. Катерлив храст с вечнозелени листа → Бръшлян – *Hedera helix L.*
- 2#. Изправени дървета и храсти с опадливи листа → вж. 3
3. Околоцветникът двоен, съставен от чашка и венче. Плодът кочичка, заобиколена от кръгло сухо ципесто крило или пък с месест околоплодник. Често бодливи храсти → Сем. Зърнастецови – *Rhamnaceae*
- 3#. Околоцветникът прост, съставен от един кръг листчета, или недоразвит, или липсва → вж. 4
4. Дърво с цели назъбени листа с асиметрична основа и вилужно разклонени странични жилки. Семето с крилатка → Полски бряст – *Ulmus minor Mill.*
- 4#. Дървета с цели листа със симетрична основа и неразклонени странични жилки. Плодът орехче, кутийка или включен изцяло или отчасти в разпуклива бодлива кутийка, или жълъд, поставен в паничководна купула, обхващаща само долната му част → вж. 5
5. Плодовете включени в разпуклива кутийка или в паничководна купула, покрити с шипчета или люспи → Сем. Букови – *Fagaceae*
- 5#. Плодът кутийка или орехче → вж. 6
6. Дърво с бяла кора. Плодът сплескано орехче, снабдено с ципесто крилце → Бреза – *Betula pendula Roth.*
- 6#. Дърво с кора, която не е бяла. Плодът кутийка, а семената снабдени с хвърчилка 3 → Топола – *Populus L.*
7. Увивно растение с кухо ръбесто стъбло, покрито с шипчета. Листата дланевидно 3-5-делни → Хмел – *Humulus lupulus L.*
- 7#. Растения с пълзящо или изправено стъбло, без бодли → вж. 8
8. Чашелистчета наредени в два кръга, венчето липсва (цветовете дребни, зеленикави, събрани в сеници) → Шапиче – *Alchemilla vulgaris L.*
- 8#. Чашелистчетата наредени в един кръг → вж. 9
9. Прилистниците във вид на ципеста тръбица, обвиващи стъблата .

→ Сем. Лападови – *Polygonaceae*

9#. Прилистниците с друго устройство или листата без прилистници . → вж. 10

10. Долните листа на дълга дръжка, дланевидно изрязани на 5–10 остро назъбени дяла → Кукуряк – *Helleborus odoratus* W. K.

10#. Листата прости, цели → вж. 11

11. Листата прости, назъбени. Растения с парливи власинки → Обикновена коприва – *Urtica dioica* L.

11#. Листата целокрайни. Растения без парливи власинки → вж. 12

12. Листата последователни → Сем. Лободови – *Chenopodiaceae*

12#. Листата срещуположни → вж. 13

13. Листата целокрайни, дребни, дълги 2–8 мм. Стъблата полегнали или слабо приповдигащи се → Изсипливче – *Hemiaria* L.

13#. Листата назъбени, едри, дълги 3–10 см. Стъблата изправени → Обикновен пролез – *Mercurialis perennis* L.

СЕМ. ВЪРБОВИ – *SALICACEAE*

Топола – *Populus* L.

1. Възрастните листа поне отдолу бяло напльстени → Бяла топола – *P. alba* L.

1#. Възрастните листа и от двете страни голи → вж. 2

2. Листата триъгълно ромбични до почти сърцевидни, на върха силно стеснени и заострени, правилно назъбени → Черна топола – *P. nigra* L.

2#. Листата закръглени или триъгълно елиптични, късо заострени и неправилно назъбени → Трепетлика – *P. tremula* L.

Бяла топола – *Populus alba* L.

[Картинка: Табло 46]

Дърво със зеленикавосива кора, високо до 35 м. Младите клонки заоблени, беловлакнести. Пъпките покрити с две и повече люспи. Листчетата прости, последователни, дълги 6–15 см, заоблени, с дръжка до 6 см, дълбоко дланевидно 3–5-делни, отдолу често покрити с бели власинки, отгоре голи, лъскави; прилистниците рано опадват. Двудомно

растение с цветове, събрани в реси – мъжките дълги 4–7 см, а женските 10–12 см, цилиндрични, увиснали, развиващи се едновременно с листата. Прицветниците жълтеникави или зеленикави, по ръба назъбени и ресничести. Мъжките цветове с 6–10 тичинки, а женските с горен яйчник, гол, с късо стълбче. Околоцветникът във вид на дребна паничка. Плодът разпуклива кутийка (табло 46, фиг. 1).

Разпространена е по пясъкливи и чакълести места, главно край реките в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти март – май.

Трепетлика – *Populus tremula L.*

[Картинка: Табло 46]

Дърво с гладка зеленикавосива кора, високо до 25–30 м, младите клонки зеленикавокафяви, обикновено голи. Листата закръглени или триъгълно ромбични, дълги 3–8 см, от двете страни голи и гладки, по ръба плитко и неправилно назъбени, с дръжка равна на петурата и силно странично сплескана в горната си половина. Цветовете събрани в увиснали реси, развиващи се преди листата, мъжките дълги до 15 см, женските по-къси, с дла-невидно изрязани и мъхнати прицветници. Тичинките 5–12, с яркочервени прашници. Яйчникът горен, с две конични яркочервени близалца. Плодът разпуклива кутийка, семената с хвърчилка (табло 46, фиг. 2).

Из гори, сечища, пожарища и другаде предимно в планините почти до 2000 м н. в. Цъфти през март и април.

Черна топола – *Populus nigra L.*

[Картинка: Табло 46]

Дърво с тъмносива до възчерна кора, с голи цилиндрични клонки, високо до 30 м. Листата последователни, заострени, триъгълноромбични, дълги 5–10 см, широки 4–8 см, на дръжка, дълга 4–7 см, странично сплескана. Цветовете събрани в увиснали цилиндрични реси, мъжките дълги до 9 см, женските до 12 см, развиващи се преди листата, с дланевидно изрязани, рано опадващи прицветници. Мъжките цветове с 20–30 тичинки с бели дръжки и яркочервени прашници, женските с един плодник с горен яйчник и стълбче с 2 близалца. Плодната кутийка дълга около 8,5 мм, яйцевидна, разпукваща се по два шева, с много семена,

снабдени с дълги бели власинки (табло 46, фиг. 3).

По чакълести, песькливи и каменливи места край реките в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти през март и април.

В съвременната медицина се използват пролетните пъпки на трите вида тополи (дрога *Gemmae Populi*), а така също и тяхната кора. Използват се и в народната медицина.

СЕМ. БРЕЗОВИ – *BETULACEAE*

Бреза – *Betula pendula Roth.*

[Картинка: Табло 46]

Дърво, високо до 30 м, с бяла лющеща се на хоризонтални ивици кора, а на старите дървета в долната част на стъблата почти черна. Листата триъгълно яйцевидни, дълги 4–7 см, широки 2,5–4 см, към основата широко клиновидни или отсечени, на върха заострени, по ръба двойно остро назъбени, с дръжка, дълга 2–3 см. Цветовете събрани в реси – мъжките по 2–3, приседнали по върхо вете на клонките, дълги до 6 см, увиснали, със слабо развит 4-делен околоцветник, а женските цилиндрични, изправени, дълги 2–4 см, зелени, без околоцветник. Плодът сплескано орехче, снабдено с ципесто крило (табло 46, фиг. 4).

Из сечища, пожарища и на други места, най-често в зоната на иглолистните гори. Среща се във всички по-високи планини на България. Цъфти през април и май.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Betulae*), неразвитите листни пъпки (дрога *Gemmae Betulae*) и полученият чрез суха дестилация на клоните катран (*Pix Betulae*). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. БУКОВИ – *FAGACEAE*

1. Листата по краищата правилно осилесто назъбени. Мъжките реси твърди, изправени нагоре. Плодовете включени изцяло в силно бодлива и разпуклива обвивка със зелен цвят → Кестен – *Castanea sativa Mill.*

1#. Листата по краищата по-силно или по-слабо изрязани. Мъжките ре-си увиснали надолу. Плодът – жълъд, поставен в паничковидна купула, обхващаща само долната му част → вж. 2

2. Листата винаги приседнали (без или почти без дръжка), плодовете върху дълга, на върха изтънена дръжка → Летен дъб – *Quercus robur* L.

2#. Листата винаги с добре развита дръжка, плодовете приседнали, с къса и дебела дръжка → Зимен дъб – *Quercus petraea* (Matuschka) Liebl.

Кестен – *Castanea sativa* Mill.

[Картинка: Табло 47]

Дърво, високо до 40 м. Листата елиптично-ланцетни, дълги 8–25 см, широки 5–8 см, назъбени, зъбците шиловидно продължени; дръжката дълга 1,5–3 см. Цветовете събрани в дълги (5–20 см), изправени, класовидни съц-ветия. В горния край на съцветието са разположени много мъжки цветове, с 5-6-делен околоцветник и 10–20 тичинки. Женските цветове са единични или до 3 в групи, разположени под мъжките цветове и имат 5-8-делен околоцветник и 6-гнезден плодник, обхванат отвън от купулата. Всяка купула гъсто покрита с твърди бодливи шипове и съдържа 1–3 плода с по едно семе. След узряване купулата се разпуква и плодовете опадват (табло 47, фиг. 1).

Образува гори по северните склонове на Беласица, в Славянка над с. Петрово, в Огражден. Срещат се и единични дървета в подножието на Пирин в Западни и Средни Родопи. Изолирано находище има в Западна Стара планина над Берковица. Цъфти през май и юни. Употребява се в народната медицина.

Зимен дъб, горун – *Quercus petraea* (Matuschka) Liebl. (*Q. sessilis* Ehrh.)

[Картинка: Табло 47]

Дърво, високо до 40 м. Младите клони с тънка и гладка кора, а стволите с дебела сиво-кафява, дълбоко напукана кора. Пъпките дребни, дълги до 8 мм, яйцевидни. Листата последователни, широко овални или яйцевидни, дълги 7–12 см, широки 6–9 см, на върха широко заоблени, в основата закръглени до клиновидни, по края плитко до средно дълбоко на-делени или пересто насечени, с 5–8 двойки закръглени до удължени дялове, към върха на петурата постепенно намаляващи.

Листната дръжка дълга 12–30 мм. Мъжките цветове разположени поединично върху увиснали реси, дълги 4–8 см, с 6-8-делен околоцветник и 6–10 тичинки. Женските цветове събрани по 2–5, рядко повече, приседнали или на къса до 1 см дръжка, с долен яйчник и стълбче с 3 близалца. Плодът (жълъд) обвит в основата си от чашка (купула), 8–14 мм в диаметър, отвън покрити с дребни, яйцевидно-ланцетни, гъсто пухести, плоски или изпъкнали люспи. Жълъдът яйцевиден, дълъг 3,6–4,5 см, в диаметър 8–25 мм (табло 47, фиг. 2).

Образува обширни чисти насаждения или в примес с други видове. Това е най-често срещаният дъб в България. Разпространен е в цялата страна докъм 1600 м н. в. Цъфти през април и май.

В съвременната медицина се използва кората на клонките и младите стъбла, не по-дебели от 10 см (дрога *Cortex Quercus*), обелена рано напролет. Употребява се и в народната медицина.

Летен дъб – *Quercus robur* L. (*Qu. pedunculata* Ehrh.)

[Картинка: Табло 47]

Дърво с тъмносива напукана кора, с голи червеникави клонки, високо до 50 м. Пъпките яйцевидни, дълги 5–7 мм, заострени, покрити с окосмени люспи. Листата последователни, обратно яйцевидни, дълги 8–20 см, широки 3–10 см, неправилно изрязани, към основата стеснени, с ушички, с 5–7 двойки дялове, отдолу влакнести, отгоре голи; листната дръжка дълга 2–7 мм или листата приседнали. Мъжките реси дълги 3–5 см, увиснали, с 5-8-делен зеленикав околоцветник; женските цветове събрани в гроздовидни съцветия на дълга (3–12 см) гола дръжка. Купулата полусферична, 7–14 мм в диаметър, обвита с дребни, широко яйцевидни, керемидообразно наредени люспи. Жълъдът яйцевидно удължен, дълъг 1,5–5 см, в диаметър 7–27 мм (табло 47, фиг. 3).

Предимно в низините, като образува самостоятелни насаждения в примес с други широколистни видове в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти през май и юни. Приложението му е както на зимния дъб.

Разгледаните два вида дъб са силно изменчиви, като напоследък редица от вариациите им се приемат от някои автори за самостоятелни видове. Независимо от това те се включват в таблицата за определяне и могат да се използват като лечебни растения.

Широко разпространени у нас са следните три добре обособени

вида: цер (*Qu. cerris L.*), чиито листа имат при основата си шиловидни прилистници и купулата му е покрита с изкривени назад шипове; благуна (*Qu. frainetto Ten., Qu. conferta Kit.*), чиито листа са едри, приседнали, с ушички, обхващащи клонките; космат или бял дъб (*Qu. pubescens Willd.*), при който младите клонки и листата са гъсто космати, а листата и плодовете са приседнали.

СЕМ. БРЯСТОВИ – *ULMACEAE*

Полски бряст – *Ulmus minor Mill (V. campestris L.)*

[Картинка: Табло 47]

Дърво, високо до 40 м. Младите клонки голи или редковлакнести с жълтеникава кора, старите клонки голи, обикновено с криловидни коркови образувания, със сиво-кафява кора. Листните пъпки голи. Листата последователни, яйцевидни, обратно яйцевидни до обратно ланцетни, асиметрични, двойно до тройно напилени, до 8 см дълги и 4 см широки, с вилужно разклонени странични жилки, отгоре голи, отдолу влакнести, на дръжка, дълга 1–1,5 см. Цветовете двуполови, с прост околоцветник, със зеленикав цвят, обикновено 4-5-делен, дълъг около 3 мм, събрани в снопчести съцветия с ципесто, обратно яйцевидно крилце (крилатка), широко до 3 см, с изрез на горната страна, който достига орехчето (табло 47, фиг. 4).

Из широколистни гори главно в низините и в долния планински пояс докъм 1000 м н. в. Цъфти през март и април.

В съвременната медицина се употребява кората (дрога Cortex Ulmi). Намира приложение и в народната медицина.

СЕМ. КОНОПОВИ – *CANNABACEAE*

Хмел – *Humulus lupulus L.*

[Картинка: Табло 48]

Многогодишно тревисто растение с увивно ръбесто стъбло, дълго до 6 м, с къси шипчета, кухо. Листата срещуположни, дълги 10–15 см, дланевидно изрязани на 3–5 дяла, дълбоко сърцевидни при основата си,

по ръба напилени, заострени, снабдени с едри ланцетни прицветници; листните дръжки равни или по-къси от листната петура. Цветовете еднородни, двудомни, зеленикави до жълтеникави. Мъжките цветове дребни, около 5 мм в диаметър, с 5-делен околоцветник и 5 тичинки, събрани в къси метличести съцветия, излизачи от пазвите на листата. Женските цветове разположени в пазвите на жълто-зелени листовидни прицветници, които образуват 2–3 см дълги увиснали шишарковидни съцветия, достигащи при узряването до 5 см дължина. По вътрешната страна на тези прицветни люспи се намират жълти етеричномаслени жлези. Плодът широко яйцевидно орехче, дълго около 3 мм (табло 48, фиг. 1).

По влажни места, из храсталаци и край реки в цяла България почти до 1000 м н. в. Цъфти май – август. Отглежда се и като селскостопанска култура.

В съвременната медицина се използват шишарките (дрога *Strobili lupuli*), които се откъсват преди разцъфтяването, и жлезите (дрога *Glandulae lupuli, Lupulinum*). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. КОПРИВОВИ – *URTICACEAE*

Обикновена коприва – *Urtica dioica* L.

[Картинка: Табло 48]

Многогодишно тревисто растение, покрито цялото с парливи властинки, с дълго пълзящо разклонено коренище. Цветоносните стъбла изправени, четириръбести, високи до 2 м. Листата срещуположни, продълговато сърцевидни, овални или ланцетни, дълги до 15 см, широки 2–8 см, към върха заострени, по ръба едро назъбени; листната дръжка до половината от дължината на петурата. Прилистниците 4, продълговати, ципести. Двудомно растение с еднородни цветове, разположени в ресовидни съцветия, дълги до 10 см, излизачи от пазвите на горните листа; мъжките реси обикновено изправени, а женските увиснали. Околоцветни-кът на мъжките цветове е от 4 еднакви листчета, на женските цветове двете външни венчелистчета са къси, а двете, вътрешни два пъти по-дълги. Тичинките 4, яйчникът горен. Плодът сухо едносеменно орехче (табло 48, фиг. 2).

Из цялата страна като рудерално растение. Стига почти до алпийския пояс. Цъфти май – октомври.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Urticae*), които се берат от май до септември, и коренището (дрога *Rhizoma Urticae*), което се изкопава през септември. Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. ЛАПАДОВИ – *POLYGONACEAE*

1. Околоцветникът 4-делен → Воднопипериче – *Polygonum hydropiper L.*

1#. Околоцветникът 6-делен → вж. 2

2. Листата със стреловидна основа → Киселец – *Rumex acetosa L.*

2#. Листата със закръглена, сърцевидна или клиновидна основа → Алпийски лапад – *Rumex alpinus L.*

Киселец – *Rumex acetosa L.*

[Картинка: Табло 48]

Многогодишно тревисто двудомно растение с изправено голо или окосмено стъбло, високо до 1 м, облистено и разклонено. Листата последователни, приосновните и долните стъблени на дълга дръжка, горните приседнали, яйцевидно продълговати, дълги 3–15 см, широки 1,5–5 см, със стреловидна основа, целокрайни. Над основата на всеки лист стъблото е обхванато от ципесто, по ръба назъбено или нацепено влаглище. Цветовете еднополови, събрани във връхна рехав метлица. Околоцветникът прост, зеленикав, съставен от 6 листчета, разположени в два кръга, закръглени, сърцевидно-яйцевидни до полукръгли; вътрешните снабдени с брадавички, при плодовете се разрастват, като обхващат плода. Тичинките 6, разположени по две. Яйчникът горен, с 3 нишковидни стълбчета, с кичести близалца. Плодът тристенно, лъскаво тъмнокафяво орехче (табло 48, фиг. 3).

Из влажни ливади в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се употребяват надземната част (дрога *Herba Rumicis acetosae*) и листата. Намира широко приложение и в народната медицина.

Алпийски лапад – *Rumex alpinus L.*

[Картинка: Табло 48]

Многогодишно тревисто растение с дебело пълзящо подземно коренище и с, дебел жълтеникъв корен. Стъблото изправено, високо 1–2 м, разклонено, набраздено, червеникаво или жълтеникаво, в съцветието космато. Приосновните листа с дълга жлебовидна дръжка, с широко яйцевидна форма, леко вълновидни по ръба, едри, със закръглен връх и сърцевидна основа; средните стъблени листа с яйцевидна форма и дръжка, а най-горните са най-дребни, с клиновидна основа, преминаваща в дръжка. Влагалищата едри, белезникави. Цветовете зеленикави, събрани в метличесто съцветие. Цветните Дръжки дълги, извити надолу, съчленени в долната си част. Околоцветникът 6-делен; вътрешните перигонни листчета широко триъгълно овални, дълги 6 мм, широки 4 мм, целокрайни или със слабо вълновиден ръб. без брадавички. Тичинките 6. Яйчникът горен. Плодът сухо орехче (табло 48, фиг. 4).

По влажни каменливи места, край кошари и потоци във всички по-високи планини предимно в западната част на страната. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се използва коренът (дрога *Radix Rumicis alpini*). Използува се и в народната медицина.

Водно пипериче – *Polygonum hydropiper L.*

Едногодишно тревисто растение с остър парлив вкус. Стъблото изправено, разклонено, голо, високо до 1 м, често при узряването на плодовете цялото почервява. Листата последователни, продълговато ланцетни или ланцетни, дълги 5–12 см, широки 1,5–2,5 см, целокрайни, към основата стеснени в къса дръжка (0,5–1,5 см) или почти приседнали, голи. Листните влагалища в основата на листата цилиндрични, ципести, голи по ръба рес-ничести. Цветовете събрани във връхни, увиснали класовидни съцветия.

[Картинка: Табло 49]

Околоцветникът 4-делен, зеленикав, на върха червеникав, розов или бял, дълъг 3,5–4,5 мм, със златистожълти до жълтеникави жлезе подобни на точки. Тичинките 6 (8). Яйчникът горен. Плодът сухо орехче,

дълго 2–3 мм (табло 49, фиг. 1).

По влажни и мочурливи места в пялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юли – октомври.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Polygoni hydropiperis*), която се събира по време на цъфтежа. Прилага се и в народната медицина.

В нашата страна се срещат редица видове пипериче, някои от които са близки до описания вид, но той се различава по силно лютивия си вкус, липсващ при другите видове.

СЕМ. ЛОБОДОВИ – *CHENOPODIACEAE*

Сладка трева – *Chenopodium L.*

1. Цялото растение покрито с жлезисти власинки и в свежо състояние издава силна приятна миризма. Долните листа пересто нарязани, горните до почти цели → Огниче – *Ch. Botrys L.*

1#. Голи растения или покрити с бял брашнест, лесно изтриващ се налеп → Чувен – *CA. bonus-henricus L.*

Огниче – *Chenopodium botrys L.*

[Картинка: Табло 49]

Едногодишно тревисто растение с изправено разклонено стъбло, високо до 70 см, покрито с жлезисти власинки. Листата последователни, в общото си очертание яйцевидни до продълговати, тъпи, с клиновидна основа, неправилно пересто изрязани, на дръжка, дълга до 3 см, най-горните в съз-ветието обикновно целокрайни. Цветовете двуполови, размесени с женски, събрани в пирамидално метличести съцветия по върховете на клонките. Околоцветните листчета 4–5, тесни, яйцевидни, без гръбен ръб, зеленикави, слабо сраснали в основата си, обвиващи изцяло плода. Тичинките 1–5. Яйчникът горен, с две къси стълбчета. Плодът лещовидно сплескан, широк 0,5–0,7 мм (табло 49, фиг. 2).

По каменливи, пясъкливи и сухи тревисти места в цялата страна до 1000 м н. в. Цъфти юли – октомври.

В съвременната медицина се използва цялата надземна част (дрога *Herba Chenopodii botrys*). Намира приложение и в народната медицина.

Чувен – *Chenopodium bonus-henricus* L.

[Картинка: Табло 49]

Многогодишно тревисто растение с дебел, месест многоглавест корен. Стъблата обикновено многочислени, изправени, високи до 80 см, прости или разклонени, зелени или червеникави, с много ръбове; младите клонки с бял брашнест налеп. Листата последователни, едри, тригълно копиевидни до почти стреловидни в основата си, целокрайни или слабо вълновидни по ръба си, с дръжка, дълга 5–8 см. Цветовете двуполови или само женски, зеленикави, събрани в класовидно-метличести съцветия, в основата им размесени с листа. Околоцветните листчета 4–5, без гръбен ръб, ципести. Ти-чинките 2–5. Яйчникът горен, с 2–3 близалца. Плодът странично сплескан (табло 49, фиг. 3).

По тревисти и каменливи места, около кошари и пладнища, предимно в планините над 1000 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използва коренът (дрога *Radix Chenopodii Bonus-henrici*), който се изкопава късно през лятото или рано напролет. Намира приложение и в народната медицина.

СЕМ. КАРАМФИЛОВИ – *CARYOPHYLLACEAE*

Изсипливче – *Herniaria* L.

1. Листата и чашелистчетата голи → Голо изсипливче – *H. glabra* L.
- 1#. Листата и чашелистчетата влакнести → Влакнесто изсипливче – *H. hirsuta* L.

Голо изсипливче – *Herniaria glabra* L.

[Картинка: Табло 49]

Едногодишно, двугодишно или многогодишно тревисто, голо или ситно влакнесто растение с полегнали, от основата си разклонени стъбла. Листата срещуположни, приседнали, целокрайни, малки, дълги 2–7 мм, широки 1–4 мм, елиптични до обратно яйцевидни, с малки ципести прилистници. Цветовете събрани по 5–12 на групи в кълбести или почти класовидни съцветия в пазвите на листата, приседнали. Чашелистчетата

5, в долната си третина сраснали, елиптични или яйцевидни, дълги около 5 мм, зелени. Венчелистчетата също 5, недоразвити до нишковидни, по-къси от чашката. Тичинките 5. Яйчникът горен, почти скрит в цветното легло. Плодът разпуклива кутийка, по-къса от чашката. **Отровно!** (табло 49, фиг. 4).

По сухите тревисти, песъкливи и каменисти места и по скалите в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Herniariae glabrae*), която се събира по време на цъфтежа. Има широко приложение и в народната медицина.

Влакнесто изсипливче – *Herniaria hirsuta* L.

[Картинка: Табло 50]

Едногодишно растение със силно разклонено от основата стъбло, с пълзящи, полегнали по земята клонки, покрити с къси власинки. Листата срещуположни, продълговато елиптични, дълги 4–8 мм, широки до 2 мм, тъпи, изцяло или само по ръба влакнести; прилистниците малки, заострени. Цветовете почти приседнали, дълги 1–1,5 мм, събрани в кълбести или удължени съцветия главно по страничните разклонения, Чашелистчетата влакнести, зеленикави, яйцевидни, 5 на брой, дълги до 1,5 мм, в основата си сраснали, заострени, външните две по-едри, всички или поне три от тях завършват с четинки, дълги до 1 мм. Венчелистчетата също 5, съвсем недоразвити, нишковидни, скрити в чашката. Тичинките 2–5, къси. Яйчникът горен, с почти приседнало близалце. Плодната кутийка по-къса от чашката. **Отровно!** (табло 50, фиг. 1).

По песъкливи и каменливи места в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използва цялата надземна част (дрога *Herba Herniariae hirsutae*), която се събира по време на цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

Голото и влакнестото изсипливче не трябва да се смесват при събирането!

СЕМ. ЛЮТИКОВИ – *RANUNCULACEAE*Кукурак – *Helleborus odonis* W. K.

[Картинка: Табло 50]

Многогодишно тревисто растение с дебело пълзящо коренище, със стъбло, високо до 60 см. Приосновните листа (най-често един) презимуващи, с дълга дръжка, дланевидни изрязани на 5–13 овално ланцетни, остро назъбени дяла; стъблените по-дребни, приседнали. Цветовете жълто зелени, 2–4 на брой, 5–7 см в диаметър. Чашката 5-листна, едра, зелена, запазваща се при узряването на плодовете. Венчелистчетата 8–12, недоразвити и превърнати в нектарници, много по-малки от листчетата на чашката. Тичинките много. Плодниците 3–8, с горен яйчник. Плодът сборен, съставен от сраснали в основата си плоски мехунки. **Отровно!** (табло 50, фиг. 2).

Из храсталаци и поляни в предпланинския и планинския пояс в цялата страна почти до 1800 м н. в. Цъфти февруари – април.

В съвременната медицина се използват корените и коренището (дрога *Rhizoma et Radix Hellebori*). Прилага се и в народната медицина.

СЕМ. РОЗОЦВЕТНИ – *ROSACEAE*Шапиче – *Alchemilla vulgaris* L.

[Картинка: Табло 50]

Многогодишно тревисто растение с пълзящо тъмнокафяво коренище и изправено голо или влакнесто разклонено стъбло, високо до 50–60 см. Приосновните листа на дълга дръжка (до 20 см), в общото си очертание закръглени до бъбрековидни, в различна степен дланевидно разделени на 7–11 дяла, които са изцяло или само във върхната си част назъбени; стъблените листа със значително по-къси дръжки, най-горните приседнали. Цветовете дребни, зеленикави, без прицветни листа, събрани в сенниковидни съцветия. Венчето липсва. Чашката съставена от два кръга с по 4, рядко с по 5 листчета, като листчетата на външния кръг са почти два пъти по-къси от тези на вътрешния. Тичинките 4 (5). Яйчникът един, горен, с нишковидно стълбче, с топчесто близалце. Плодът сплескано яйцевиден, на върха заострен, затворен в хрущялното цветно

легло (табло 50, фиг. 3).

По влажни места, торфища, край потоци в планините над 1000 м н. в. Цъфти през юни и юли.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Alchemillae*) или цялото растение (*Herba Alchemillae*), които се събират по време на цъфтежа. Понякога се изваждат заедно с коренището. Намира широко приложение и в народната медицина.

Видът е силно полиморфен. У нас е представен с редица вариации (често определяни като видове), трудно различими дори и от специалисти. Те нямат практическо значение във връзка с билкосьбирането.

СЕМ. МЛЕЧКОВИ – *EUPHORBIACEAE*

Обикновен пролез – *Mercurialis perennis* L.

[Картинка: Табло 51]

Многогодишно тревисто растение с просто, неразклонено стъбло, високо 15–45 см, в долната си част почти голо, нагоре окосмено. Листата срещуположни, елиптично ланцетни до елиптични, дълги 3–10 см, назъбени, заострени, в основата клиновидни, на дълга дръжка (до 4,5 см), слабо ресничести, с дребни бели ципести прилистници. Двудомно растение с еднопо-лови цветове, събрани в класовидни съцветия. Излизащи от пазвите на листата, с прост околоцветник, съставен от 3 чашелистчета, дълги около 2 мм, голи. Венчелистчетата липсват. Мъжките цветове с около 10 тичинки, събрани по няколко и почти приседнали по дължината на прекъснатото съцветие, което е дълго 3–8 см. Женските цветове с горен яйчник и две нишковидни близалца, събрани по 1–4 върху добре развита обща дръжка, дълга до 3 см, която при плодовете се удължава. Плодът сплесната кълбеста кутийка, широка 6–7 мм, с корави власинки. **Отровно!** (табло 51, фиг. 1).

По влажни и сенчести гористи места в предпланините и планините в цялата страна докъм 2000 м н. в. Цъфти април – юни. Употребява се в народната медицина, а по-рано се е използвал и в официалната медицина.

СЕМ. ЗЪРНАСТЕЦОВИ – *RHAMNACEAE*

1. Прилистниците твърди, превърнати в бодливи шипове. Плодът кръгла, суха, плоска и широко крилата кокичка → Драка – *Valium spina-christi Mill.*

1#. Прилистниците меки, небодливи. Плодът топчеста кокичка с кожест или месест околоплодник → вж. 2

2. Бодлив храст с къси клонки, към върха шиловидно заострени. Листата срещуположни, назъбени → Слабителна зърника – *Rhamnus catharticus L.*

2#. Небодлив храст с последователни целокрайни листа → Зърнастец – *Frangula alnus Mill.*

Драка – *Paliurus spina-christi Mill. (P. aculeatus Lam.)*

[Картинка: Табло 51]

Силно разклонен храст, висок 2–3 м. Листата последователни, яйцевидни или елипсоидни до закръглени, дълги 2–4 см, широки 1,5–3 см, тъпи или късо заострени, в основата закръглени или слабо сърцевидни, неясно ситно назъбени до целокрайни, кожести, голи, лъскави. Листните дръжки дълги до 1 см, 2–4 пъти по-къси от петурата. Прилистниците видоизменени в 2 твърди, къси кафяви бодила, от които единият е по-дълъг, косо изправен, а другият по-къс и извит назад. Цветовете дребни, 2–4 мм в диаметър, двуполови, събрани в пазвени гроздовидни съцветия, жълтеникавозелени; чашката и венчето с по 5 листчета. Тичинките 5. Яйчникът полудолен, почти напълно сраснал с цветното легло. Плодът суха неразпуклива кокичка с 2–3 семена, обхваната от сухо, по края вълновидно плоско ципесто крило, 2–3 см в диаметър, със светложълт до кафяв цвят (табло 51, фиг. 2).

По сухи каменливи места и из храсталаци, навсякъде в по-топлите части на страната докъм 600 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се употребяват плодовете (дрога *Fructus Paliuri*). Използува се и в народната медицина.

Слабителна зърника – *Rhamnus catharticus* L.

[Картинка: Табло 51]

Храст или неголямо дръвче, високо 4–6 м, с къси клонки, някои от които бодливи. Листата срещуположни, яйцевидни до елиптични, от всяка страна с по 3–4 дълговидни жилки, дълги 3–7 см, широки 2–3 см, на върха тъпи, по края късо напилено назъбени, с дръжка, дълга 1–2 см. Цветовете еднополови, зеленикави, по 10–15 в снопче в пазвите на листата, дълги 4–5 мм, на дръжки, дълги 5–8 мм. Чашката и венчето с по 4 листчета; мъжките цветове с по 4 тичинки, женските с полудолен 3-4-гнезден яйчник. Плодът сочен, костилков, черен и блестящ, дълъг 6–8 мм (табло 51, фиг. 3).

Из храсталаците в цялата страна предимно край реките докъм 1200 м н. в. Цъфти през май и юни.

В съвременната медицина се използват узрелите черни плодове (дрога *Fructus Rhamni catharticae*), листата (дрога *Folia Rhamni catharticae*) и кората (*Cortex Rhamni catharticae*). Употребява се и в народната медицина.

Зърнастец – *Frangula alnus* Mill. (*Rhamnus frangula* L.)

[Картинка: Табло 51]

Храст или ниско дръвче с гладка сиво-кафява лъскава кора, високо 5–7 м. Младите клонки червено-кафяви, с беззникави хоризонтални лещанки. Листата последователни, елиптични до обратно яйцевидни, дълги 4–7 см, широки 2–4 см, отначало влакнести, по-късно голи, целокрайни, с пересто жилкуване, със 7–9 прави жилки от всяка страна, с къса дръжка (до 1,5 см). Цветовете единични или по 2–7 в пазвите на листата, дребни, дълги 3–4 мм, бледозелени, двуполови, 5-делни, на дръжка, дълга до 1,5 см. Чашката гола. Тичинките 5. Яйчникът полудолен. Плодът сочен, топчест, костилковиден, отначало зелен, след това червен, а при узряването черен, 6–10 мм в диаметър (табло 51, фиг. 4).

По влажни храсталачни места и край реки почти в цялата страна докъм 1300 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се употребява изсушената кора от млади стъбла и клони (дрога *Cortex Frangulae*), които се обелват напролет

преди появяването на листата. Кората се употребява, след като отлежи една година или след като се изсуши при 100 °С в продължение на един час. Намира широко приложение и в народната медицина.

Поради това че кората се събира преди разлистването, тя често се бърка с кора от елша, върба, с някои видове зърника и др. Кората на зърнастеца се различава лесно от кората на зърниката по това, че при поставяне във вода и загряване се оцветява вишневочервено, а зърниката – керемиденооранжево. Зърнастецът се различава от тези храсти и дърветата и по това, че когато леко се остърже горният пласт на кората му, се вижда червен пласт, който при посочените видове е зелен или кафяв.

СЕМ. БРЪШЛЯНОВИ – *ARALIACEAE*

Бръшлян – *Hedera helix L.*

[Картинка: Табло 51]

Пълзящ храст със стъбло, дълго до 30 м, с многобройни добавни (хватателни) корени по него. Листата последователни, вечнозелени, кожести и лъскави, от два типа – целокрайни, дълги до 12 см, с елиптична или обратно яйцевидна форма под съцветията, и 3-5-делни, дълги до 15 см по вегетативните клонки, с листна дръжка, не по-дълга от петурата, без прилистници. Цветовете обикновено двуполови, зеленикавожълти, събрани в сенници, образуващи гроздовидни съцветия, разположени по върховете на клонките. Чашката от 5 ситни зъбчета или почти липсва. Венчелистчетата дълги 3–5 мм, 5 на брой. Тичинките 5, по-къси от венчелистчетата. Плодникът с долен или полудолен яйчник, 5-гнезден, с 5 сраснали стълбчета. Плодовете кълбести, при узряването тъмновиолетови или черни, 8–10 мм в диаметър, с 2–5 семена, които узряват на следващата година. **Отровно!** (табло 51, фиг. 5).

Из гори и сенчести места, по-рядко и по скали в цялата страна почти до 1500 м н. в. Цъфти през август и септември.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Hederae*), които се берат по време на цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ СРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

СЕМ. МАСЛИНОВИ – *OLEACEAE*

Планински ясен – *Fraxinus excelsior L.*

[Картинка: Табло 52]

Дърво, високо до 40 м, със сива или сиво-кафява гладка кора. Пъпките черни. Листата срещуположни, с дръжка, нечифтоперести, едри, дълги до 40 см, съставени от 7–17 приседнали листчета, дълги 4–12 см, широки 1,5–5 см, продълговато овални, продълговато ланцетни и ланцетни, остро назъбени, към основата целокрайни, заострени, без прилистници. Цветовете събрани по много в метличести съцветия, които излизат от пазвите на миналогодишните листа и се развиват преди разлистването. Цветовете двуполови, мъжки и женски, всички без чашка и венче. Двуполовите цветове имат горен яйчник, с удължено стълбче и две тичинки. В женските цветове има само плодник, а тичинките са недоразвити или липсват. Мъжките цветове имат само 2 тичинки. Плодът е плоска крилатка, продълговато елиптична, дълга 3,5–4,5 см, широка до 1 см, в основата разширена, където е включено семето (табло 52, фиг. 1).

Среща се в широколистни гори главно в предпланините и планините докъм 1200 м н. в. Цъфти през април и май.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Fraxini*) и кората на стъблото (*Cortex Fraxini*). Използува се и в народната медицина.

ЕДНОСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ

1. Полухрастче с широки листовидни клонки с бодилче на върха. Листата редуцирани до люспици. Цветовете разположени по средната жилка на листовидните клонки → Бодлив залист – *Ruscus aculeatus L.*

1#. Тревисти растения с нормално развити листа → вж. 2

2, Стъблото увивно, небодливо, със сърцевидни листа. Плодът червена ягода → Брей – *Tamus communis L.*

2#. Неувивни растения. Листата линейни, стреловидни или копиевидни → вж. 3

3. Листата едри, широки, копиевидни или стреловидни, най-често с дръжка. Съцветието месест цилиндричен кочан с обвивен лист → вж. 4

3#. Листата линейни, без дръжка. Съцветията без обвивен лист. Стъблата кухи, с възли. Околоцветникът редуциран до люспици → вж. 5

4. Блатно растение с триръбесто стъбло и мечовидни листа. Съцветието разположено косо отстрани на стъблото → Акорус – *Acorus calmus* L.

4#. Сухоземно растение с грудка. Листата плоски, широко копиевидни.

Съцветието на върха на безлистното стъбло обвито с широко покривало → Петнист змиряник – *Arummaculatum* L.

5. Няколко класовидни клонки излизат дланевидно от върха на стъблото. Плевите почти равни помежду си → Троскот – *Cynodon dactylon* (L.) Pers.

5#. Съцветието класовидно, с раздалечени или слабо припокриващи се приседнали класчета → Пирей – *Agropyrum repens* (L.) P. B.

СЕМ. КРЕМОВИ – LILIACEAE

Бодлив залист – *Ruscus aculeatus* L.

[Картинка: Табло 52]

Ниско полухрастче със силно разклонено стъбло, високо 30–60 см, с пълзящо коренище. Крайните клонки плоски, листоподобни, дълги 1–3 см, широки 5–10 мм, широко ланцетни, на върха бодливо заострени; върху тях са разположени недоразвитите листа, които имат вид на люспици. Цветовете еднополови, двудомни, разположени по един или по няколко върху средната жилка на листовидните клонки в пазвата на едва забележим прицветник. Околоплодникът прост, зеленикав, дълъг до 2 мм, с 6 листчета, разположени в два кръга, като вътрешните са по-къси от външните. Тичинките 3. Яйчникът горен, с късо стълбче. Плодът месеста червена ягода (табло 52, фиг. 2).

Из гори и храсталаци предимно в по-топли части на страната докъм 900 м н. в. Цъфти през март и април.

В съвременната медицина се използват корените и коренището

(дрога *Radix et Rhizoma Rusci*). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. БРЕЙОВИ – *DIOSCOREACEAE*

Брей – *Tamus communis* L.

[Картинка: Табло 52]

Многогодишно растение с месесто грудесто коренище, дълго до 20–30 см, широко 5–10 см, с външен кафяв корков пласт и белезникава слузеста сърцевина. Стъблото тревисто, увивно, дълго 1–3 м. Листата последователни, едри дълги 8–14 см, широки 4–11 см, обратно яйцевидни до бъбрековидни, с дълбока сърцевидна основа, на върха заострени, целокрайни, с дълга дръжка. Цветовете еднополови, двудомни, бледозеленикави, събрани в гроздовидни съцветия, разположени в пазвите на по-горните стъблени листа. Околоцветникът с 6 листчета, при мъжките цветове сраснали почти до върха си във вид на звънче с диаметър до 6 мм, с 6 зъбеца, а при женските цветове листчетата сраснали само в основата си. Тичинките 6. Яйчникът долен, със стълбче, разделено на 3, и завити надолу близалца. Плодът червена ягода. **Отровно!** (табло 52, фиг. 3).

Из гори и храсталаци предимно в по-топлите части на страната докъм 1000 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използва подземната част (дрога *Rhizoma Tami*), която се изкопава през есента. Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. ЖИТНИ – *POACEAE (GRAMINEAE)*

Пирей – *Agropyrum repens* (L. j P. B.)

[Картинка: Табло 52]

Многогодишно тревисто растение с дълги пълзящи подземни издънки. Стъблата изправени, високи 50–150 см. Листата плоски, широки 4–8 мм, голи или отгоре влакнести и грапави, с голи или влакнести влагалища, с успоредно жилкуване. Езичето късо, до 1 мм, като якичка. Класът изправен, дълъг 10–15 см, с гола или ресничеста нечуплива ос.

Цветовете събрани в многобройни класчета, раздалечени или слабо припокриващи се, овално ланцетни, дълги 8–16 мм, с 4–7 цвята. Всяко класче обвито с по две плеви, почти еднакви, постепенно заострени, често с осилче, ланцетни, дълги 7–12 мм, голи. Цветовете просто устроени – всеки цвят има по две плевици (горна и долна), обхващащи 3-те тичинки и плодника, който е с горен яйчник; долната плевица 9–11 мм, заострена или преминаваща в къс до 6 мм осил, горната плевица по-къса. Плодът зърно (табло 52, фиг. 4).

Среща се из тревисти места, пасища, ливади, храсталаци и др. в цялата страна докъм 1600 м н. в. Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се използват подземните издънки (дрога *Rhizoma Graminis*), които се изкопават през есента или напролет. Употребява се и в народната медицина.

Троскот – *Cynodon dactylon* (L.) Pers.

[Картинка: Табло 53]

Многогодишно тревисто растение с пълзящо коренище и дълги подземни и надземни издънки. Стъблата възходящи или изправени, високи до 50 см, разклонени от основата си. Листата линейни, широки 2–3 мм, по ръба остро грапави, голи или окосмени, с успоредно жилкуване; езичето късо, ресничесто. Съцветието с 3–7 класовидни клонки, дълги 3–5 см, излизаци от една точка. Класчетата едноцветни, наредени в два реда от едната страна на клонките, странично сплескани. Плевите дълги 2–2,5 мм, равни помежду си, синкави, на върха си осилесто заострени. Плевиците по края и на гърба си ресничести (табло 53, фиг. 1).

Широко разпространено е по пясъкливи и тревисти места, пасища и на други места в цялата страна докъм 1000 м н. в., най-често като плевел. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват подземните части на троскота (дрога *Rhizoma Graminis italici*), които се изваждат рано напролет или през втората половина на лятото до есента. Използува се и в народната медицина.

СЕМ. ЗМИЯРНИКОВИ – ARABEAЕ

Акорус – *Acorus calintus* L.

[Картинка: Табло 53]

Многогодишно тревисто растение с хоризонтално коренище, дълго до 1,5 м и дебело до 3 см, със силна приятна миризма. Стъблото изправено, слабо разклонено, триръбесто, високо 50–150 см. Листата линейно мечовидни, дълги 60–100 см, широки до 3 см, в основата си с широко ципесто влагалище, което по края е червено-виолетово. Съцветието жълтозелени-каво, цилиндрично, дълго 4–12 см, подобно на царевичен кочан, с многобройни дребни цветчета, разположено косо отстрани, като над него продължава покривният лист (покривалото). Околоцветникът съставен от 6 продълговати, на върха закръглени, обратно яйцевидни листчета, по-широки, отколкото дълги. Тичинките 6. Плодът суха, удължена многосеменна червена ягода (табло 53, фиг. 2).

По мочурливи места край р. Искър в Самоковско и Софийско поле и в Казанлъшко. У нас се среща само като пренесено растение. Цъфти май – юли.

За лечебни цели в съвременната медицина се използва коренището (дрога *Rhizoma Calami*), което се изкопава през есента.

Петнист змиярник – *Arum maculatum* L

[Картинка: Табло 53]

Многогодишно тревисто растение с овална или цилиндрична подземна грудка, от която излизат 2–3 стреловидни или копиевидни листа, дълги 15–40 см, разположени на тънка дълга дръжка (в основата си разширена във влагалище), които обгръщат цветоносния стрък. Цветовете еднополови, събрани в съцветие месест кочан, обвит с покривен лист; женските разположени в долната част на кочана, съставени само от еднотелни яйчници, мъжките разположени по-горе, съставени от 3–4 прашника. Между мъжките и женските и над мъжките цветове се намират нишковидни припадъци. Покривният лист отвън е зеленикав, по края в долната си част ярко или тъмночервено обагрен, стеснен, после широко разперен и в горния си край кафяво-виолетов. Плодът оранжево-червена сочна ягода. **Отровно!** (табло 53, фиг. 3).

Из сенчестите гористи места предимно в планинския пояс почти в цяла България. Цъфти март – май.

В съвременната медицина се използват свежите грудки (дрога *Tubera Aгі maculati*), които се изваждат, преди да се развият листата. Действието на изсъхналите грудки е слабо. Има широко приложение и в народната медицина.

У нас се срещат още два вида змиарник, грудките на които се използват в медицината. Това са източният змиарник (*A. orientate Mill.*), чиито грудки са закръглени и сплескани, и италианският змиарник (*A. italicum Mill.*), при който обвивният лист в горния си край е бял.

БИЛКИ С БЕЛИ ЦВЕТОВЕ

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ НЕСРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Дървета или храсти (понякога увивни) → вж. 2
- 1#. Тревисти растения → вж. 4
2. Листата прости, целокрайни, назъбени или изрязани по най-различен начин → Сем. Розоцветни – *Rosaceae*
- 2#. Листата дланевидни, с 3 или повече листчета или перести → вж. 3
3. Увивен храст с перести листа и правилни цветове с прост венчевиден околоцветник. Тичинките много, свободни → Обикновен повет – *Clematis vitalba L.*
- 3#. Дървета и храсти с изправени стъбла. Листата перести. Околоцветникът двоен, с чашка и венче. Тичинките 10 или много → Сем. Розоцветни – *Rosaceae*
4. Околоцветникът прост, съставен от един кръг листчета → Сем. Сеникоцветни – *Apiaceae*
- 4#. Околоцветникът двоен, съставен от чашка и венче → вж. 5
5. Цветовете неправилни. Тичинките 10, от които 9 сраснали в тръбица, а десетата свободна → Орнична детелина – *Trifolium arvense L.*
- 5#. Цветовете правилни → вж. 6
6. Тичинките повече от 15 → вж. 7
- 6#. Тичинките до 10, рядко до 15 → вж. 8
7. Тичинковите дръжки сраснали в долната част → Сем. Слезови – *Malvaceae*
- 7#. Тичинковите дръжки свободни → Сем. Розоцветни – *Rosaceae*
8. Плодниците няколко. Листата месести, полуцилиндрични → Бяла тлъстига – *Sedum album L.*
- 8#. Плодникът само един. Листата не са месести → вж. 9
9. Листата прости, целокрайни или назъбени → вж. 10
- 9#. Листата сложни или дълбоко изрязани, или насечени на дялове → Сем. Сеникоцветни – *Apiaceae*
10. Стълбчето едно → Сем. Кръстоцветни – *Brassicaceae*
- 10#. Стълбчетата две или повече, или близалцата приседнали → вж.

11

11. Листата последователни или всички събрани при основата на стъблото → вж. 13

11#. Листата срещуположни → вж. 12

12. Чашката срасналолистна с 5 зъбеца → Сапунче – *Saponaria officinalis*.

12#. Чашката съставена от 4–5 свободни листчета → Вrabчови чревца – *Stellaria media* (L.) Vill.

13. Яйчникът с 5 стълбчета → Слабителен лен – *Linum catharticum* L.

13#. Стълбчетата две или с 4 приседнали близалца → вж. 14

14. Стълбчетата две → Кръглолистна каменоломка – *Saxifraga rotundifolia* L.

14#. Без развити стълбчета, с 4 почти приседнали близалца → Сем. Росицови – *Parnassiaceae*

СЕМ. КАРАМФИЛОВИ – *CARYOPHYLLACEAE*

Вrabчови чревца – *Stellaria media* (L.) Vill.

[Картинка: Табло 54]

Едногодишно или двугодишно растение с полегнало или приповдигащо се стъбло, с една космата ивица. Листата срещуположни, долните яйцевидни, заострени, дълги до 2 см, широки до 1 см, с дръжка, дълга до 1,5 см, горните приседнали, всички голи. Цветовете събрани в топчести съцветия, най-често железисто влакнести, на дълга дръжка, с тревисти листовидни прицветници. Чашката 5-делна, венчелистчетата също 5, бели, дълбоко двуделни, равни или по-къси от чашката, понякога липсват. Тичинките 3–5 (10). Яйчникът горен, с 3 стълбчета. Плодът удължена кутийка, по-дълга от чашката (табло 54, фиг. 1).

Среща се по влажни места, горски поляни, край пътищата като бурен, из нивите като плевел, докъм 1500 м н. в. Цъфти от ранна пролет до късна есен. Употребява се в народната медицина.

Забележка. Сапунче – *Saponaria officinalis* L. (вж. при билки с червени и розови цветове).

СЕМ. ЛЮТИКОВИ – *RANUNCULACEAE*

Обикновен повет – *Clematis vitalba L.*

[Картинка: Табло 54]

Стъблото дървенисто, катерливо (по други дървета), дълго до 30 м. Листата срещуположни, просто перести, на дълга дръжка, с 3–9 овални, по-рядко линейно-ланцетни, целокрайни или едро назъбени листчета, с дръжка, дълга 0,5–2 см. Цветовете бели, на дълга дръжка, събрани в сложни мет-личести съцветия, върхни или излизаци от пазвите на листата. Околоцвет-никът прост, венчевиден, от 4 (рядко 5) продълговати, тъпи, гъсто бело-влакнести листчета, дълги 6–10 мм. Тичинките много на брой, почти равни на околоцветника. Плодниците влакнести, много на брой, с горен яйчник, с дълго стълбче. Цветното легло влакнесто. Плодът сборен, от много сплескани орехчета, покрити с власинки. Отровно в свежо състояние! (табло 54, фиг. 2).

Из храсталаци и гори в цяла България докъм 1200 м н.в. Цъфти май – септември.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Clematis vitalbae*), коренът (дрога *Radix Clematis vitalbae*) и цветовете (дрога *Flores Clematis vitalbae*). Използува се широко и в народната медицина.

СЕМ. КРЪСТОЦВЕТНИ – *BRASSICACEAE* (*CRUCIFERAE*)

1. Плодът шушулка, най-малко 4 пъти по-дълъг, отколкото широк → вж. 2

1#. Плодът шушулчица, не по-дълъг или по-малко от 4 пъти по-дълъг, отколкото широк → вж. 4

2. Листата цели, назъбени → Лъжичина – *Alliaria officinalis (MB) Cav. et Grande*

2#. Листата перести → вж. 3

3. Шушулката сплескана, права. Семената във всяко гнездо разположени в един ред → Ливадна горва – *Cardaminepratensis L.*

3#. Шушулката подута, цилиндрична, извита. Семената във всяко гнездо разположени в две редици → Поточарка – *Nasturtium officinale*

(L.) Desv.

4. Листата обгръщат стъблото със сърцевидната си или стреловидна основа → вж. 5

4#. Листата стеснени към основата си или с дръжка и не обгръщат стъблото → Невидимка – *Coronopus procumbens Gilib.*

5. Плодът триъгълен, най-широк на върха си → Овчарска торбичка – *Capsella bursa-pastoris Med.*

5#. Плодът (без да се гледат криловидните му израстъци, ако има такива) овален или елиптичен → вж. 6

6. Съвършено голо растение. Гнездата на плода с по 1–8 семена → Попова лъжичка – *Thlaspi arvense L.*

6#. Листата покрити с власинки. Гнездата на плода с по едно семе → Родилна трева – *Cardariadraba (L.) Desv.*

Лъжичина, чеснова трева – *Alliaria officinalis (MB.) Cav. et Grande*

[Картинка: Табло 54]

Двугодишно растение с изправено стъбло, високо до 120 см, рѣбесто набраздено, в долната си част разсеяно окосмено с разперени дълги власинки, в горната част голо. Приосновните и долните стъблени листа с дълга дръжка (до 12 см), бѣбрековидни до сърцевидни, вълнообразно назѣбени до целокрайни, останалите стъблени триъгълно сърцевидни, на къса дръжка, дълга 5–17 см, широки 4–15 см. Съцветието щитовидно, по-късно при плодовете се удължава и става гроздовидно. Цветните дръжки тънки, голи, почти равни на чашката. Чашелистчетата 4 на брой, дълги 2,5–4 мм, с бяла ципеста ивица по рѣба си. Венчелистчетата 4, бели, дълги 5–8 мм, почти двойно по-дълги от чашката. Тичинките 6 (от тях две по-къси). Яйчникът горен. Шушулката продълговата, слабо 4-стенна, дълга 2–8 см, четириръбеста, слабо прищѣпната като броеница, заострена. Цялото растение има специфична миризма на чесън (табло 54, фиг. 3).

Из гори и сенчести храсталаци предимно в планините докъм 1600 м н. в. Цѣфти април – юни.

В съвременната медицина се употребява цялото растение (дрога *Herba Alliariae*), което се събира по време на цѣфтежа. Употребява се и в народната медицина.

Поточарка – *Nasturtium officinale* (L.) Desv.

Многогодишно тревисто растение с приповдигащо се кухо и голо стъбло, високо до 60 см, вкореняващо се по намиращите се до почвата възли. Листата нечифтоперести, на дълга дръжка, долните с 1–3, горните с 5–9 листчета, закръглени до елиптически, назъбени до целокрайни, с къса дръжка. Цветовете на дръжки, дълги 5–8 мм, събрани в гроздовидни съцветия по върховете на стъблата. Чашелистчетата 4, широко разперени, дълги 2–3 мм. Венчелистчетата също 4, бели, дълги 4–6 мм. Тичинките 6 (4 + 2), с виолетови дръжки и жълти прашници. Яйчникът горен, с едно стълбче. Плодът подут, цилиндричен, извит, дълъг 13–18 мм. Семената във всяко гнездо наредени в две редици.

По влажни места и край водоеми в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти април – октомври.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Nasturtii*). Намира приложение и в народната медицина.

Ливадна горва – *Cardamine pratensis* L.

[Картинка: Табло 54]

Многогодишно тревисто растение с изправено голо стъбло, високо 20–50 см, обикновено неразклонено, в основата си с розетка от листа. Листата нечифтоперести, приосновните с дълга дръжка, с 1–7 двойки овални до бъбрековидни голи листчета, целокрайни или с малки зъбци, с къса дръжчица; върхното листче по-голямо, стъблените листа приседнали или с къса дръжка, с 2–5 двойки продълговати или линейни, целокрайни приседнали листчета. Съцветието отначало щитовидно, по-късно гроздовидно удължено, с 8–20 цвята, с къса дръжчица, дълга 1–2 см. Чашелистчетата 4, овални, дълги около 3 мм. Венчелистчетата 4, дълги до 15 мм, бели или бледорозови. Тичинките 6 (4 + 2). Яйчникът горен, с едно стълбче. Плодът права шушулка, дълга 2–4 см, сплескана и при разпукването ѝ капачетата ѝ се извиват назад (табло 54, фиг. 4).

По влажни места в низините. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

Овчарска торбичка – *Capsella bursa-pastoris* (L.) Med.

[Картинка: Табло 54]

Едногодишно или двугодишно растение с изправено просто или разклонено стъбло, високо 20–50 см, голо или меко влакнесто. Приосновните листа събрани в розетка, с дръжка, цели, назъбени или пересто наделени, стъблените приседнали, последователни, цели или неправилно изрязани, с 2 израстъка, приличащи на ухо, които обхващат стъблото. Цветовете бели, събрани в гроздовидно съцветие, което при плодовете силно се удължава. Чашката с 4 листчета, дълги 1–2 мм, яйцевидни или ланцетни, с бял ципест ръб. Венчелистчетата също 4, бели, дълги 2–3 мм, на върха си закръглени и вдлъбнати, с едно шипче, често розови или липсват. Тичинките 6, от които 2 по-къси, както е при всички видове от това семейство. Яйчникът горен. Шушулчиците триъгълни, дълги 6–9 мм, леко врязани на върха си (табло 54, фиг. 5).

Среща се по сметища, край пътища и др. докъм 2000 м н. в. Цъфти юли – ноември.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Bursae pastoris*). Има широко приложение и в народната медицина.

Попова лъжичка – *Thlaspi arvense* L.

[Картинка: Табло 55]

Едногодишно голо растение с изправено стъбло, високо до 60 см, просто или разклонено в горната си част. Приосновните листа събрани в розетка, с дръжки, обратно овални; стъблените приседнали, продълговати, в основата с ушички, обхващащи стъблото, всички повече или по-малко назъбени. Съцветията гроздовидни, след прецъфтяването удължени. Чашелистчетата 4, дълги около 1–2 мм. Венчелистчетата също 4, бели, обратно яйцевидни, дълги 3–4 мм. Тичинките 6 (4 + 2). Яйчникът горен, стълбчето едно. Плодовете 10–16 мм в диаметър, сплескани, с широки (около 3 мм) крила и късо стълбче на върха (табло 55, фиг. 1).

Из ниви, орници, край пътища и др. в цялата страна докъм 1000 мн. Цъфти април – юни. Употребява се в народната медицина.

Родилна трева – *Cardaria draba* (L. j Desv. (*Lepidum draba* L.)

[Картинка: Табло 55]

Многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, покрито с власинки, високо 15–90 см, в горната си част щитовидно разклонено. Приосновните листа стеснени в дръжка, едро назъбени до лировидно наделени; средните и горните стъблени листа приседнали, обратно овални до ланцетни, дълги до 6 см, широки до 4 см, със сърцевидната си основа обхващащи стъблото. Съцветията щитовидни. Чашелистчетата 4, голи, дълги 1,5–2 мм, с бял ципест ръб. Венчелистчетата 4, бели, дълги около 4 мм. Яйчникът горен, с едно стълбче. Шушулчиците дълги 3–4,5 мм, широки 3,5–5,0 мм, обратно сърцевидни, без издадени странични ръбове (табло 55, фиг. 2).

Из пустеещи и буренясащи места, покрай сгради, пътища и на други места в цялата страна. Разпространено е докъм 1000 м н. в. Цъфти април – октомври. Употребява се в народната медицина.

Невидимка – *Coronopus procumbens* Gilib.

[Картинка: Табло 55]

Едногодишно или двугодишно тревисто растение със силно разклонени и полегнали или приповдигащи се стъбла, високи до 30 см. Листата голи, дълбоко пересто разсечени, с продълговати ланцетни, целокрайни или нарязани делчета. Цветовете събрани в сбити съцветия, срещуположни на листата. Цветните дръжки дълги до 2 мм. Цветовете бели, с чашка и венче с по 4 листчета, дълги около 2 мм. Тичинките 6 (4 + 2). Яйчникът горен, с едно стълбче. Шушулчиците сплескани, дълги 2–3 мм, бъбрековидни, силно мрежесто набръчкани или брадавичести (табло 55, фиг. 3).

Край пътища, по пустеещи места, сметища и др. в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти април – юни. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ДЕБЕЛЕЦОВИ – CRASSULACEAE

Бяла тлъстига – *Sedum album* L.

[Картинка: Табло 55]

Многогодишно тревисто, голо растение, разклонено от основата си, от която излизат стелещи се безплодни, гъсто облистени издънки и изправени цветоносни стъбла, високи 5–20 см. Листата дълги 4–12 см, последователни, полуцилиндрични, приседнали. Съцветията гъсти, щитовидни, силно разклонени. Цветовете многобройни, с дръжка, дълга 1–4 мм. Чашелистчетата 5, голи, в основата си сраснали, тъпи. Венчелистчетата 5, дълги 3–4 мм, 3–4 пъти по-дълги от чашелистчетата, заострени, удължено ланцетни, бели или понякога с розови жилки. Тичинките 10, почти равни на венчето, с червени бъбрековидни прашници. Яйчникът горен. Плодът сборен, от 5 мехунки, дълги до 4 мм (табло 55, фиг. 4).

По каменливи места и скали докъм 2500 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. КАМЕНОЛОМКОВИ – SAXIFRAGACEAE

Кръглолистна каменоломка – *Saxifraga rotundifolia* L.

[Картинка: Табло 55]

Многогодишно тревисто растение с хоризонтално коренище и изправени голи или жлезисто влакнести разклонени стъбла, високи 15–70 см. Приосновните листа на дълга дръжка, закръглено бъбрековидни до почти кръгли, дълги 3–8 см; стъблените листа по-малки и малко на брой, всички едро закръглено назъбени, често отдолу синкавочервеникави. Цвето-носните стъбла високи до 60 см, обикновено разклонени, с прости или жлезисти власинки до почти голи. Съцветието рехава метлица, с цветни дръжки, дълги около 2,5 см, с прицветници, дълги 3–4 мм. Чашелистчетата 5, свободни, дълги 2–3 мм, заострени. Венчелистчетата 5, дълги 5–10 мм, обикновено 2–3 пъти по-дълги от чашката, широко елиптични, бели, с червени точки, целокрайни. Тичинките 10. Яйчникът горен, с две разперени стълбчета. Плодът

многосеменна кутийка, дълга 4,5–6 см (табло 55, фиг. 5).

По влажни сенчести гори, каменливи места, мочурливи ливади, край планински поточета в планините на Югозападна България, Витоша, Рила, Осогово, Пирин, Беласица, Славянка, Стара планина и др. почти до 2700 м н. в. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. РОСИЦОВИ – *PARNASSIACEAE*

Росица – *Parnassia palustris* L.

[Картинка: Табло 55]

Многогодишно, напълно голо тревисто растение, обикновено с единично неразклонено стъбло, високо 5–50 см. Почти всички листа са събрани в приосновна розетка, на дълга дръжка (2–10 см), овални, дълги до 4 см, широки до 3 см, в основата сърцевидни, целокрайни; стъблените обикновено единични, приседнали, обхващащи стъблото. Цветовете единични, 15–30 мм в диаметър, бели, на върха на стъблото. Чашката дълбоко 5-делна, дълга 6–8 мм. Венчелистчетата също 5 на брой, дълги 5–15 мм, тъпи. Тичинките 10, 5 от които без прашници и са разположени между другите. Яйчникът горен, с 4 почти приседнали близалца. Плодът кутийка, разпукваща се на 4 дяла (табло 55, фиг. 6).

Из мочурливи ливади, торфища, край планински потоци. Среща се доста често по всички планини от подножието им почти до 2000 м н. в. Цъфти през юли и август. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. РОЗОЦВЕТНИ – *ROSACEAE*

1. Изправени или дъговидно извити до катерливи храсти → вж. 2

1#. Тревисти растения и полухрасти → вж. 5

2. Плодниците разположени върху изпъкнало цветно легло и при узряването стават месести, черни или червени → Къпина – *Rubus* L.

2#. Плодниците разположени вътре в дълбоко вдлъбнато цветно легло и при узряването стават сухи, а стените на цветното легло месести, червени → Шипка – *Rosa* L.

3. Полухрасти, чиито стъбла умират всяка есен. Стъблата с твърди, остри, често сърповидно извити шипчета → Малина – *Rubus idaeus* L.

3#. Тревисти растения. Стъблата без шипове → вж. 4

4. Чашката с един кръг листчета. Листата перести → Орехче – *Filipendula Mill.*

4#. Чашката с два кръга листчета (двойна чашка) → Ягода – *Fragaria vesca L.*

Орехче – *Filipendula Mill.*

1. Приосновните листа с 2 – 5 двойки листчета, широки 1,5 см и повече и между тях дребни назъбени листчета. Венчелистчетата дълги 2–5 мм → Брястолистно орехче – *F. ulmaria (L.) Maxim.*

1#. Приосновните листа с многобройни (над 8 двойки) дребни, пересто нарязани листчета, по-тесни от 1 см, еднакви. Венчелистчетата дълги 5–9 мм → Ливадно орехче – *F. vulgaris Moench.*

Ливадно орехче – *Filipendula vulgaris Moench. (F. hexapetala Gilib.)*

[Картинка: Табло 56]

Многогодишно тревисто растение с късо коренище и вретеновидни или почти сферично задебелени адвентивни корени. Стъблото изправено, високо до 80 см, голо, в горната си част разклонено. Приосновните листа нечифтоперести, с 8–25 двойки големи листчета, като между всеки две двойки има по две малки листчета (всяко голямо листче е дълго 0,5–2 см), продълговати, дълбоко назъбени до пересто наделени, отгоре голи, отдолу по жилките влакнести. Прилистниците едри, назъбени. Съцветията метличести, връхни, дълги 3–10 см. Чашелистчетата обикновено 5 (6), дълги около 1 мм. Венчелистчетата бели, рядко бледорозови, обикновено по 6 (5), дълги 5–9 мм. Тичинките многобройни. Яйчниците 9–12, свободни. Плодовете сборни, мехунки, дълги 3–4 мм, прави, влакнести (табло 56, фиг. 1).

Из ливади в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

Брястолистно орехче – *Filipendula ulmaria* (L.) *Maxim.*

[Картинка: Табло 56]

Многогодишно тревисто растение с късо коренище и нишковидни корени. Стъблото изправено, високо до 2 м, в горната си част разклонено, голо или влакнесто, гъсто облистено. Приосновните листа нечифтоперести, с 2–5 двойки големи листчета, дълги 2–8 см, широко яйцевидни, заострени, напилени до връзани, върхното дълбоко триделно между тях дребни листчета, всички най-често силно окосмени. Цветовете дребни, 6–8 мм в диаметър, събрани в гъсти метличести съцветия, дълги до 25 см. Чашелистчетата 5 (6), дълги около 1 мм. Венчелистчетата бели или жълтеникавобели, 5 или 6, обратно яйцевидни. Тичинките много, два пъти по-дълги от венчелистчетата. Яйчниците 6–10, кълбести, приседнали. Плодните мехунки дълги 3–4 мм, голи, спирално извити (табло 56, фиг. 2).

Край планински потоци и по влажни ливади в Стара планина, Рила, Родопите, Витоша, Осогово, Софийско поле докъм 2500 м н. в. Цъфти през юли и август.

В съвременната медицина се използват върхните части (дрога *Herba Ulmariae*), които се събират в началото на цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

Къпини, малина – *Rubus* L.

1. Листата перести, с 5–7 листчета. Плодовете червени (рядко жълти), при узряването си се отделят от цветното легло и вътре се получава кухина → Малина – *R. idaeus* L.

1#. Листата дланевидни. Плодовете черни, сраснали с цветното легло и се отделят заедно със сърцевината му → Къпина – *R. sp. Diversae*

Малина – *Rubus idaeus* L.

[Картинка: Табло 56]

Полухраст, висок до 2,5 м. Образуваните през дадена година стъбла са тревисти, със синкавозелен налеп, безплодни и с къси, тънки шипчета. През втората година те вдървяват, цъфтят и след образването на

плодовете умират, а пълзящото коренище дава нови издънки. Листата последователни, нечифтоперести, с 5–7 листчета, рядко тройни, отгоре почти голи, сиво-зелени, отдолу прилегнало сребристо напълстени; листчетата продълговати до яйцевидни, заострени, неравномерно остро напилени, страничните почти приседнали, връхното по-едро. Цветовете събрани по няколко в метличести съцветия. Цветовете бели, около 1 см в диаметър, на дръжка. Чашката и венчето с по 5 листчета. Тичинките и плодниците по много. Плодът сборен, червен, съставен от многобройни костил-кови плодчета, лесно се отделя от коничното цветно легло (табло 56, фиг. 3).

По скалните сипеи, сечища, пожарища, каменливи склонове и храсталаци в цялата страна докъм 2500 м н. в. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Rubi idaei*) и плодовете (дрога *Fructus Rubi idaei*). Широко се използва и в народната медицина.

Къпини – *Rubus sp. Diversae*

[Картинка: Табло 56]

Почти всички останали видове от рода *Rubus*, които са храсти и имат черни плодове, трайно свързани с цветното легло, от което не се отделят, са известни на нашия народ под името къпини, като почти не се различават отделните видове. У нас са известни голям брой видове къпини. Стъблата им са вдървенели, дъговидно извити, полегнали или почти изправени, рядко катерливи, покрити с твърди бодливи шипчета. Листата им са последователни, дланевидни, с 5–7 листчета, рядко тройни, голи или влакнести, назъбени, заострени към върха. Цветовете им са събрани в малкоцветни гроздовидни съцветия. Цветното легло е изпъкнало и по ръба му са разположени чашката и венчето. Чашката с 5 листчета, запазващи се при плода. Венчелистчетата също 5, бели при повечето видове, рядко до тъмночервени, например кървавочервената къпина – *R. sanguineus* Friv. Тичинките и плодниците многобройни. Плодовете сборни, съставени от многобройни костилкови плодчета (табло 56, фиг. 4).

Срещат се из сечища, горски храсталаци, горски поляни в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфтят май – октомври.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Rubi fruticosi*), плодовете (дрога *Fructus Rubi fruticosi*) и коренът (*Radix Rubi*

fruticosi), който се изкопава късно през есента, а листата се събират през лятото. Намират широко приложение и в народната медицина.

Забележка. Шипка – *Rosa canina L.* (б)к. при билки с червени и розови цветове).

Ягода – *Fragaria vesca L.*

Многогодишно тревисто растение с късо кафяво коренище и дълги пълзящи надземни издънки, които се вкореняват. Листата почти само приосновни, тройни, с дълга дръжка (до 20 см), влакнести: листчетата дълги 1–6 см, широки 2,5–3,5 см, овални до ромбични, назъбени; прилистниците ланцетни, целокрайни, дълго заострени. Цветоносните стъбла високи 5–30 см, безлистни, почти изправени, по-дълги от листата, окосмени. Цветовете около 15 мм в диаметър, бели. Чашката двойна, с по 5 заострени, влакнести, еднакво дълги листчета. Венчелистчетата 5, дълги до 10 мм, свободни. Тичинките 20. Яйчиците многобройни, голи. Цветното легло след прецъфтяването се разраства и образува месеста, отвън червена лъжлива ягода, по повърхността на която са враснали дребните плодчета – орехчетата. Чашката остава при плода, разперена.

Из гори, храсталаци, горски поляни и скални сипеи в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Fragariae*), които се събират от май до август, и плодовете (дрога *Fructus Fragariae*). Намира широко приложение и в народната медицина.

СЕМ. БОБОВИ – *FABACEAE (PAPILIONACEAE)*

Орнична детелина – *Trifolium arvense L.*

[Картинка: Табло 57]

Едногодишно или двугодишно тревисто растение с изправено влакнесто стъбло, високо 10–40 см. Листата последователни, тройни, с дръжка, чиято дължина е различна и постепенно намалява нагоре, като най-горните листа са приседнали. Листчетата продълговато линейни, дълги 1–2 см, широки 2–4 мм, целокрайни или в горната си част ситно назъбени. Прилистниците ланцетни, целокрайни, ципести, повечето червеникави. Цветовете бели или бледорозови, събрани в яйцевидни,

сферични или цилиндрични главички, дълги 1,5–4 см, почти приседнали, а дръжката на съцветието е равна или по-дълга от главичката. Чашката тръбеста, дълга 5–9 мм, с 5 шиловидни зъбеца. Венчето около 2 пъти по-дълго от чашката, след прецъфтяването светлокафяво. Тичинките 10. Плодът боб (табло 57, фиг. 1).

По сухи тревисти места често като бурен и плевел. Разпространено е в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти май–октомври. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ЛЕНОВИ – *LINACEAE*

Слабителен лен – *Linum cathanicum* L.

[Картинка: Табло 57]

Едногодишно, рядко двугодишно тревисто растение с тънко, просто стъбло, високо 10–30 см. Листата срещуположни, по края ресничести, дребни (5–20 мм), приседнали, долните обратно яйцевидни, горните ланцетни, заострени. Цветовете бели, дребни, събрани във върхни метличести съцветия. Чашелистчетата заострени, елиптични, дълги 2–3 мм, в горната си част по ръба жлезисто влакнести, два пъти по-къси от венчето. Венчелистчетата дълги 4–5 мм, закръглени, в основата си жълтеникави. Тичинките 5. Яйчникът горен с 5 стълбчета. Плодът кутийка, дълга 1,5–3 мм (табло 57, фиг. 2).

Из влажни ливади, торфища и сенчести каменливи склонове в цялата страна в предпланинския и планинския пояс докъм 1500 м н. в. Цъфти май – август. В съвременната медицина се употребява цялата надземна цъфтяща част (дрога *Herba Lini cathartici*)

СЕМ. СЛЕЗОВИ – *MALVACEAE*

Забележка. Лечебна ружа – *Althea officinalis* L. Градинска ружа – *Althaea rosea* (L.) Cav. (вж. при билки с червени и розови цветове).

СЕМ. СЕННИКОЦВЕТНИ – *AP1ACEAE* (*VMBELLIFERAE*)

1. Съцветията сбити, топчести, заедно с обвивката силно бодливи → Полски ветрогон – *Erytcampestre L.*

1#. Съцветията и обвивните им листчета не са бодливи → вж. 2

2. Яйчникът и плодът покрити с люспи, шипчета или власинки → вж. 3

2#. Яйчникът и плодът голи, гладки, ръбести или крилати → вж. 4

3. Съцветието от 3-5(6) главни лъча, без обвивни листчета при основата им. Плодът на върха с голо носче → Малък азмацук – *Anthriscus cereifolium (L.) Hoffm.*

3#. Съцветието от 10–50 главни лъча, с обвивка от пересто изрязани листчета. Плодът яйцевиден, без носче → Див морков – *Daucuscarota L.*

4. Главните лъчи при основата си с обвивка, съставена от много листчета (повече от 4) → вж. 5

4#. Главните лъчи на съцветието при основата си без обвивка от листчета (рядко с обвивка, съставена от няколко нееднакви листчета) → вж. 7.

5. Чашката на върха с 5 зъбчета → Воден морач – *Oenaniheaquatica (L.) Poir.*

5#. Чашката на върха без зъбчета (или с неясно забележими зъбчета).

. → вж. 6

6. Стъблото с червеникави петна. В основата на всеки сенник 3–6 листчета, разположени от едната страна на съцветието → Бучиниш – *Conium maculatum L.*

6#. Стъблото без петна. Дръжките на сенниците в основата си без обвивка от листчета → Кимион – *Carutn carvi L.*

7. Листните дялове по-широки от 1 см или приосновните листа веднъж перести → вж. 8

7#. Листните дялове по-тесни от 0,5 см или листата сложно перести → Лъскавче – *Aethusa cynapium L.*

8. Цветните дръжки при основата си с обвивчица от листчета → Панчичева пищялка – *Angelicapancicii Vandas*

8#. Цветовете при основата си без обвивчица от листчета → вж. 9

9. Плодът сплескан откъм гърба, а по краищата крилат. Главните лъчи 30–50 → Прешленестдевисил – *Heracleum verticilatum Panc*

9#. Плодът откъм гърба издут, без крилца по краищата. Главните лъчи 4–15 → вж. 10

10. Приосновните листа просто перести, с яйцевидни, почти до основата си назъбени листчета → Каменоломкава бедреница – *Pimpinella saxifraga* L.

10#. Долните листа пересто насечени, с триъгълни дялове, назъбени само в горната си част, с по 4–5 зъбчета, надолу целокрайни → Целина – *Apium graveolens* L.

Полски ветрогон – *Eryngium campestre* L.

[Картинка: Табло 57]

Многогодишно бодливо голо растение със силно разклонено стъбло, високо 30–60 см и дебел вретеновиден корен. Приосновните листа дълги и широки 15–30 см, дълбоко двойно 3-делни, с низбегващи дялове, бодливо назъбени до нарязани, с дръжка, дълга 10–20 см; средният дял двойно или тройно насечен, с бодливи зъбци. Стъблените листа просто назъбени, обхващащи стъблото. Цветовете бели, събрани в сбити главички, в основата с обвивчица от бодливи линейно-ланцетни листчета, почти 2 пъти по-дълги от главичката. Плодът елипсовиден, покрит с къси шипчета, разпадащ се на две половинки (табло 57, фиг. 3).

Среща се много често по пасища и сухи тревисти места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти през юли и август.

В съвременната медицина се използва коренът (дрога *Radix Eryngii*). Намира приложение и в народната медицина.

Малък азмацук – *Anthriscus cereifolium* (L.) Hoffm.

[Картинка: Табло 57]

Едногодишно тревисто растение с изправено набраздено стъбло, високо до 70 см, голо или във възлите с разперени меки власинки. Листата триъгълно яйцевидни, три пъти перести (дяловете от първи и втори порядък на дръжки), с пересто нарязани делчета, с редки власинки. Съцветието сеник с по 3-5(6) главни лъча, без обвивка. При основата на цветните дръжки обвивчица от 1–4 линейни листчета. Цветовете бели. Чашката липсва. Вен-челистчетата дълги около 1 мм. Плодът линейно продълговат, по-дълъг от 5 мм, на върха с дълго до 4 мм шиловидно

стълбче, покрито с къси, извити нагоре твърди четинки (табло 57, фиг. 4).

По сухи каменливи места, храсталаци, по синури и ливади, обикновено като бурен. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

Каменоломкова бедреница – *Pimpinella saxifraga* L.

[Картинка: Табло 58]

Многогодишно тревисто растение с вретеновиден корен. Стъблото изправено, високо 20–60 см, плитко набраздено, в долната си част гъсто, в горната слабо пухесто, рядко голо. Приосновните листа разположени в розетка, на дълга дръжка, просто перести, с 3–7 двойки приседнали листчета или с къса дръжка, яйцевидни, назъбени почти до основата си; средните стъблени листа почти перести, с 3-делни клиновидни делчета, а най-горните триделни или с почти недоразвита петура, състояща се от 1–3 дребни нишковидни листчета, приседнали на продълговати ципести влагалища. Съцветието сложен сенник от 6–15 главни лъча, без обвивка при основата си. Цветовете бели, с 5 венчелистчета, гъстовлакнести отдолу. Чашката без зъбци. Яйчникът долен, с късо стълбче. Плодът яйцевиден, отстрани сплескан, гол, дълъг 2–2,5 мм (табло 58, фиг. 1).

Среща се по сухи тревисти и каменливи места и из храсталаци в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се използва коренът (дрога *Radix Pimpinellae*), който се изкопава рано през пролетта. Използува се многостранно и в народната медицина.

Воден морач – *Oenanthe aquatica* (L.) Poir.

[Картинка: Табло 58]

Едногодишно или двугодишно тревисто растение с изправено, кухо, набраздено стъбло, високо до 1,5 м, силно задебелено в основата си, с вретеновиден, задебелен корен. Долната му част обикновено е под водата и е със скъсени междувъзлия, с многобройни коренчета по възлите. Листата дълги 4–12 см, широки до 8 см, 3–4 пъти пересто наделени, голи, с разперени линейни или нишковидни делчета. Цветовете хермафродитни, събрани в сложен сенник, с 5–15 лъча, на дълга дръжка,

срещуположни на листата или пазвени, без обвивчица от листчета, а при основата на всеки сенник има обвивка от линейни, заострени листчета. Цветните дръжки дълги 2–4 мм. Чашката с 5 къси (1–1,5 мм) зъбеца; венчето бяло, 2,5–5 мм в диаметър, с 5 свободни листчета. Тичинките 5. Яйчникът долен. Плодът продълговат, гол, дълъг 4–5 мм, с тънка дръжка. **Отровно!** (табло 58, фиг. 2).

Из мочурища и блата в цялата страна предимно в низините. Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се използват узрелите плодчета (дрога *Fructus Phellandrii*). Намира приложение и в народната медицина.

У нас се срещат още 8 вида от този род, които имат в съцветията си както хермафродитни, така и мъжки, тичинкови цветове, а корените им са тънки, само някои от тях с топчести надебелявания.

Лъскавче – *Aethusa cynapium* L.

[Картинка: Табло 59]

Едногодишно или двугодишно тревисто растение с изправено кухо стъбло, високо до 2 м, обикновено единично, слабо набраздено. Листата дълги 8–15 см, широки 4–14 см, двойно или тройно перести, с триъгълни или яйцевидни, дълбоко нарязани или разделени тесни дялове; долните листа на дръжки, дълги до 5 см, а горните приседнали на разширените листни влагалища. Сенниците с по 10–20 нееднакво дълги лъча, без обвивка или с обвивка от 1–2 листчета. Обвивчицата едностранна, с 3 линейни, разперени листчета. Цветовете бели. Плодчетата голи, сплескани. **Отровно!** (табло 59, фиг. 1).

Среща се като бурен и плевел из храсталаците и посевите в цялата страна. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

Бучиниш – *Conium maculatum* L.

[Картинка: Табло 58]

Едногодишно или двугодишно тревисто растение с неприятна мириса, с кухо голо разклонено стъбло, високо до 2,5 м, с червеникави петна. Листата голи, широко триъгълни, дълги 30–60 см, широки 25–40 см, с дръжка, тройно перести, с яйцевидно-ланцетни дялове с назъбени или изрязани делчета; средните и горните много по-дребни, приседнали.

Съцветията сложни сеници, от 10–20 главни лъча с обвивка от 3–6 яйцевидно-ланцетни голи листчета. В основата на цветовете има обвивчица от 3–6 листчета, разположени от едната страна на съцветието. Цветовете бели. Плодът гол, закръглен, дълъг 2,5 мм. **Отровно!** (табло 58, фиг. 3).

Среща се доста често край огради, по сметища и др. като бурен в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти през юни и юли.

В съвременната медицина се използват стръковете (дрога *Herba Conii maculati*) и плодовете (дрога *Fructus Conii maculati*). Има голямо приложение и в народната медицина.

Целина, кервиз – *Apium graveolens L.*

[Картинка: Табло 59]

Многогодишно тревисто растение с дебел вретеновиден корен и изправено, често кухо, силно разклонено стъбло, високо до 1 м. Листата голи, долните пересто насечени, на дълга дръжка, закръглено ромбични, триделни, назъбени само в горната част, горните листа почти приседнали, тройни или триделни. Сениците многобройни, дребни, приседнали или на къса дръжка, с 4–12 главни лъча, без обвивка при основата на главните лъчи. Цветовете белезникавобели, без обвивчица при основата им. Чашката без зъбци. Плодът гол, странично сплескан, с надлъжни ребра, дълъг 1,5 мм (табло 59, фиг. 2).

Из влажни и заблатени места по крайбрежието на морето, край Дунав. Марица, Струма (в Петричко). Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се употребяват коренът (дрога *Radix Apii*) и плодовете (дрога *Fructus Apii*). Използува се широко и в народната медицина.

Кимион – *Carum carvi L.*

[Картинка: Табло 58]

Двугодишно или многогодишно тревисто голо растение с вретеновиден корен. Стъблото силно разклонено, кухо, високо до 1,5 м. Листата 2–3 пъти перести, дълги 6–15 см, широки 2–8 см, с ланцетно-линейни до линейни дялове, дълги 3–25 мм и широки 1–1,5 мм; приосновните листа с дълга дръжка, горните приседнали, разширени при основата си във

влагалища. Съцветие-то сложен сенник с 5–16 нееднакви главни лъча, без обвивка или с обвивка от 1–2 листчета. Цветовете бели, рядко розови, без обвивчица при основата им. Тичинките 5. Яйчникът долен. Плодът гол, продълговат, дълъг 4–5 мм, с надлъжни ребра, при узряването си се разделя на две (табло 58, фиг. 4).

Из ливади, горски поляни в предпланинския и планинския пояс в цяла Югозападна България и в Западна и Средна Стара планина, Западни и Средни Родопи. Рила, Пирин докъм 1600 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използват плодовете (дрога *Fructus Carvi*). Използува се и в народната медицина.

Панчичева пищялка – *Angelica panicii Vandas*

[Картинка: Табло 60]

Многогодишно тревисто растение с дебел вретеновиден корен и кухо, голо или в най-горната си част гъстопухесто стъбло, високо до 2 м, във възлите подуто, в горната си част разклонено, доматововиолетово. Листата с къса дръжка (4–12 см) и едри, силно подути влагалища (8–12 см дълги и 5–8 см широки), просто до двойно и тройно перест, с овално елиптични, приседнали, назъбени дялове (8–14 см дълги и 3–8 см широки); най-горните листни дялове низбягващи по листната дръжка. Цветовете бели, 15–18 мм в диаметър, събрани в сенници, съставени от множество (40–80) гъсто и късо пухести лъчи, без обвивка от листчета при основата им. Цветните дръжки дълги 1,5–3,5 мм, в основата си с обвивчица от 5–12 триъгълно ланцетни, заострени листчета. Плодът гол, широко яйцевиден, сплеснат, с 3 надлъжни ребра и крилат ръб (табло 60, фиг. 1).

Среща се по сенчести влажни и каменливи места и край планински потоци над 800 м н. в. Цъфти през юли – август.

В съвременната медицина се използват коренът (дрога *Radix Angelicæ Panicifolii*) и плодовете (*Fructus Angelicæ Panicifolii*). Употребява се и в народната медицина.

Прешленест девисил – *Heracleum verticillatum* Рапс

[Картинка: Табло 60]

Двугодишно до многогодишно тревисто растение, високо до 1,5 м, в горната си част прешленовидно разклонено, набраздено. Листата 10–40 см дълги и 5–25 см широки, перести, с пересто наделени дялове, влакнести; долните листа с дръжки, дълги до 20 см, постепенно намаляващи нагоре и връхните до приседнали. Цветовете бели, 7–10 мм в диаметър, периферните по-едри, събрани в сложни сенници, с 15–50 главни лъча, без обвивка. Плодовете обратно-яйцевидни, сплеснати, 8–11 мм дълги, голи, по ръба ципесто крилати (табло 60, фиг. 2).

По влажни и сенчести места, почти изключително край планински потоци. Среща се в Средна и Западна Стара планина, Витоша, Рила, Средни и Западни Родопи, Пирин, Славянка, Беласица и Осоговска планина, между 1000 и 2000 м н. в. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

Див морков – *Daucus carota* L.

[Картинка: Табло 59]

Едногодишно или двугодишно растение с месест вретеновиден корен и изправено набраздено стъбло, високо до 1,5 м, в горната си част разклонено, с разперени власинки до голо. Листата 2–4 пъти перести, с продълговати, назъбени до изрязани листчета, с разперени власинки. Съцветията сложен сенник от 10–15 главни лъча, голи и рядко ресничести с обвивка от пересто нарязани листчета. В основата на отделните сенници 2–3 цели, по-рядко 2-3-делни листчета. Цветовете бели, рядко слабо жълтеникави, крайните по-едри. Плодът дълъг 3–4 мм, с дълги корави четинки (табло 59, фиг. 3).

По сухи тревисти места, край пътища, сгради, из посеви и окопни култури в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват свежо изкопаният корен (дрога *Radix Carotae recens*) и плодовете (дрога *Fructus Carotae recens*). Използува се и в народната медицина.

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ СРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Паразитно растение без зелени листа. Стъблото нишковидно, увиващо се. Цветовете събрани в малки топчести съцветия →

Европейска кукувича прежда – *Cuscutaeuropaea* L.

1#. Растения със зелени листа → вж. 2

2. Венчелистчетата 5, беззникави, до основата си свободни →
Кръглолистна мурава – *Pyrola rotundifolia* L.

2#. Венчелистчетата в долната част повече или по-малко сраснали и образуват тръбица или почти не са сраснали, но тогава са дървета с 4 венчелистчета (ясен) → вж. 3

3. Яйчникът долен или полудолен → вж. 4

3#. Яйчникът горен → вж. 9

4. Цветовете събрани в кошнички и обкръжени с обща обвивка от най-горните листа. Чашката липсва. Тичинките 5, сраснали с прашници-те си → Сем. Сложно цветни – *Asteraceae*

4#. Съцветията от друг тип – щитовидни, метличести и др → вж. 5

5. Листата разположени в прешлени по 6–9 → Сем. Брошови – *Rubiaceae*

5#. Листата срещуположни или последователни → вж. 6

6. Листата срещуположни → вж. 7

6#. Листата последователни → вж. 8

7. Тичинките 5. Храсти или дръвчета, рядко тревисти растения → Сем. Бъзови – *Caprifoliaceae*

7#. Тичинките 3. Тревисти растения → Лечебна диланка – *Valeriana officinalis* L.

8. Тичинките 8–10. Храстчета → Сем. Пиренови – *Ericaceae*

8#. Тичинките 5. Тревисти растения → Обикновен устрел – *Vincetoxicumhirundinaria* Med.

9. Яйчникът външно разделен на 4 части, като плодът се разпада на 4 орехчета → вж. 10

9#. Яйчникът цял → вж. 11

10. Листата последователни, венчето правилно, тичинките 5 → Птичепросо – *Lithospermum arvense* L.

10#. Листата срещуположни, венчето неправилно, двуустно. Тичинките 4 → Сем. Устноцветни – *Lamiaceae*

11. Дърво със срещуположни нечифтоперести листа. Тичинките 2. → Мъждрян – *Fraxinus ornus* L.

11#. Тревисти растения → вж. 12

12. Тичинките 4, от които двете понякога са без прашници → Сиротица – *Gratiola officinalis* L.

12#. Тичинките 5, всички с добре развити прашници → вж. 13

13. Листата срещуположни, триделни, плаващи и с дълга дръжка →

Горчивче – *Menyanthes trifoliata* L.

13#. Листата последователни → вж. 14

14. Растения с увивно или полегнало стъбло → Сем. Поветицови – *Convolvulaceae*

14#. Стъблото изправено → Сем. Картофови – *Solanaceae*

СЕМ. МУРАВЕНИ – *FYROLACEAE*

Кръглолистна мурава – *Pyrola rotundifolia* L.

[Картинка: Табло 61]

Многогодишно голо растение с пълзящо коренище и цели презимуващи приосновни листа, кръгли до овални, дълги 3–6 см, широки 3–5 см, назъбени до почти целокрайни, на дръжка, дълга 3–7 см. Цветовете събрани в класовидно съцветие на върха на безлистен стрък, висок 10–15 см, ароматни (миризма на момина сълза), 10–15 на брой, с дръжка, дълга 4–8 мм, с ципест прицветник при основата ѝ. Чашката почти до основата си 5-делна, дълга 2–4 мм, с линейно-ланцетни заострени дялове. Венчето с 5 до основата си свободни листчета, звънчевидно, с 5–8 мм дълги, обратно яйцевидни белезникави и разперени, почти двойно по-дълги от чашката. Тичинките 8–10. Яйчникът горен, с едно 5-делно стълбче на върха си. Плодът топчеста кутийка (табло 61, фиг. 1).

Из сенчестите иглолистни гори на Витоша между 1200 и 2000 м н. в. Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Pyrolae*).

Забележка: Сем. Пиренови – *Ericaceae*. Мечо грозде – *Araosraphylos uva-ursi* Spreng. Боровинки – *Vaccinium*. (вж. при билки с червени и розови цветове).

СЕМ. МАСЛИНОВИ – *OLEACEAE*

Мъждрян – *Fraxinus ornus* L.

[Картинка: Табло 59]

Дърво с гладка кора, високо до 20 м. Младите пъпки светлокафяви или сребърносиви, ситно влакнести. Листата срещуположни, нечифтоперести, дълги 15–20 см, с 5–11 силно вариращи по форма листчета, най-често заострено елиптични или яйцевидно-ланцетни, дълги 4–10 см, широки 2–4 см, ситно назъбени, с къса дръжчица; общата листна дръжка дълга 5–15 см. Цветовете събрани в многоцветни метличести съцветия, които се появяват по върховете на клонките след развитието на листата. Цветовете с чашка и венче; чашката се запазва след узряването на плода във вид на 4 зъбчета, разположени при основата му. Венчелистчетата 4, почти несраснали, кремавобелезникави, дълги 5–6 мм, теснолинейни, няколко пъти по-дълги от чашката. Тичинките обикновено 2. Яйчникът горен, с дълго стълбче. Плодът едносеменно орехче със силно развита крилатка, дълга 2–3 см, широка 4–6 мм, на върха тъпа или връзана (табло 59, фиг. 4).

Из смесени широколистни гори, храсталаци и по сухите каменливи места докъм 1400 м н. в. Цъфти през април и май.

В съвременната медицина се използва обелената рано напролет и изсушена кора (дрога *Cortex Fraxini*). Прилага се широко и в народната медицина.

Забележка. Сем. Горчивчеви – *Menyanthaceae*. Горчивче – *Menyanthes trifoliata* L. (вж. при билки с червени и розови цветове).

СЕМ. УСТРЕЛОВИ – ASCLEPIADACEAE

Обикновен устрел – *Vincetoxicum hirundinaria* Med. (*Cynanchum vincetoxicum* Pers.)

[Картинка: Табло 60]

Многогодишно тревисто растение с изправено тънко стъбло, високо до 1 м, към горния край косматото само по две срещуположни надлъжни ивици, рядко голо. Листата срещуположни, долните яйцевидни, горните ланцетни, дълги 6–10 см, широки 3–5 см, целокрайни, по ръба късо ресничести, на къса дръжка (5–10 мм). Цветовете по 1–2 в пазвите на листата, бели, на дръжка, дълга 1–4 см. Чашката 5-делна, със заострени дялове. Венчето дисковидно, 8–10 мм в диаметър, дълбоко 5-делно, разперено. Тичинките 5. Яйчникът горен, с две стълбчета, сраснали към

върха си в едно близалце. Плодът многосеменна кутийка, дълга 5–6 см.

Отровно! (табло 60, фиг. 3).

Из редки гори, храсталаци и поляни в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използва подземната част (дрога *Rhizoma Cynanchi*). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. КУКУВИЧОПРЕЖДОВИ – *CUSCUTACEAE*

Европейска кукувича прежда – *Cuscuta europaea* L.

[Картинка: Табло 60]

Паразитно едногодишно безлистно растение с увивно, дебело като канап (до 2,5 мм), червеникаво голо стъбло. Цветовете дълги 2–3 мм, събрани в рехави кълбести съцветия с диаметър до 1,5 см. Чашката обратно конич-на, дълга до 3 мм, жълтеникава или кафява, дълбоко разсечена на 4–5 дяла. Венчето тръбесто, по-дълго от чашката, бяло, бялорозово до жълто, дълго 2,5–5,0 мм, с къса дръжчица, дълбоко 4-5-делно, при устието на венечната тръбица с цели двуделни люспи. Яйчникът горен, с 1–2 стълбчета. Тичинките 5. Плодът кутийка (табло 60, фиг. 4).

Паразитира по различни тревисти растения. Среща се в цяла България почти до 2000 м н. в. Цъфти май – октомври.

В съвременната медицина се използва събраната по време на цъфтежа надземна част (дрога *Herba Cuscutae*). Прилага се широко и в народната медицина.

СЕМ. ПОВЕТИЦОВИ – *CONVOLVULACEAE*

1. Прицветниците широко яйцевидни или широко сърцевидни, припокриващи почти изцяло чашката → Обикновено чадърче – *Calystegiaseptum* (L.) R. Br.

1#. Прицветниците теснолинейни, дребни, отдалечени от чашката → Обикновена поветица – *Convolvulus arvensis* L.

Обикновено чадърче – *Calystegia septum* (L.) R. Br.

[Картинка: Табло 61]

Многогодишно тревисто растение с пълзящо коренище и дълго, увивно, голо или влакнесто стъбло, дълго до 2–3 м. Листата последователни, на дълга дръжка (3–5 см), прости, бъбрековидни до триъгълно яйцевидни, дълги 5–10 см и почти толкова широки, целокрайни или слабо и рядко назъбени, голи. Цветовете по един в пазвите на листата, на дръжка, по-дълга от листната дръжка, бели, понякога с червени петна, фуниеvidни, дълги 3,5–6 см. Чашката къса, с 5 зъбеца и при основата си покрита с два едри, широко яйцевидни прицветника, дълги 1,5–3 см. Тичинките 5. Яйчникът горен. Плодът гола кутийка (табло 61, фиг. 2).

В цялата страна из храсталаци и гори, в сенчести и влажни места най-вече в низините и предпланините. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се употребява коренището (дрога *Radix Calystegiae*).

Обикновена поветица – *Convolvulus arvensis* L.

[Картинка: Табло 61]

Многогодишно увивно или полегнало тревисто растение със стъбло, дълго до 2 м. Листата последователни, цели, целокрайни или слабо назъбени, продълговато яйцевидни до ланцетни, дълги до 5 см, широки до 4 см, в основата копиевидни или стреловидни, обикновено голи, на дълга дръжка. Цветовете по 1–2 в пазвите на листата, на дълга дръжка, при основата си с два малки линейни прицветника. Чашката звънчевидна, с 5 зъбеца. Венчето фуниеvidно, бяло или розово, с 5 по-тъмни жилки, дълго 1,5–3 см. Тичинките 5. Яйчникът горен. Плодът почти сферична разпуклива кутийка (табло 61, фиг. 3).

Среща се като плевел и бурен по тревисти места, изкопи, обработени места и др. в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти май – октомври.

В съвременната медицина се използва цялото цъфтящо растение (дрога *Herba Convolvuli*). Прилага се и в народната медицина.

СЕМ. ГРАПАВОЛИСТНИ – *BORAGINACEAE*

Птиче просо – *Lithospermum arvense L.*

[Картинка: Табло 61]

Едногодишно тревисто растение с вретеновиден корен и изправено, просто или към върха разклонено стъбло, високо до 40 см, четинесто влакнесто. Листата последователни, прилегнало четинести, долните продълговато яйцевидни, стеснени в дръжка, тъпи, дълги до 4 см, широки до 8 мм, горните ланцетни, приседнали, заострени, целокрайни. Цветовете с къса дръжка, събрани в облистени, спираловидни, гъсти съцветия. Чашката дълбоко 5-делна, със заострени, гъсто четинести зъбци. Венчето бяло, дълго 4–6 мм, правилно, покрито с власинки, венечната тръбица отвътре с 5 надлъжни редици от власинки. Тичинките 5, с много къса дръжка. Яйчникът горен, 4-делен. Плодът яйцевидно орехче, дълго до 3 мм (табло 61, фиг. 4).

Из посеви и тревисти места доста често като рудерално растение в цялата страна докъм 1100 м н. в. Цъфти март – юли.

В съвременната медицина се употребяват стръковете (дрога *Herba Lithospermi*), коренът (дрога *Radix Lithospermi*) и семената (*Semen Lithospermi*). Използува се широко и в народната медицина.

СЕМ. УСТНОЦВЕТНИ – *LAMIACEAE (LABIATAE)*

1. Венчето ясно двуустно → вж. 2

1#. Венчето с една устна – долна, горната липсва → Бяло подъбиче – *Teucrium polium L.*

2. Тичинките напълно скрити в тръбицата на венчето → Обикновен пчелинок – *Marront vulgare L.*

2#. Тичинките стърчат навън от тръбицата на венчето → вж. 3

3. Чашката ясно двуустна – долната устна с две, горната с три зъбца. → Маточина – *Melissa officinalis L.*

3#. Чашката не е двуустна → вж. 4

4. Долната устна с голям обратно сърцевиден среден дял и слабо развити във вид на тънки зъбчета странични дялове → Бяла мъртва коприва – *Lamium album L.*

4#. Долната устна с друга форма → Обикновена коча билка –

Nepetacataria L.

Бяло подъбиче – *Teucrium polium L.*

[Картинка: Табло 62]

Многогодишно тревисто растение, почти полухрастче, със силно разклонени беловълнести, лежащи или приповдигащи се стъбла, високи до 40 см, в горната си част метличесто разклонени. Листата срещуположни, приседнали, продълговати до линейни, към основата клиновидно стеснени, дълги до 3 см, широки до 6 мм, вълновидно назъбени с подвит ръб, беловълнести, особено от долната страна. Цветовете събрани в прости или сложни, кълбести или яйцевидни главички по върховете на клонките, дълги 5–8 мм, почти приседнали, беловълнести. Чашката тръбеста или звънчевидна, с 10 жилки и 5 зъбеца. Венчето бяло или жълтеникавобяло, малко по-дълго от чашката. Средният дял на долната устна голям, страничните във вид на зъбци. Тичинките 4, едва подаващи се от венчето. Яйчникът горен. Плодът се разпада на 4 орехчета (табло 62, фиг. 1).

По сухи тревисти и припечни места в цяла България докъм 900 м н.в. Цъфти май – септември.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Teucrii* poll). Употребява се и в народната медицина.

Обикновен пчелинок – *Marrubium vulgare L.*

[Картинка: Табло 61]

Многогодишно тревисто растение с горчив вкус и неприятна мириса. Стъблото от основата разклонено, четириръбесто, изправено, високо 20–60 см, беловълнесто. Листата срещуположни, закръглени и закръглено яйцевидни до широко елиптични, дълги 2–4 см, отгоре тъмнозелени, отдолу беловълнести, по ръба неравномерно едро назъбени, долните с дръжка, дълга 1–3 см, горните постепенно стеснени в къса широка дръжка. Цветовете събрани по много (20–50) в плътни кълбести прешлени, обикновено 6–8 на брой. Чашката тръбеста, с 10 еднакви, шиловидни и на върха си кукесто завити зъбци, вълнеста. Венчето 5-листно, бяло, сраснало, двуустно – горната устна тясна и права, почти плоска, на върха двуделна, долната три-делна, с по-широк среден дял;

тръбицата на венчето скрита в чашката. Тичинките 4. Яйчникът горен. Плодът сух, разпадащ се на 4 орехчета (табло 61, фиг. 5).

По тревисти и буренявали места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използва цялата надземна част (дрога *Herba Matrubii*), която се събира по време на цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

Бяла мъртва коприва – *Lamium album L.*

Многогодишно тревисто растение с дълго пълзящо коренище. Стъблото изправено, четириръбесто, високо до 80 см, кухо, рядко влакнесто. Листата срещуположни, на кръст по възлите, сърцевидно-овални, дълги 3–12 см, широки 1–5 см, заострени, редковлакнести, назъбени; долните с дълга дръжка (1,5–3 см), горните почти приседнали. Цветовете разположени по 6–8 в пазвите на горните листа. Чашката звънчевидна, дълга 9–15 мм, в горния си край 5-делна, с 5 жилки и с 5 почти еднакви зъбеца. Венчето дълго 2–2,5 см, бяло, 5-делно, двуустно, сраснало в коленчесто извита тръбица, почти 3 пъти по-дълго от чашката, със силно влакнеста горна устна, шлемовидно издута, а долната сърцевидна; венечната тръбица с косо разположен отвътре пръстен от власинки. Тичинките 4. Яйчникът горен. Плодът сух, разпадащ се на 4 орехчета.

[Картинка: Табло 62]

Среща се рядко край огради и по буренявали места в Югозападна България. Цъфти април – юли (табло 62, фиг. 2).

В съвременната медицина се използват сушените цветове без чашката (дрога *Flores Lamii albi*) и листата (дрога *Folia Lamii albi*). Употребява се и в народната медицина.

Обикновена коча билка – *Nepeta cataria L.*

[Картинка: Табло 62]

Многогодишно тревисто растение с многобройни изправени, разклонени четириръбести стъбла, високи 40–100 см. Цялото растение сивовлакнесто. Листата срещуположни, горните продълговати, в основата си сърцевидни, заострени, дълги 2–8 см, широки 2–4 см, с къса листна дръжка, дълга 0,5–4 см. Цветовете с дръжка, дълга 7–9 мм, разположени

в прешлени в пазвите на горните листа, като образуват класовидни съцветия с линейни, заострени прицветници, дълги 1,5–3 мм. Чашката тръбеста, малко извита и полегато отрязана, с 15 жилки, дълга 5,5–7,5 мм, със заострени зъбци. Венчето дълго 8–10 мм, бяло или бяло-розово, долната устна с червеникави петна, триделна, а горната слабо вдлъбната. Тичинките 4, разположени под горната устна. Яйчникът горен. Орехчетата елиптични, дълги около 1,5 мм, голи и гладки, 4 на брой (табло 62, фиг. 3).

По буренясали и каменливи места, край пътища и огради в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Nepetae catariae*). Има широко приложение и в народната медицина.

Маточина – *Melissa officinalis* L.

[Картинка: Табло 62]

Многогодишно тревисто растение с изправено, четириръбесто, гъсто разклонено стъбло, високо до 1,5 м, с характерна лимонена миризма, покрито с прости и железисти власинки. Листата срещуположни, яйцевидни, дълги 2–9 см, широки 1,5–5 см, почти голи, долните с дълга дръжка, със сърцевидна основа, тъпо назъбени; горните продълговати, с клиновидна основа и къса дръжка. Цветовете събрани по 4–12 в прешлени в пазвите на горните листа, на дръжка, дълга 3–6 мм. Прицветниците яйцевидно-лан-цетни, дълги 0,5–1 см, стеснени в дръжка. Чашката звънчевидна, двуустна, с 13 жилки, дълга 7–8 мм, окосмена. Венчето белезникаво до възрозово, дълго 8–15 мм, с извита в средата венечна тръбица, почти голо, двуустно; горната устна връзана, долната триделна. Тичинките 4, две от които са по-дълги. Яйчникът горен. Плодът се разпада на 4 сухи орехчета, дълги 1,5–2 мм (табло 62, фиг. 4).

По каменливи места и храсталаци в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се употребяват връхните части на стъблото заедно с листата (дрога *Herba Melissaе*), които се събират непосредствено преди цъфтежа към средата на юни, или само листата (дрога *Folia Melissaе*). Намира широко приложение и в народната медицина.

СЕМ. КАРТОФОВИ – SOLANACEAE

1. Цветовете фуниевидни, едри, дълги 5–10 см. Плодът бодлива кутийка, дълга 4–6 см → Татул – *Datura stramonium L.*

1#. Цветовете много по-малки и дисковидно разперени. Плодът черна сочна ягода → Кучешко грозде – *Solanum nigrum L.*

Кучешко грозде – *Solanum nigrum L.*

[Картинка: Табло 62]

Едногодишно тревисто растение с изправено, разклонено, ръбесто, голо или слабо окосмено стъбло, високо 20–70 см. Листата последователни, Широко яйцевидни до ромбични, заострени, често с вълновиден ръб, дълги до 10 см, широки до 6 см, голи или влакнести, стеснени в дръжка. Цветовете събрани по няколко (5–10) в извити надолу рехави полусенници. Чашката 5-листна, дребна (1–2,5 мм), на върха с 5 зъбеца. Венчето бяло, с 5 листчета, до средата си сраснало в тръбица, а в горната си част дисковидно разперено, 8–14 мм в диаметър. Тичинките 5. Яйчникът горен. Плодът черна, рядко оранжево-червена месеста ягода. **Отровно!** (табло 62, фиг. 5).

По тревисти и буренясащи места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се употребяват връхните млади клонки заедно с листата (дрога *Herba Solani nigri*). Използува се и в народната медицина.

Татул – *Datura stramonium L.*

[Картинка: Табло 63]

Едногодишно тревисто растение с неприятна миризма и изправено, разклонено, обикновено голо стъбло, високо до 2 м. Листата последователни, дълги до 20 см, широки до 15 см, яйцевидни, заострени, на дълга дръжка и с едро неправилно изрязани дялове. Цветовете по един в пазвите на листата, на дръжка, дълга 5–12 мм. Чашката във вид на тръбица, дълга 3–5 см, на върха си с 5 триъгълни зъбеца. Венчето бяло, едро, фуниевидно, на върха с 5 заострени дяла. Тичинките 5. Яйчникът горен. Плодът многосеменна едра, бодлива кутийка. **Силно отровно!** (табло

63, фиг. 1).

По тревисти и буренясаи места в цялата страна. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се употребяват листата (дрога *Folia Stramoni*), които се събират по време на цъфтежа 2–3 пъти през годината (от юли до септември) и по възможност с по-къси дръжки.

СЕМ. ЖИВЕНИЧЕВИ – *SCROPHVLARIACEAE*

Сиротица – *Gratiola officinalis* L.

[Картинка: Табло 63]

Многогодишно тревисто растение с пълзящи коренища, покрити с ме-сести люспи. Стъблото изправено или приповдигащо се, високо 20–80 см, голо, кухо, в горната си част разклонено. Листата срещуположни, ланцетни, приседнали и полуобхващащи стъблото, дълги 3–5 см, широки 0,5–1 см, в основата целокрайни, в горната си част назъбени, голи. Цветовете единични, излизаци от пазвите на листата, на дълга дръжка, в основата си с по 2 прицветника. Чашката до основата си 5-делна, с линейно-ланцетни дялове. Венчето бяло до розово, дълго 15–20 мм, с широка и дълга тръбица и двуразделна, почти двуустна коронка. Развити тичинки две. Яйчникът горен. Плодът продълговата, разпукваща се по 4-те шева кутийка. **Отровно!** (табло 63, фиг. 2).

По влажни ливади и край мочурища в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използва цялата надземна част (дрога *Herba Gratiolae*), която се събира по време на цъфтежа. Намира приложение и в народната медицина.

СЕМ. БРОШОВИ – *RUBIACEAE*

Енювче, лепка – *Galium* L.

1. Многогодишно растение с изправено, гладко, неразклонено стъбло.

Съцветието щитовидно, разположено на върха на стъблото →

Миризливо еньовче – *G. odoratum* (L.) Scop.

1#. Едногодишно растение с лежачо или катерливо, грапаво, разклонено стъбло. Цветовете събрани в сенниковидни съцветия, връхни и излизащи от пазвите на листата → Лепка – *G. aparine* L.

Миризливо еньовче – *Galium odoratum* (L.) Scop. (*Asperula odorata* L.)

[Картинка: Табло 63]

Растение с тънко пълзящо коренище и право, четириръбесто, при прешлените окосмено, почти неразклонено стъбло, високо до 50 см. Листата прешленесто разположени, горните по 8, долните по 6, обратно ланцетни, дълги 2–5 см, широки 0,5–1,5 см, голи, по ръба грапави, я върха с шип-че. Съцветията връхни, щитовидни, с по 3 клонки. Цветовете с дръжка, дълга 1–3 мм, която при плодовете се удължава до 3–10 мм. Венчето бяло, фуниевидно, 3–7 мм в диаметър, с 4 дяла. Чашката не е развита. Тичинките 4. Яйчникът долен. Плодът сух, разпукващ се на две половинки, по повърхността със закривени кукички (табло 63, фиг. 3).

Из сенчести гори в предпланинския и планинския пояс между 600 и 1800 м н. в. Цъфти през април и май.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Asperulae*), която се събира преди цъфтежа. Има широко приложение и в народната медицина.

Лепка – *Galium aparine* L.

[Картинка: Табло 63]

Тревисто растение с полегнало четириръбесто стъбло, достигащо до 1,5 м дължина, по ръбовете с остри, завити назад четинки. Листата обратно ланцетни, по 6–9 в прешлен, дълги 3–6 см, широки 3–8 мм, грапави, отдолу със сивкави четинки. Цветовете бели, събрани в сенниковидни съцветия, излизащи от пазвите на листата. Чашката недоразвита. Венчето дисковидно, почти без тръбица, 1,5–1,7 мм в диаметър. Тичинките 4. Яйчникът долен. Плодът сух, разпадащ се на два дяла, с кукесто извити четинки (табло 63, фиг. 4).

Из храсталаци, посеви, край пътища, като рудерално растение в

цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти май – септември.

В съвременната медицина се използва цъфтящата надземна част (дрога *Herba Galii aparinae*). Използува се и в народната медицина.

СЕМ. БЪЗОВИ – *CAPRIFOLIACEAE*

1. Листата прости, нарязани на три дяла → Картоп, червена калина – *Viburnum opulus L.*

1#. Листата сложно перести → вж. 2

2. Тревисто растение. Листата обикновено с 5 листчета, с ланцетно ши-ловидни прилистници → Тревист бъз – *Sambucus ebulus L.*

2#. Храст или малко дръвче. Листата обикновено с 5–7 листчета, без прилистници → Черен бъз – *Sambucus nigra L.*

Тревист бъз – *Sambucus ebulus L.*

[Картинка: Табло 64]

Многогодишно тревисто растение с пълзящо коренище и изправено, голо, набраздено стъбло, високо до 2 м. Листата текоперести, с яйцевидни до яйцевидно ланцетни, голи или окосмени листчета, дълги 5–16 см, широки 1,0–4,5 см, заострени, ситно назъбени. Цветовете с неприятна миризма, събрани във върхна плоска щитовидна метлица, широка 5–16 см, с 3 главни лъча. Чашката с 5 зъбеца. Венчето бяло, отвън червеникаво, широко 6–8 мм, 5-делно. Тичинките 5, с червеникави прашници. Яйчникът долен, с приседнало близалце. Плодът ягодовиден, месест, черен, дълъг около 4 мм (табло 64, фиг. 1).

По пустеещи буренясаля места, край пътища и др. в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват плодовете (дрога *Fructus Ebuli*), коренът (дрога *Radix Ebuli*) и цветовете (дрога *Flores Ebuli*). Намира широко приложение и в народната медицина.

Черен бъз, свирчовина – *Sambucus nigra L.*

[Картинка: Табло 64]

Храст или ниско дръвче, високо до 10 м, със сиво-кафяви клонки, със светли лещанки по тях. Листата срещуположни, дълги до 35 см,

нечифтоперести, с продълговати до елиптични, дълго заострени, назъбени, слабо окосмени листчета, дълги 4–12 см и широки 2–6 см. Цветовете събрани по върховете на клонките в сложно щитовидно съцветие, до 30 см в диаметър, с 5 главни лъча, след прецъфтяването увиснало. Чашката с 5 зъбеца. Венчето бяло, 6–9 мм в диаметър, 5-делно. Тичинките 5, с едри жълти прашници. Яйчникът долен с 3 приседнали близалца. Плодът черно-виолетова месеста ягода, дълга около 4 мм (табло 64, фиг. 2).

Из храсталаци, гори и населени места в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти през май и юни.

В съвременната медицина се използват най-често цветовете (дрога *Flores Sambuci*), а по-рядко плодовете (дрога *Fructus Sambuci*) и коренът (дрога *Radix Sambuci*). Цветовете се берат преди пълното им разцъфтяване, а плодовете – след пълното им узряване. Използува се и кората на стъблото. Намира широко приложение и в народната медицина.

Картоп, червена калина – *Viburnum opulus L.*

[Картинка: Табло 64]

Силно разклонен храст или ниско дръвче, високо до 4 м. Листата срещуположни, в общото си очертание широко яйцевидни до закръглени, дълги и широки 5–12 см, дланевидно изрязани на 3, рядко на 5 дяла, едро назъбени, отгоре голи, отдолу влакнести; листната дръжка дълга 1–3 см, при основата си с два нишковидни прилистника, а на върха с две приседнали жлези. Цветовете бели, събрани в плоски щитовидни съцветия по върховете на клонките, с диаметър 4–11 см. Чашката с 5 запазващи се зъбчета. Венчето 5-делно. Най-външните цветове безплодни, с плоско венче, 15–20 мм в диаметър, няколко пъти по-едри от вътрешните, които са 4–7 мм в диаметър, звънчевидни, плодни. Тичинките 5. Яйчникът долен, с късо стълбче и 3-делно близалце. Плодът кълбест, 8–10 мм в диаметър, месест, с червен цвят и една костилка (табло 64, фиг. 3).

Из гори и храсталаци главно в планините почти до 2000 м н. в. Цъфти през май и юни.

В съвременната медицина се използват събраните рано през пролетта и изсушени кори от млади клонки (дрога *Cortex Viburni*). Прилага се и в народната медицина.

СЕМ. ДИЛЯНКОВИ – VALERIANACEAE

Лечебна дилянка – *Valeriana officinalis L.*

[Картинка: Табло 65]

Многогодишно тревисто растение с късо вертикално коренище и със снопчести задебелени корени. Стъблото изправено, набраздено, кухо, голо или в долната си част окосмено, високо до 2 м. Листата перести, с 3–25 двойки линейно-ланцетни или линейни, целокрайни или назъбени дялове; най-долните листа с дълга, средните с къса дръжка, а връхните приседнали. Съцветието голямо, разклонено, щитовидно. Зъбците на чашката по време на цъфтежа неразвити, завити навътре, но при плодовете се разрастват в разперена, переста хвърчилка. Венчето бяло, рядко розово, тръбесто-фуниевидно, с 5 разперени дяла и при основата на тръбицата с кух израстък. Тичинките 3. Плодът едногнезден, сух (табло 65, фиг. 1).

По влажни и сенчести места из храсталаци и др. почти до 2000 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използват корените заедно с коренищата (дрога *Radix Valerianae*, *Rhizoma cum radicibus Valerianae*), които се изкопават след узряването на плодовете (август-септември). Намира широко приложение и в народната медицина.

СЕМ. СЛОЖНОЦВЕТНИ – ASTERACEAE (COMPOSITAE)

1. Цветоносните стъбла се развиват рано напролет преди приосновните и са покрити със зеленикави или белезникави люспи. Приосновните листа едри (до 60 см широки), сърцевидни, назъбени → Овчарка – *Petasites hybridus (L.) Gdert., Meyer et Schreb.*

1#. Стъблата се развиват след приосновните листа, значително подебени и обикновено с друга форма → вж. 2

2. Кошничките с периферни езичести цветове, обагрени бяло и с жълти вътрешни тръбести цветове → вж. 3

2#. Всички цветове в кошничките еднакво обагрени или всички цветове тръбести → вж. 4

3. Всички листа приосновни и цели. Цветоносният стрък на върха

си само с една кошничка → Паричка – *Bellis perennis* L.

3#. Листата стъблени, двойно до тройно пересто изрязани. Кошничките многобройни по върховете на разклоненията → Лайкучка – *Matricaria chamomilla* L.

4. Плодовете без хвърчилка. Листата двойно до тройно пересто изрязани с линейно-ланцетни делчета → Бялравнец – *Achillea millefolium* L.

4#. Плодовете с хвърчилка. Листата цели. Обвивните листчета на кошничките бели или розови → Витошки еделвайс – *Antennaria dioica* (L.) Gaertn.

Паричка – *Bellis perennis* L.

[Картинка: Табло 64]

Многогодишно тревисто растение без надземно стъбло, с късо коренище. Листата лопатовидни, събрани в приосновна розетка, дълги до 6 см, широки до 3 см, стеснени в крилата дръжка, тъпи, окосмени, с една жилка, назъбени или целокрайни. От розетката излиза цветоносният стрък, висок до 15–20 см, с една кошничка, от 1 до 3 см в диаметър. Общото цветно легло изпъкнало. Обвивните листчета дълги 3–7 мм, продълговати, тъпи. Крайните цветове бели, женски, езичести, дълги 4–11 мм, рядко възрозови, средните тръбести, жълти, двуполови. Плодовете сплескани, дълги 1–1,5 мм, влакнести, без хвърчилка (табло 64, фиг. 4).

По тревисти места и храсталаци в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се употребяват цветните кошнички (дрога *Flores Bellidis perennis*). Използува се и в народната медицина.

Витошки еделвайс – *Antennaria dioica* (L.) Gaertn.

[Картинка: Табло 65]

Многогодишно тревисто растение с изправено, беловълнесто стъбло, високо 7–30 см и с облистени вкореняващи се издънки. Листата беловълнести, приосновните лопатовидни, постепенно стеснени в крилата дръжка, дълги до 4 см и широки до 8 мм, стъблените линейни, приседнали. Кошничките дребни, 2–10 мм в диаметър, с плоско цветно легло. Цветовете двудомни. Листчетата на обвивката в мъжките кошнички

тъпи, по-къси от цветовете и обикновено бели, а в женските кошнички заострени, по-дълги от цветовете и обикновено розови. Женските кошнички само с нишковидни цветове, а мъжките кошнички само с мъжки, тръбести цветове. Плодовете с хвърчилка (табло 65, фиг. 2).

По сухи планински и високопланински каменливи места, почти във всички по-високи планини. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се употребява цялото растение заедно с кошничките (дрога *Herba Antennariae*). Използува се и в народната медицина.

Бял равнец – *Achillea millefolium L.*

[Картинка: Табло 65]

Многогодишно тревисто растение с дълги пълзящи издънки. Стъблото изправено, високо 20–80 см, окосмено, облистено, обикновено неразклонено. Листата последователни, в общото си очертание продълговато ланцетни, дълги 3–5 см, широки 0,5–1,5 см, двойно до тройно пересто разделени, с линейно-ланцетни делчета, завършващи с осилче, окосмени; долните листа с дръжка, горните приседнали. Кошничките дребни, широки 3–5 мм, събрани по много в гъсто, плоско щитовидно съцветие. Обвивните листчета на кошничките керемидообразно наредени, по ръба си ципести, червено-кафяви, а в средата зелени, окосмени. Вътрешните цветове в кошничките тръбести, жълтеникавокафяви, периферните бели, езичести, рядко възрозови. Плодовете сплескани, без хвърчилка (табло 65, фиг. 3).

Из лива и, сухи тревисти места, храсталаци и др. в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти май – септември.

В съвременната медицина се използват цветните кошнички (дрога *Flores Millefolii*) и връхните части, отрязани 15–20 см под върха (дрога *Herba Millefolii*). Употребява се широко и в народната медицина.

Лайкучка, лайка – *Matricaria chamomilla L.*

Едногодишно тревисто растение с изправено, голо, силно разклонено в горната си част стъбло, високо до 60 см. Листата последователни, дълги 4–7 см, двойно до тройно пересто нарязани, с линейни делчета, не по-широки от 0,5 мм. Цветните кошнички връхни, единични, 18–25 мм

в диаметър, на дълга дръжка по върховете на разклоненията. Обвивните листчета почти в един ред, тъпи, с ципест кафяв ръб. Вътрешните цветове жълти, тръбести, на върха с 5 зъбеца. Периферните езичести цветове бели, средно около 15 на брой, дълги 6–9 мм, по-дълги от обвивката, в по-старите кошнички подвити надолу. Дъното на кошничките (общото цветно легло) конусовидно, кухо. Плодът без хвърчилка.

По тревисти и буренясаи места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти май – септември.

В съвременната медицина се използват цветните кошнички (дрога *Flores Chamomillae*). Употребява се и в народната медицина.

Овчарка – *Pelasites hybridus* (L.) Gaert., Meyer et Schreb.

[Картинка: Табло 66]

Многогодишно тревисто растение с месесто пълзящо коренище. Цветоносният стрък бял или червеникав, паяжиновидно окосмен, с червеникави люспи, с върхни гроздови дни съцветия и се развива преди листата; по време на цъфтежа висок до 40 см, а по време на плодоношението до 80 см. Кошничките с разнородни двудомни цветове, бели до бледорозови и червеникави. Мъжките растения с малобройни теснотръбести периферни женски цветове и с многобройни безплодни двуполови цветове; женските растения с многобройни периферни теснотръбести женски цветове, косо отрязани и вследствие на това полуезичести и с многобройни безплодни езичести двуполови цветове. След прецъфтяването се развиват приосновни, закръглено сърцевидни, много едри листа (до 60 см), неравномерно назъбени, отгоре зелени, голи, отдолу светлосиви, гъстовълнесто напльстени, на дълга куха дръжка, отгоре с два ръба. Близалцата тъпи (табло 66, фиг. 1).

По каменливи влажни места и край реките в цялата страна докъм 1500 м н.в. Цъфти през пролетта.

В съвременната медицина се употребяват листата (дрога *Folia Petasites*) и коренищата (*Rhizoma Petasites*), които се събират в края на вегетацията. Прилага се и в народната медицина.

У нас има още два вида овчарка, при които листните дръжки са плътни и отгоре закръглени.

ЕДНОСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ

1. Яйчникът долен – околоцветните листчета са прикрепени над него . → Кокиче – *Galanthus nivalis* L.

1#. Яйчникът горен – околоцветните листчета са прикрепени под него → вж. 2

2. Цветовете разположени по 1–2 в пазвите на средните стъблени листа → Момкова сълза – *Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce

2#. Цветовете по върховете на стъблата в гроздовидни или сенниковид-ни съцветия → вж. 3

3. Цветовете разположени в рехаво гроздовидно съцветие. → Момина сълза – *Convallaria majalis* L.

3#, Цветовете събрани в полукълбест сенник → Левурда – *Allium ursinum* L.

СЕМ. КРЕМОВИ – LILIACEAE

Левурда – *Allium ursinum* L.

[Картинка: Табло 66]

Многогодишно тревисто луковично растение. Луковицата единична, продълговата, дълга 2–6 см, с различваща се на успоредни влакна ципеста обвивка, без или с дребни странични луковички. Листата обикновено два, рядко един или три, еднакви, излизащи от луковицата, широки 3–5 см, елиптично-ланцетни, с дъговидно жилкуване, към основата стеснени в дълга дръжка, към върха заострени; влагалището удължено. Цветовете събрани на върха на безлистния цветоносен стрък в полукълбест сенник, с обвивка от 2–3 покривни листа, рано опадащи. Стръкът висок 15–40 см, тристенен, при основата си обвит от листните влагалища. Цветните дръжки изправени, дълги до 2 см, по-дълги от околоцветника, при основата си без прицветници. Цветовете бели, с по 6 линейно-ланцетни, тъпи или заострени бели листче га, дълги 9–12 мм, разположени в два кръга (прост венчевиден околоцветник, перигон) (табло 66, фиг. 4).

Из сенчести планински гори почти в цялата страна главно над 1000 м н. в. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се използват стръковете (дрога *Herba Allii ursini*) и луковиците (дрога *Bulbus Allii ursini*). Има характерна миризма, подобна на чесън, и почти същото приложение като него. Използува се широко в народната медицина.

Момина сълза – *Convallaria majalis* L.

[Картинка: Табло 66]

Многогодишно тревисто голо растение с тънко, дълго хоризонтално коренище, от което излизат листата и цветоносното стъбло. Листата при-основни, обикновено два, продълговато елиптични, дълги 10–20 см, широки 4–10 см, с дъговидно жилкуване, целокрайни, към върха заострени, в основата стеснени и образуват дълго ципесто влагалище. Цветоносното стъбло високо 15–40 см, безлистно, неразклонено, на върха с рехаво гроздовидно съцветие с 6–15 силно ароматни цвята, обърнати на една страна. Око-лоцветникът прост, звънчевиден, образуван от срасването на 6 снежнобели листчета, дълги 5–10 мм, увиснали, на върха си с 6 къси зъбеца. При основата на всеки цвят има ципест прицветник, покъс от цветната дръжка, която е дълга 6–18 мм. Тичинките 6, по-къси от околоцветника и сраснали с него. Яйчикът горен. Плодът кълбеста оранжево-червена месеста ягода, 10–12 мм в диаметър. **Отровно!** (табло 66, фиг. 3).

Из гори и храсталаци в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се използват надземната част (дрога *Herba Convallariae*), цветовете (дрога *Flores Convallariae*) и листата (*Folia Convallariae*), които се събират по време на цъфтежа. Най-много се употребяват цветовете и листата. Прилага се и в народната медицина.

Момкова сълза – *Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce (*P. officinale* L.)

[Картинка: Табло 66]

Многогодишно тревисто растение с дебело, месесто хоризонтално коренище и изправено голо ръбесто стъбло, високо 15–50 см. Листата последователни, с къса дръжка или почти приседнали, разположени в два реда, продълговато яйцевидни, дълги 3–12 см, широки 2–5 см,

целокрайни, с дъговидно жилкуване. Цветовете бели, с прост венчевиден околоцветник, ароматни, разположени по 1–2 в пазвите на листата към средата на стъблото, увиснали, съставени от 6 сраснали в тръбица листчета, дълга до 25 мм и с 6 зеленикави зъбеца в горния ѝ край. Тичинките 6 прикрепени към средата на тръбицата. Яйчникът горен. Плодът синкавочерна месеста ягода (табло 66, фиг. 2).

Из гори и храсталаци в цялата страна до към 1500 м н. в. Цъфти през май и юни.

В съвременната медицина се използва свежото коренище (дрога *Rhizoma Polygonati*). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. КОКИЧЕВИ – *AMARYLLIDACEAE*

Кокиче – *Galanthus nivalis* L.

[Картинка: Табло 66]

Многогодишно тревисто растение с луковица до 1,5 см в диаметър, с обвивка от сухи стари листа. Стъблото просто, високо до 25 см, на върха само с един увиснал надолу цвят. Листата приосновни, често два, излизаци направо от луковицата, плоски, линейни, с успоредна нерватура, широки 4–15 мм, на дължина до 15 см, на върха възтъпи. Околоцветникът прост (венчевиден), с 6 бели, до основата си разделени листчета – външните три са по-дълги (12–25 мм), удължено овални, слабо разперени, образуващи фунийка или звънче; вътрешните 3 листчета са двойно по-къси, удължено обратно сърцевидни, на върха със зелено петно, сближени, образуващи коронка. Тичинките 6, с много къси дръжки. Яйчникът долен. Плодът месест, жълто-зелен, кълбест (табло 66, фиг. 5).

Из храсталаци, гори и скални поляни в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти февруари – април.

В съвременната медицина се използва цъфтящата надземна част (дрога *Herba Galanthus nivalis*).

БИЛКИ С ЧЕРВЕНИ И РОЗОВИ ЦВЕТОВЕ

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ НЕСРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Храсти → вж. 2

1#. Тревисти растения → вж. 3

2. Листата прости, целокрайни. Цветовете с прост околоцветник → Бясно дръвче – *Daphne mezereum L.*

2#. Листата сложни, с назъбени листчета. Околоцветникът двоен (с чашка и венче) → Обикновенашипка – *Rosa canina L.*

3. Околоцветникът прост, съставен от един ред листчета или недоразвит (понякога липсва напълно) → вж. 4

3#. Околоцветникът от два или повече кръга листчета, като вътрешният съставя венчето → вж. 6

4. Прилистниците във вид на ципеста тръбица, обвиваща стъблото.

Листата прости → Сем. Лападови – *Polygonaceae*

4#. Прилистниците с друго устройство или листата без прилистници. Листата перести → вж. 5

5. Съцветието върхно, тъмночервено, топчесто → Лечебно динче – *Sanguisorba officinalis L.*

5#. Съцветието разклонено, цветовете светлочервени → Сем. Макови – *Papaveraceae*

6. Цветовете неправилни → вж. 7

6#. Цветовете правилни → вж. 10

7. Тичинките до 8 → вж. 8

7#. Тичинките 10 → вж. 9

8. Тичинките 8, сраснали в две групи → Голяма телчарка – *Polygaut major Jacq.*

8#. Тичинките 2-3 → Сем. Макови – *Papaveraceae*

9. Всички тичинки сраснали с дръжките си или девет сраснали и една свободна → Сем. Бобови – *Fabaceae*

9#. Тичинковите дръжки до основата си свободни → Росен – *Dictamnus albus L.*

10. Тичинките повече от 15 → вж. 11

10#. Тичинките до 10, рядко до 15 → вж. 13

11. Тичинковите дръжки сраснали понеж долната си част → Сем. Слезови – *Malvaceae*

11#. Тичинковите дръжки свободни → сем. Божурови – *Raeoniaceae*

12. Листата сложни или дълбоко дланевидно изрязани, или изсечени на дялове → Сем. Здравецови – *Geraniaceae*

12#. Листата прости, целокрайни или назъбени → вж. 13

13. Венчелистчетата 6 → Обикновена блатия – *Lythrum salicaria L.*

13#. Венчелистчетата 4 или 5 → вж. 14

14. Венчелистчетата 4 → вж. 15

14#. Венчелистчетата 5 → Сем. Карамфилови – *Caryophyllaceae*

15. Растение изобилно покрито с прости и разклонени жлезисти власинки → Вечерник – *Hesperis matronalis L.*

15#. Растение голо или с прости власинки → Ливадна горва – *Curdamine pratensis L.*

СЕМ. ЛАПАДОВИ – *POLYGONACEAE*

Кървавиче, пача трева – *Polygonum L.*

1. Цветовете поне отчасти размесени със стъблените листа. Облистено-то стъбло постепенно преминава в съцветие, т. е. няма ясно съцветие → Пача трева – *P. aviculare L.*

1#. Цветовете събрани в безлистен клас, снабден с отделна дръжка → Кървавиче – *P. bistorta L.*

Пача трева – *Polygonum aviculare L.*

[Картинка: Табло 67]

Едногодишно тревисто растение със силно разклонено, обикновено пълзящо или приповдигащо се стъбло. Листата елиптични до линейно-ланцетни, дребни, дълги 2–5 см, широки 0,5–1,5 см, последователни, целокрайни, заострени или тъпи, с къса дръжка или почти приседнали. В основата на всеки лист ципесто двуделно тръбесто влагалище, много по-късо от междувъзлията. Цветовете розови, по-рядко до бели, единични или събрани на групи по 2–6 в пазвите на листата. Цветовете с прост околоцветник, дълъг 3–4 мм, изграден от 5 сраснали в основата си

листчета. Тичинките 8. Яйчникът горен, с 3 стълбчета. Плодът тристенно орехче, дълго 2,5–3,5 мм, яйцевидно, с матовокафява набръчкана повърхност (табло 67, фиг. 1).

Широко разпространена е по тревисти места, край стобори, пътища, дворове почти до алпийската зона. Цъфти от май до ноември.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Polygoni avicularis*), която се събира през цялото време на цъфтежа. Използува се широко и в народната медицина.

Кървавиче – *Polygonum bistorta* L.

[Картинка: Табло 68]

Многогодишно тревисто растение с дебело, змиевидно извито, отвън черно, при разчупване розово-червено коренище. Стъблото изправено, голо, неразклонено, високо 30–100 см, на върха с класовидно съцветие, два пъти по-дълго, отколкото широко, дълго 2–7 см, дебело 2–1,5 см. Приосновните и долните стъблени листа едри, продълговато яйцевидни до продълговато ланцетни, в основата клиновидни или изведнъж стеснени в дръжка, дълга 4–30 см; средните по-дребни, с къса дръжка или почти приседнали, обхващащи с основата си стъблото; най-горните много дребни, ланцетни до линейни, приседнали, всички целокрайни. Влагалищата много дълги, тръбести, кафяви. Цветовете розови до розово-червени, дълги 3–4 мм, с 5-делен прост околоцветник, разделен почти до основата си. Тичинките 8. Яйчникът горен, с 3 стълбчета. Орехчето дълго 4–5 мм, остро триръвесто, гладко (табло 68, фиг. 1).

В съвременната медицина се използва коренището (дрога *Rhizoma Bistortae*), което се изкопава наесен, когато листата и стъблото започват да увяхват. Широко се употребява и в народната медицина.

От рода *Polygonum* L. у нас има почти 20 вида, но просто неразклонено класовидно съцветие, подобно на *P. bistorta*, има само *P. viviparum* L., на който цветовете са бели. Всички останали видове, които приличат на пачата трева и са с цветове, размесени с листа, са многогодишни растения.

СЕМ. КАРАМФИЛОВИ – *CARYOPHYLLACEAE*

1. Стълбчетата 2 → Сапунче – *Saponaria officinalis* L.

1#. Стълбчетата 5 → Къклица – *Agrostemtna githago* L.

Къклица – *Agrostemtna githago* L.

[Картинка: Табло 67]

Едногодишно тревисто растение с изправено, към върха вилужно разклонено стъбло, високо 30–100 см, покрито с гъсти меки власинки. Листата срещуположни, линейни до линейно-ланцетни, дълги 8–15 см, широки около 1 см, прилегнало влакнести. Цветовете едри, разположени по един или по няколко на върха на стъблото и неговите разклонения. Чашката сраснала, тръбесто-звънчевидна, стесняваща се към горната част, с 10 ципести бразди, грубо влакнеста, дълга 3–7 см, в горната си част с дълги до 3 см линейни, листовидни, заострени зъбци, по-дълги от венчето. Венчелистчетата тъмночервени или светлочервени, обратно овални, на върха плитко врязани. Тичинките 10. Яйчникът горен, с 5 стълбчета. Кутийката едностранна, разпукваща се на 5 дяла. **Отровно!** (табло 67, фиг. 2).

Из посевите в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

Сапунче – *Saponaria officinalis* L.

[Картинка: Табло 68]

Многогодишно тревисто растение с доста дебел червеникав корен. Стъблата по няколко, възходящи или изправени, обикновено голи, високи 30–90 см, в горната си част разклонени. Листата срещуположни на кръст, продълговати до ланцетни, целокрайни, заострени, с 3 жилки, дълги 5–12 см, към основата стеснени в къса дръжка или приседнали. Цветовете с дръжка, по 1–2 в пазвите на най-горните листа и образуващи на върха на стъблото и разклоненията метличести съцветия. Чашката сраснала, тръбеста, дълга около 20 мм, с 5 зъбеца. Венчето розово до бяло, образувано от 5 свободни листчета, дълги около 1 см, с овална, слабо двуделна горна част, с удължена тясна долна част – нокът, и два израстъка при основата им. Тичинките 10. Яйчникът горен, с 2 стълбчета. Плодът яйцевидна многосеменна кутийка (табло 68, фиг. 2).

Из храсталаци, край огради, по влажни места край реките и другаде

в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват коренът (дрога *Radix Saponariae*), който се изкопава късно през лятото или рано през есента, и цъфтящата надземна част (дрога *Herba Saponariae*). Употребява се широко и в народната медицина.

СЕМ. БОЖУРОВИ – *PAEONIACEAE*

Божур – *Paeonia L.*

1. Листните дялове теснолинейни (по-тесни от 5 мм) → Теснолистен божур – *P. tenuifolia L.*

1#. Листните дялове яйцевидни или елиптични, широки над 10 мм → Украсен божур – *P. peregrina Mill.*

Теснолистен божур – *Paeonia tenuifolia L.*

[Картинка: Табло 67]

Многогодишно тревисто растение с късо коренище и грудесто задебелени корени. Стъблото изправено, надлъжно набраздено, високо 15–50 см, почти неразклонено, на върха с един, рядко с два цвята. Листата последователни, със сравнително дълга дръжка, двойно или тройно пересто разсечени, с линейни или линейно нишковидни делчета, по-тесни от 5 мм. Цветовете едри, 6–8 см в диаметър. Чашката с 6 зеленикаво-червени листчета. Венчето кървавочервено до почти тъмночервено, с 8 широко яйцевидни листчета, дълги 3–4 см и широки 1,5–2,5 см. Тичинките многобройни, с червени дръжки и жълти прашници. Плодниците 4–5 на брой, гъстовлакнести, с горен яйчник. Плодът сборен, мехунка (табло 67, фиг. 3).

По сухи тревисти и каменливи места в източните части на страната и в Софийско. Цъфти през април и май. Употребява се в народната медицина.

Украсен божур – *Paeonia peregrina Mill.*

[Картинка: Табло 67]

Многогодишно тревисто растение с вретеновидно задебелен корен и късо коренище. Стъблото изправено, неразклонено, високо 50–90 см, надлъжно набраздено. Листата последователни, 2–3 пъти тройно перести наделени, с тесни, елиптични до широко триъгълни крайни дялове, дълбоко врязани или едро назъбени. Цветовете много едри, 7–15 см в диаметър, разположени поединично на върха на стъблото, светлочервени, по-рядко розови. Чашелистчетата 5, свободни, нееднакви. Венчелистчетата най-често 8–12, обратно яйцевидни, някои на върха си назъбени, дълги 6–10 см. Тичинките много, с червени дръжки. Плодниците 2–3 на брой, влакнести, дълги 2–4 см, с горен яйчник. Плодът сборен, съставен от 2–3 влакнести мехунки (табло 67, фиг. 4).

Из храсталаци и редки широколистни гори почти в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти през май и гони.

В съвременната медицина се употребяват коренът (дрога *Radix Paeoniae*), който се изкопава рано напролет, когато се развиват листата, изсушените венчелистчета (дрога *Flores Paeoniae*) и семената (дрога *Semen Paeoniae*). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. МАКОВИ – *PAPAVERACEAE*

1. Цветовете правилни → Полски мак – *Papaver rhoeas* L.
- 1#. Цветовете неправилни → вж. 2
2. Многогодишно растение с грудка. Чашката липсва. Венчето с шпора → Куха лисичина – *Corydalis cava* (L.) Schw. et Korte
- 2#. Едногодишно растение с тънки коренчета, без грудка. Чашката с два кръга листчета. Венчето с торбест израстък → Лечебен росопас – *Fumaria officinalis* L.

Полски мак, кадънка – *Papaver rhoeas* L.

[Картинка: Табло 67]

Едногодишно, много рядко двугодишно тревисто растение с бял млечен сок. Стъблото изправено, просто или разклонено, обикновено с разперени власинки. Приосновните листа на дръжка, дълга 3–15 см, пересто разсечени; дяловете широки, яйцевидни, едро назъбени, връхният по-едър; тези листа по-рядко са двойно перести с ланцетни, назъбени делчета. Стъблените листа приседнали, удължено яйцевидно-ланцетни,

триделни или пересто насечени, назъбени или напилени, всички влакнести. Цветовете единични по върховете на стъблото и клонките на дръжка, дълга 10–20 см. Чашелистчетата две, които опадат след разтварянето на цвета. Венчелистче-тата 4, почти кръгли, дълги 3,5–5 см, яркочервени, по-рядко бели, розови или виолетови, понякога в основата си с черно петно. Тичинките многобройни, с черни или червени нишковидни дръжки и синкави прашници. Яйчникът горен, многогнезден, с широко приседнало лъчисто близалце, с 8–20 радиални лъча. Плодът обратно овална или почти кълбеста многосеменна гола кутийка (табло 67, фиг. 5).

По тревисти места и из посевите като плевел в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти април-август.

В съвременната медицина се използват венечните листа (дрога *Flores Rhoeados*). Прилага се и в народната медицина.

У нас се срещат още няколко вида мак, които имат червени цветове, но плодните им кутийки са цилиндрично бутилковидни, често покрити с четинки.

Куха лисичина – *Corydalis cava* (L.) Schw. et Korte

[Картинка: Табло 69]

Многогодишно тревисто растение с подземна кълбеста куха грудка. Стъблото изправено, високо 10–45 см, голо, неразклонено или слабо разклонено. Листата два, последователни, с дръжка, два до три пъти пересто тройни, с линейно-ланцетни или елиптични до обратно яйцевидни дялове, дълги 0,5–5 см, широки 0,2–2 мм, целокрайни или на върха си едро назъбени, крайният дял с дръжка. Цветовете 10–20, разположени в рядко гроздо-видно съцветие на върха на простото, дълго 2–8 см, неразклонено стъбло, с цели овални прилистници. Цветните дръжки дълги 5–9 мм. Цветовете розови, по-рядко бели, дълги 22–30 мм, с две рано опадаци чашелистчета. Венчелистчетата 4, в два кръга – двете вътрешни елиптични, еднакви, сраснали в основата си, от външните две долното в основата си често е мехуресто подуто или с къса шпора, а горното на върха разширено, плоско или вдлъбнато. Тичинките 3, на върха си 3-делни с 6 прашника. Яйчникът горен. Плодът разпукваща се на две кутийка (табло 69, фиг. 1).

Из гори и храсталаци в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се използват надземната част (дрога *Herba Corydalis cavae*) и грудките (дрога *Tubera Corydalis cavae*). Употребява се и в народната медицина.

Лечебен росопас – *Fumaria officinalis* L.

[Картинка: Табло 68]

Едногодишно нежно тревисто растение, високо 10–40 см, разклонено, приповдигащо се или изправено. Листата последователни, на дръжка, в общото си очертание широко елиптични, с тясно линейни, линейно-ланцетни или елиптични крайни делчета, широки 1–4 мм, голи, назъбени. Цветовете приседнали в пазвите на най-горните листа, събрани в гроздо-видни съцветия, дълги 2–6 см, с линейно-клиновидно заострени прицветници, по-къси от цветните дръжки. Цветовете правилни, розово-червени до пурпурновиолетови, дълги 6–9 мм. Чашелистчетата дълги 1,5–3,5 мм, назъбени, по-тесни и 2–3 пъти по-къси от венчелистчетата. Венчето с 4 листчета, горното външно с торбест израстък. Тичинките 2, с триделни прашници. Яйчникът горен. Плодът сплескано кълбесто орехче, на върха – малко вдлъбнато, широко 2,5–3,0 мм, с изправена дръжка. **Отровно!** (табло 68, фиг. 3).

Из тревисти места, ливади, пасища и др. в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти април – юни.

В съвременната медицина се изолзува надземната част (дрога *Herba Fumariae*), която се събира по време на цъфтежа. Използува се и в народната медицина.

Билката не трябва да се смесва с останалите видове от този род. Чашелистчетата на другите видове или са по-къси от 1 мм, или Плодните дръжки са извити надолу, или са разперени. Орехчетата им не са вдлъбнати на върха си.

СЕМ. КРЪСТОЦВЕТНИ – *BRASSICACEAE* (*CRUCIFERAE*)

Вечерник – *Hesperis matronalis* L.

[Картинка: Табло 68]

Двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправено,

просто или разклонено стъбло, високо до 1,2 м, покрито изобилно с прости или разклонени железисти власинки. Листата прости, овални до овално ланцетни, назъбени или цели, голи или влакнести, горните приседнали, полуоб-хващащи стъблото. Цветовете правилни, събрани в многоцветни гроздо-видни съцветия. Цветните дръжки дълги 10–20 мм. Чашелистчетата и венчелистчетата по 4. Чашелистчетата дълги 5–10 мм, продълговати, с тесен бял ципест ръб по края, голи или влакнести. Венчелистчетата дълги 14–25 мм, розови, виолетови, ароматни, продълговато елиптични, към основата стеснени в нокът. Тичинките 6, от които 2 по-къси. Яйчникът горен. Плодът шушулка, дълга 6–10 мм, с дръжка, влакнест, цилиндричен до слабо сплескан, гол (табло 68, фиг. 4).

По каменливи и тревисти места и из храсталаци в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти май – юли.

По-рано се е употребявал в официалната медицина, а сега само в народната.

Забележка. Ливадна горва – *Cardaminepralensis* L. (вж. при билки с бели цветове).

СЕМ. РОЗОЦВЕТНИ – *ROSACEAE*

Обикновена шипка – *Rosa ainina* L.

[Картинка: Табло 69]

Силно бодлив храст, висок до 2–3 м, с дългоживно извити клони, всички снабдени с многобройни твърди, сърповидно извити шипове. Листата последователни, дълги 7–9 см, нечифтоперести, с 5–7 елиптични листчета, дълги 1,5–3 см, широки 1–1,5 см, остро назъбени, голи. Листата с къса дръжка, с прираснали към нея тесни, железисто ресничести прилистници. Цветовете двуполови, 4–6 см в диаметър, единични или по няколко по върховете на клонките, розови, по-рядко бели. Цветното легло вдлъбнато, с форма на делвичка, на горния край на която са прикрепени 5-те пересто изрязани чашелистчета, 5-те едри несраснали венчелистчета и многобройните тичинки. Вътре в делвичката, между копринено лъскави власинки се намират многобройните плодничета, чиито стълбчета се подават навън от отвора на делвичката. След оплождането те се превръщат в твърди плодчета, орехчета, а делвичката нараства и след узряването се превръща в червена месеста лъскава

„шапка“ (табло 69, фиг. 2).

Из храсталаци и гори, край ниви и на други места в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използват узрелите тъмночервени изсушени шипки – дрога Fructus Rosae (Fructus Cynosbati). Има широко приложение и в народната медицина.

У нас се срещат голям брой видове шипки. Плодовете на някои, близки до обикновената шипка видове също се събират, например *R. gallica L.*, *R. pendulina L.*, *R. tomentosa Srn.*, *R. caesia Sm*, Различаването на отделните видове шипки е много трудно за неспециалиста и поради това плодовете се събират практически от почти всички видове.

Лечебно динче – *Sanguisorba officinalis L.*

[Картинка: Табло 69]

Многогодишно тревисто растение с дебело коренище и с единични, в горната си част слабо разклонени ребристи стъбла, високи до 1 м. Листата нечифтоперести, приосновните дълги до 30 см, на дълга дръжка, обикновено със 7–25 листчета, приседнали, с продълговато елиптична или яйцевидна форма, при основата сърцевидни, на върха закръглени, дълги 1,5–6 см, широки 1–2,5 см, напилено назъбени, напълно голи като стъблото. Стъблените листа приседнали. Цветовете двуполови, събрани в овални или късо цилиндрични главички, дълги 15–30 мм, тъмночервени до почти черни. Венчето липсва. Чашката венчевидна, с 4 листчета. Тичинките 4 или повече. Плодовете затворени във втвърдяваща се 4-стенна чашечна тръбица (табло 69, фиг. 3). Среща се навсякъде по влажни предпланински и планински ливади между 800 и 2200 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват извадените през есента корени и коренища (дрога Radix et Rhizoma Sanguisorbae). Използува се широко в народната медицина.

СЕМ. БОБОВИ – FABACEAE (PAPILIONACEAE)

1. Листата с една двойка листчета, като листната дръжка завършва с разклонено мустаче. Междувъзлията на стъблата крилати → Горско секирче – *Lathyrus syhestris L.*

1#. Върхът на общата листна дръжка, върху която са разположени отделните листчета (3 на брой), винаги завършва с листче, а не с осилче или мустаче → вж. 2

2. Бодлив полухраст. Цветовете единични или събрани по няколко в пазвите на листата → Бодлив гръмотрън – *Ononis spinosa* L.

2#. Небодливо тревисто растение. Цветовете събрани в главички по върховете на разклоненията → Червена детелина – *Trifolium pratense* L.

Горско секирче – *Lathyrus sylvestris* L.

[Картинка: Табло 69]

Многогодишно тревисто растение с няколко полегнали или приповдигащи се, голи четириръбести крилати стъбла, дълги до 2–3 м. Листата последователни, с крилата дръжка, с една двойка листчета и с дълго разклонено мустаче на върха. Прилистниците дълги 1–3 см, широки 2–5 мм, стрелевидни, линейно-шиловидни. Листчетата линейно-ланцетни, дълги 5–15 см, широки 0,5–2 см. Цветовете неправилни, събрани по 3–12 в гроздовидни съцветия върху обща дълга дръжка, излизаща от пазвите на листата, равна по дължина на пазвения лист или по-дълга от него. Чашката звънчевидна, гола, с 5 нееднакви зъбеца, по-къси от тръбицата ѝ. Венчето дълго 13–20 мм, розово, с характерното за бобовите растения устройство – с ладийка, крилца и флагче. Тичинките 10, от които 9 сраснали в тръбица, а десетата свободна. Яйчникът горен. Плодът боб, дълъг 4–7 см, широк 5–15 мм, сплескан, разпуклив (табло 69, фиг. 4).

Среща се из храсталаци предимно край реки в цялата страна докъм 800 м н. в. Цъфти от юни до август. Употребява се в народната медицина.

Бодлив гръмотрън – *Ononis spinosa* L.

[Картинка: Табло 69]

Многогодишно тревисто растение или полухраст с прости или разклонени стъбла, стелещи се по земята, възходящи или изправени, високи 10–80 см, с къси твърди бодли, жлезисто влакнести. Листата последователни, долните и средните тройни с елиптични или яйцевидни назъбени листчета, а горните прости. Листчетата дълги 8–15 мм, широки 3–10 мм,

жлезисто влакнести. Прилистниците дълги 3–6 мм, листовидни, назъбени, сраснали с листната дръжка, жлезисто влакнести. Цветовете неправилни, в пазвите на листата, образуват рехаво гроздовидно съцветие. Цветните дръжки дълги 2–3 мм, гъстожлезисто влакнести, без прицветници. Цветовете с характерното за бобовите растения устройство. Чашката звънчевидна, 5-листна, покрита с прости и жлезисти власинки. Венчето розово, дълго 6–20 мм, с ладийка, заострена като човка, и доста голямо флагче. Тичинките 10, сраснали. Плодът боб, дълъг 6–10 мм, широк 3–4 мм, яйцевидно-ромбичен, гъстожлезисто влакнест (табло 69, фиг. 5).

По сухи тревисти места, брегове на реки и др. в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти юни – юли.

В съвременната медицина се използва коренът (дрога *Radix Ononidis*), който се изкопава през есента след узряването на плодовете. Използува се и в народната медицина.

Червена детелина – *Trifolium pratense* L.

[Картинка: Табло 70]

Многогодишно тревисто растение с по няколко изправени, възходящи или полегнали, разклонени стъбла, високи 20–100 см, голи или само в горната си част ресничести. Листата последователни, тройни, долните на дълга дръжка (15–20 см), най-горните почти приседнали; отделните листчета елиптически до обратно яйцевидни, дълги 1–3 см, широки 0,5–1,5 см, целокрайни или плитко назъбени. Прилистниците триъгълно ланцетни, заострени, целокрайни, в по-голямата си част сраснали с листната дръжка. Цветовете двуполови, събрани в кълбести или яйцевидни главички, единични или по две, обикновено обвити от най-горните листа, 2–3 см в диаметър. Чашката тръбеста, с 10 жилки и 5 зъбеца, влакнеста, дълга 7–10 мм. Венчето дълго 12–15 мм, тъмночервено до светлочервено, от 5 нееднакви листчета (двете долни сраснали в ладийка, двете странични образуват крилца, а горното по-едро – флагче). Тичинките 10, от които 9 сраснали с дръжките си, а десетата свободна. Плодът едносеменен ципест боб, обхванат от чашката (табло 70, фиг. 1).

Из влажни ливади, пасища, тревисти места в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използват изсушените цветове (дрога *Flores Trifolii pratensae*) и цялата надземна цъфтяща част (*Herba Trifolii*

pratensae). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. ЗДРАВЕЦОВИ – GERANIACEAE

1. Листата перести. Само 5 тичинки са снабдени с прашници, а останалите 5 представляват прости нишки → Часовниче – *Erodium cicutarium* L'Her.

1#. Листата дланевидно нарязани. И 10-те тичинки снабдени с прашници → вж. 2

2. Цветовете единични, разположени върху дълга съчленена дръжка → Кървавочервен здравец – *Geranium sanguineum* L.

2#. Цветовете с несъчленена дръжка, разположени по два (рядко по три) върху обща дръжка → вж. 3

3. Едногодишно растение с тънки, лесно изваждащи се от почвата коренчета. Листата в общото си очертание 5-ъгълни, дълбоко 3-5-делни; връхният дял по-едър, с добре развита дръжчица, а страничните с къса дръжчица, почти приседнали, всички дълбоко пересто нарязани. Тичинките скрити в цвета → Робертов здравец – *Geranium robertianum* L.

3#. Многогодишно тревисто растение с дебело коренище, покрито с люспи. Листата, особено долните стъблени, в общото си очертание закръглени, дланевидно нарязани на 5–9 остро назъбени дяла, които в основата си се съединяват помежду си. Тичинките стърчат извън цвета → Обикновен здравец – *Geranium macrorrhizum* L.

Обикновен здравец – *Geranium macrorrhizum* L.

[Картинка: Табло 70]

Растение с прави стъбла, високи 20–70 см, покрити с железисти власинки. Приосновните листа широки 4–10 см, дълги 2–7 см, с дръжка, дълга до 30 см; стъблените срещуположни, на къса дръжка (до 5 см), а най-горните приседнали; всички покрити с прости и железисти власинки. Цветовете събрани във връхни многоцветни съцветия, образувани от по няколко оси с по 2 цвята, като всяка ос е дълга до 5 см, а цветната дръжка дълга до 2 см. Цветовете правилни, с чашка и венче от по 5 свободни листчета. Венчелистчетата розово-червени до виолетово-червени, обратно яйцевидни, към основата стеснени и ресничести, дълги 15–20 мм, почти 2 пъти по-дълги от чашката. Тичинките 10. Плодът суха гола

кутийка, разпадаща се на 5 дяла (табло 70, фиг. 2).

Из влажни, сенчести каменливи и скални места в планинските райони между 300 и 2500 м н. в. Цъфти април – август.

В съвременната медицина се използва цялата надземна част (дрога *Herba Geranii macrorrhizi*), която се събира по време на цъфтежа. Има голямо приложение и в народната медицина.

Кървавочервен здравец – *Geranium sanguineum* L.

[Картинка: Табло 70]

Многогодишно тревисто растение с хоризонтално коренище. Стъблата приповдигащи се или изправени, високи 15–60 см, разклонени, в основата си обикновено почерняващи, покрити с дълги разперени власинки. Листата срещуположни, в общото си очертание закръглени, 2–4 см в диаметър, почти до основата си разделени на 5–7 дяла; дяловете дланевидно разделени на 3–5 линейни, почти целокрайни делчета, влакнести, отдолу с дълги бели власинки. Приосновните листа рано изсъхващи, с дръжка, дълга 2–8 см, а стъблените с дръжка до 5 см, влакнеста. Цветовете единични, до 3 см в диаметър, на дръжка, дълга 5–20 см. Чашката и венчето с по 5 листчета. Венчелистчетата кървавочервени, дълги 15–20 мм, на върха връзани, 2 пъти по-дълги от чашката. Тичинките 10. Яйчникът горен, съставен от 5 дяла, всеки от които завършва с дълго носче. Плодът суха кутийка, разпукваща се на 5 дяла (табло 70, фиг. 3).

По сухи тревисти и каменливи места, из храсталаци и горски поляни в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се използва коренището (*Rhizoma Geranii sanguinei*). Употребява се и в народната медицина.

Робертков здравец – *Geranium robertianum* L.

[Картинка: Табло 70]

Едногодишно, по-рядко двугодишно тревисто растение с неприятна миризма, с изправено или приповдигащо се, често силно разклонено стъбло, високо 15–50 см, червено, с разперени жлезисти власинки. Листата срещуположни, широки 3–8 см, на дълга дръжка (до 20 см), влакнести. Цветовете по два, 6–9 мм в диаметър. Чашелистчетата 5, дълги

7–9 мм, с осилче на върха си, влакнести. Венчелистчетата дълги 9–13 мм, на върха закръглени, розово-червени до виолетови, 2 пъти по-дълги от чашелистчетата, с 3 по-светли ивици. Тичинките 10. Яйчникът горен. Плодът суха кутийка, разпукваща се на 5 дяла (табло 70, фиг. 4).

Из влажни сенчести места, гори и храсталаци в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти май-октомври.

В съвременната медицина се използват стръковете (дрога *Herba Geranii robertiani*). Намира приложение и в народната медицина.

Часовниче – *Erodium cicutarium* L'Her.

[Картинка: Табло 70]

Едногодишно тревисто растение с полегнало, приповдигащо се или изправено стъбло, високо до 60–80 см, окосмено, понякога и с железисти власинки. Приосновните листа събрани в розетка, дълги до 10 см, с дръжка, дълга до 7 см, стъблените срещуположни, в общото си очертание продълговати, перести с пересто разделени дялове, влакнести. Цветовете правилни, събрани по няколко (до 12) върху дълги до 14 см влакнести дръжки. Чашелистчетата 5, влакнести, късо заострени, дълги 4–7 мм. Венчелистчетата 5, розово-червени, дълги 2–7 мм, неравни помежду си, обратно яйцевидни. Само 5 тичинки с прашници. Яйчникът съставен от 5 дяла, всеки от които има на върха си по един дълъг осил, който след узряването на плода (суха разпуклива кутийка) се завива странично (табло 70, фиг. 5).

По сухи тревисти, пясъкливи и каменливи места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти май – ноември.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Erodii cicutari*). Използува се и в народната медицина.

СЕМ. СЕДЕФЧЕВИ – *RUTACEAE*

Росен – *Dictamnus albus* L.

[Картинка: Табло 71]

Многогодишно тревисто растение с дебел вдървенял корен и изправено, в долната си част вдървеняло стъбло, високо 40–90 см, с миризма, подобна на канела, излъчвана от тъмни железисти власинки,

разположени в горната му част, особено в областта на съцветието. Листата нечифтоперести, последователни, приседнали, с 7–13 почти кожести, едри ланцетни или яйцевидни, по ръба ситно назъбени листчета, дълги 1,5–5 см, широки 0,5–2,5 см, с тъмни приседнали точковидни жлезички по повърхността, само върхното често с дръжка. Цветовете слабо неправилни, събрани във върхно гроздовидно съцветие, жлезисто окосмено. Прицветниците линейно-ланцетни, влакнести; цветните дръжки жлезисто влакнести. Чашелистчетата 5, ланцетни, тъпи или заострени, дълги 5–6 мм, често венчевидно обагрени, голи или влакнести. Венчелистчетата 5, нееднакви, дълги 2–2,5 см, бяло-розови, с червени жилки и черни точковидни жлези; четирите венчелистчета изправени нагоре, а петото извито надолу. Тичинките 10, дъговидно извити надолу, дълги 3–3,5 см. Яйчникът горен, 5-гнезден. Плодът разпуклива 5-гнездна кутийка (табло 71, фиг. 1).

По сухи тревисти, каменливи и хресталачни места предимно върху варовит терен, и то главно, в по-топлите части на страната докъм 1200 м н. в. Цъфти май – юли.

В съвременната медицина се използва коренът (дрога *Radix Dictamni*), който се изважда към края на лятото или в началото на есента. Има широко приложение и в народната медицина.

Растението трябва да се събира много внимателно, защото намиращите се по него жлезисти власинки могат да предизвикат сериозни възпаления по кожата и рани.

СЕМ. ТЕЛЧАРКОВИ – *POLYGALACEAE*

Голяма телчарка – *Polygala major Jacq.*

[Картинка: Табло 71]

Многогодишно тревисто растение с коренище и с изправени прости, слабо окосмени, гъсто облистени стъбла, високи 20–50 см, в основата си без листни розетки. Листата последователни, дълги 1–3 см, широки 1,5–3 мм; долните обратно яйцевидни, тъпи, горните ланцетни до линейни, всички целокрайни и голи. Цветовете неправилни, розово-червени, рядко виолетови или бели, събрани във върхни гроздовидни съцветия, с (10) 30–60 цвята. Чашката 5-листна, с 2 по-едри, венчевидно обагрени листчета (крилца), дълги 10–12 мм, които са с 1/4 по-къси от тръбовидната част на венчето. Венчелистчетата 3, сраснали помежду си –

долното изкривено (ладийка). Тичинките 8, сраснали в основата си в едно, а по-нагоре в две снопчета от по 4 тичинки. Яйчникът горен, с едно стълбче и на върха с 2 близалца. Плодът двугнезна сплескана кутийка (табло 71, фиг. 2).

Из ливади, тревисти места и храсталаци предимно в предпланинския и планинския пояс почти до 2000 м н. в. Цъфти май – август.

В медицината се употребяват коренището с корените (дрога *Radix et Rhizoma Polygalae majoris*) и цялата надземна част (дрога *Herba Polygalae*).

СЕМ. СЛЕЗОВИ – *MALVACEAE*

1. Външната чашка съставена от 3 до основата си свободни листчета → Слез – *Malva sylvestris L.*

1#. Външната чашка съставена от 3–9 сраснали помежду си листчета → вж. 2

2. Външната чашка съставена от 3 сраснали листчета → Лаватера – *Lavatera thuringiaca L.*

2#. Външната чашка съставена от 6–9 сраснали листчета → Ружа – *Althaea L.*

Слез – *Malva sylvestris L.*

[Картинка: Табло 71]

Двугодишно, по-рядко едногодишно или многогодишно тревисто растение с приповдигащи се или изправени разклонени стъбла, високи 30–120 см, гъсто покрити с разперени четинки, рядко голи. Листата последо вателни, дълги 2–8 см, широки 2,5–10 см, закръглено бъбрековидни, назъбени, долните слабо нарязани, горните по-дълбоко 3-7-делни, почти приседнали, отгоре разсеяно влакнести до голи, отдолу беловлакнести до въз-голи; листната дръжка окосмена, дълга до 20 см. Цветовете по няколко в пазвите на листата, в пазвени и върхни гроздовидни съцветия. Цветовете едри, 3–4 см в диаметър, на дръжка, дълга 1–4 см. Чашката двойна – същинска (вътрешната) с 5 листчета, дълги 5–6 мм, сраснали над средата, външната по-къса, с 3 свободни листчета. Венчелистчетата 5, свободни, на върха дълбоко връзани, дълги 12–30 мм, розово-червени, с по-тъмни надлъжни жилки. Тичинките многобройни,

сраснали в тръбица. Яйчникът горен. Плодът дисковиден, 5–10 мм в диаметър, разпадащ се на 10–12 странично сплескани бъбрековидни плодчета (табло 71, фиг. 3).

По тревисти места, в изкопи, край пътища, огради и др. като бурен докъм 1400 м н. в. Цъфти май – септември.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Malvae*), и цветовете (дрога *Flores Malvae*). Намира широко приложение и в народната медицина.

Лаватера – *Lavatera thuringiaca* L.

[Картинка: Табло 71]

Многогодишно тревисто растение, цялото белезникаво от напльстени-те звездовидни власинки. Стъблата изправени, високи до 2 м, обикновено разклонени. Листата дълги до 9 см, широки 3–10 см, закръглени, назъбени, приосновните с дръжка, по-дълга от петурата; стъблените последователни, с дръжка по-къса от петурата, долните плитко 5-делни, горните 3-делни, плитко назъбени, с по-голям среден дял; прилистниците заострени, дълги 4–7 мм. Съцветието връхен силно удължен грозд. Цветовете правилни, единични в пазвите на листата, на дълга дръжка (1,5–5 см). Листчетата на външната чашка закръглени, късо заострени, дълги 6–10 мм; вътрешната чашка с 5 листчета, дълги 10–15 мм, с 5 зъбеца на върха си. Листчетата и на двете обвивки сраснали почти до основата си, влакнести. Венчето едро, 2,0–5,5 см в диаметър, розово, с 5 врязани на върха си листчета, 3–4 пъти по-дълги от чашката. Плодът с 20–25 дяла, голи, наредени в кръг (табло 71, фиг. 4).

По сухи тревисти места, храсталаци, край пътища и на други места в цялата страна докъм 1700 м н. в. Цъфти юни – октомври. Употребява се в народната медицина.

Ружа – *Althaea* L.

1. Външната чашка съставена от 6, рядко 7 дяла. Тръбната страна на плодчетата с дълбок жлеб (улей). Венчелистчетата по-дълги от 2 см → вж. 2

1#. Външната чашка съставена от 8–9 дяла. Тръбната страна на плодчетата без жлеб. Венчелистчетата по-къси от 2 см → Лечебна ружа

– *A. officinalis* L.

2. Стъблата голи или с редки власинки (напльстени само по най-младите клонки). Периферните части на страничните стени на плодчетата влакнести → Розова ружа – *A. rosea* (L.) Cav.

2#. Стъблата гъсто влакнести, напльстени. Страничните стени на плодните дялове голи → Бледа ружа – *A. pallida* Willd.

Лечебна ружа – *Althaea officinalis* L.

[Картинка: Табло 71]

Многогодишно тревисто растение с късо дебело коренище и дълъг до 50 см белезникав корен, цялото меко вълнесто от напльстени звездовидни власинки. Стъблото право, разклонено, високо до 2 м. Листата последователни, яйцевидни, дълги 5–15 см, широки 3–12 см; долните слабо 3-делни; горните ясно 3-делни, назъбени. Дръжката им дълга 2–6 см, по-къса от петурата, най-горните листа приседнали. Цветовете бледорозови до почти бели, по 2–3 в пазвите на листата във връхните части на стъблото и разклоненията му, като образуват гроздовидни или метличести съцветия. Външната чашка с 8–12 линейни листчета, дълги 5–10 мм, а вътрешната с 5 триъгълни остри дяла. Венчелистчетата 5, двойно по-дълги от чашката. Тичинките много, сраснали в тръбица, с яркочервени прашници. Плодът плосък, дисковиден, при узряването се разпада на 15–25 сухи плодчета (табло 71, фиг. 5).

По влажни крайречни и мочурливи места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юли – септември.

В съвременната медицина се използват коренът (дрога *Radix Althaeae*), изкопан през есента, листата (дрога *Folia Althaeae*) и цветовете (дрога *Flores Althaeae*). Употребява се и в народната медицина.

Розова ружа – *Althaea rosea* (L.) Cav.

Многогодишно тревисто растение с изправено просто или разклонено стъбло, високо до 3 м, голо или с редки власинки. Листата на дълги дръжки (0,5–14 см), закръглени или яйцевидно сърцевидни, дълги 2–10 см, широки 2–12 см, 6-7-делни; горните 3-делни, назъбени, гъсто космати. Цветовете едри, единични или по 2–3 в пазвите на листата, събрани в почти класовидни съцветия, с къса дръжка. Външната чашка

сраснала до 1/3 от дължината си, по-къса от вътрешната, дълга 13–15 мм, с 6–7 широко триъгълни заострени свободни дяла, влакнести; вътрешните дълги 18–22 мм, също сраснали до 1/3, с 5 свободни дяла. Венчелистчетата розови или бели, виолетови до черно-червени, дълги 2,5–5 см, припокриващи се с краищата си, широко обратно яйцевидни, на върха връзани, към основата стеснени. Тичинковата тръбица дълга 10–15 мм, гола. Плодът 18–25 мм в диаметър, разпадащ се на 20–40 кафяви плодни дяла, като тръбната им страна е с дълбока тясна бразда.

По сухи тревисти места и храсталаци като бурен. Отглежда се и като декоративно растение. Цъфти април – септември. Употребява се в народната медицина.

Бледа ружа – *Althaea pallida Willd.*

Двугодишно тревисто растение с изправени прости или радзклонени стъбла, високи до 1,5 м. Листата с дръжка, дълга 0,5–15 см, закръглено сърцевидни, дълги 2–9 см, широки 2–10 см, долните плитко, горните по-дълбоко изрязани на 3–5 дяла, назъбени, гъсто космати. Цветовете 6–10 в диаметър, по един или по два в пазвите на листата, на дръжка, дълга 3–10 мм, при плода удължена и изправена. Външните чашелистчета дълги 10–18 мм, сраснали в долната си част, вътрешните дълги 12–20 мм, също сраснали в основата си. Венчелистчетата розови или розово-червени, в основата жълтеникави, дълги 30–45 мм, широко обратно яйцевидни, на върха дълбоко връзани, непокриващи се с краищата си. Тичинковата тръбица дълга 6–9 мм, гола. Плодът 10–20 мм в диаметър, разпадащ се на 32–45 плодни дяла.

По сухи тревисти места и храсталаци в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – август.

Употребяват се същите растителни части като на лечебната ружа.

СЕМ. БЯСНОДРЪВЧЕВИ – *THYMELAEACEAE*

Бясно дръвче – *Daphne mezereum L.*

[Картинка: Табло 72]

Листопадно храстче, високо до 2 м, с изправени или възходящи, слабо разклонени клонки с жълтеникавосива кора, в горната си част

прилегнало влакнести. Листата прости, последователни, събрани по върховете на клонките, дълги 3–10 см, широки 1,5–2,5 см, целокрайни, продълговато обратно яйцевидни, заострени, постепенно стеснени в къса дръжка, слабо ресничести. Цветовете се появяват рано напролет преди разлистването, спирално върху старите клонки, приседнали, разположени по 2–5 в пазвите на миналогодишните листа, образуващи рехави класовидни съцветия; цветовете са правилни или слабо неправилни, със силен аромат и са без прилистници. Околоцветникът прост, венчевиден, 4-делен, с прилегнало ресничеста тръбица, дълга 6–8 мм, и с тъпи, яйцевидни разперени делчета. Тичинките 8. Яйчникът горен, едногнезден, с късо стълбче и голямо кълбесто близалце. Плодът костилков, кълбовиден до яйцевиден, гол, с яркочервена месеста обвивка. **Отровно!** (табло 72, фиг. 1).

Среща се из сенчести и каменливи места във всички планински области на България между 600 и 2000 м н. в. Цъфти през март и април.

В съвременната медицина се използва кората му (*Cortex Mezerei*) Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. БЛАТИЕВИ – *LYTHRACEAE*

Обикновена блатия – *Lythrum salicaria* h.

[Картинка: Табло 71]

Многогодишно тревисто растение с изправено, почти 4-ръбесто стъбло, високо до 2 м, просто или разклонено в горната си част, късовлакнесто, рядко почти голо. Листата приседнали, в основата си сърцевидни, долните срещуположни или в прешлени по 3–4, ланцетни до удължено елиптични, дълги 3–12 см, широки 1–2 см, влакнести, средните срещуположни, горните често последователни, към върха обикновено заострени, целокрайни. Цветовете с къса дръжка (1–2 мм), с два малки опадливи прицветника, събрани по 2–4 в пазвите на най-горните листа и образуващи класовидно или гроздовидно съцветие. Чашката 6-листна, сраснала в тръбица, дълга 4–8 мм, на върха си с 6 зъбеца, между които са разположени 6 доста едри придатъчни зъбчета, дълги 2–3 мм. Венчелистчетата 6, розово-виолетови до бели, продълговато обратно яйцевидни, на върха обикновено закръглени, дълги 8–12 мм. Тичинките 12. Яйчникът горен. Плодът гола кутийка, разпукваща се надлъжно на две (табло 71, фиг. 6).

По влажни места, край реки и блата в цялата страна почти до 2000 м н.

в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват връхните стъблени части с цветовете (дрога *Herba Salicariae*). Прилага се и в народната медицина.

ДВУСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ СРАСЛОВЕНЕЧНИ РАСТЕНИЯ

1. Паразитни растения без зелени листа → вж. 2
- 1#. Растения със зелени листа → вж. 3
2. Растения с дебело изправено месесто стъбло → Горска майка – *Lathraea squamaria* L.
- 2#. Растения с тънко, нишковидно стъбло, увиващо се по други растения, по които паразитира → Сем. Кукувичопреждови – *Cuscutaceae*
3. Цветовете събрани в кошничка и обвити с обща обвивка от найгорнителиста → Сем., Сложноцветни – *Asteraceae*
- 3#. Цветовете разположени по друг начин, рядко образуват главички, но тогава са без обща обвивка или листата са събрани по 4 или повече в прешлени → вж. 4
4. Яйчникът долен → Лечебна диялнка – *Valeriana officinalis* L.
- 4#. Яйчникът горен → вж. 5
5. Яйчникът външно разделен на 2 или 4 части, между които излиза стълбчето → вж. 6
- 5#. Яйчникът цял → вж. 7
6. Листата последователни. Тичинките 5. Цветовете правилни → Сем. Грапаволистни – *Boraginaceae*
- 6#. Листата срещуположни. Тичинките 4. Цветовете неправилни, двуустни → Сем. Устноцветни – *Lamiaceae*
7. Ниски храсти или дребни, пълзящи по земята храстчета → Сем. Пиренови – *Ericaceae*
- 7#. Тревисти растения → вж. 8
8. Цветовете неправилни → Кучешко живениче – *Scrophularia canina* L.
- 8#. Цветовете правилни → вж. 9
9. Тичинките разположени между венечните дялове → Сем. Игликови – *Primulaceae*
- 9#. Тичинките разположени срещу средните на венечните дялове

→ вж. 10

10. Блатно растение с листа на дълга дръжка, излизаща на право от коренището → Горчивче – *Menyanthes trifoliata* L.

10#. Сухоземни растения с развито стъбло и листа с друга форма → вж. 11

11. Листата срещуположни. Цветовете цилиндрични с разперена коронка, събрани в метличести съцветия → Червен кантарион – *Centaureum erythraea* Raf.

11#. Листата последователни. Цветовете единични, с фуниевидно венче → Обикновена повевица – *Convolvulus arvensis* L.

СЕМ. ПИРЕНОВИ – *ERICACEAE*

1. Листата игловидни → Калуна – *Calluna vulgaris* (L.) Hull.

1#. Листата плоски → вж. 2

2. Малки планински храстчета с опадливи листа → вж. 3

2#. Храстчета и храсти с вечнозелени листа → вж. 4

3. Листата напълно целокрайни → Синя боровинка – *Vaccinium uliginosum* L.

3#. Листата по края назъбени → Черна боровинка – *Vaccinium myrtillus* L.

4. Цветовете по-дълги от 1 см с дълбоко 5-делно венче. Плодът разпуклива кутийка → Странджанска зеленика – *Rhododendron ponticum* L.

4#. Цветовете по-къси от 1 см, на върха си с 5 зъбеца. Плодът кочичка или сочен → вж. 5

5. Плодът сочен. Листата по ръба си голи → Червена боровинка – *Vaccinium vitis-idaea* L.

5#. Плодът кочичка. Листата по ръба си с гъсти и къдрави власинки (лупа!) → Мечо грозде – *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.

Калуна – *Calluna vulgaris* (L.) Hull.

[Картинка: Табло 72]

Вечнозелен храст с изправени клонове, от почти голи до гъсто влакнести, висок 70–80 см, рядко до 1,5 м. Листата срещуположни, дребни, линейни, дълги 2,5–3,5 мм, керемидообразно припокриващи се, триръбести, с изпъкнала горна и вдлъбната долна страна, със стреловидна

основа, по ръба грапави от големия брой къси четинки. Цветовете дребни, розови, събрани във връхни многоцветни гроздовидни съцветия. Чашката 4-делна, с дълги 3,0–3,5 мм, розово обагрени венчевидни листчета, под които се намират 4 яйцевидни прицветни листчета, образувачи втора, лъжлива чашка. Венчето също с 4 листчета, дълбоко 4-делно, камбановидно, по-късо от чашката, бледорозово. Тичинките 8. Яйчникът горен, със стълбче, малко по-дълго от чашката. Плодът 4-гнездна късо влакнеста кутийка (табло 72, фиг. 2).

По сухи каменливи и обезлесени терени и край дъбови гори в Странджа планина до 500 м н. в. Цъфти юли – октомври.

В медицината се използват цъфтящите клонки (дрога *Herba Callunae*).

Странджанска зеленика – *Rhododendron ponticum* L.

[Картинка: Табло 72]

Изправен, силно разклонен вечнозелен храст или ниско дръвче, високо до 8 м. Листата последователни, дълги 6–25 см, широки 2–5 см, удължено елиптични, слабо заострени, стеснени към основата и преминаващи в дръжка, дълга 1–2,5 см, голи, целокрайни, кожести. Цветовете едри, 4–6 см в диаметър, единични или по няколко събрани във връхни чадърести съцветия; цветните дръжки дълги 1–3,5 см, голи. Чашката и венчето 5-делни. Чашката дисковидна, гола с 5 триъгълни зъбчета в горния си край, дълги 1–2 мм. Венчето дълго 3,5–6 см, 4–6 см в диаметър, фуниевидно, виолетово-розово до бледорозово, със закръглени венечни дялове, плитко врязани на върха; тръбицата дълга 1,5–2 см. Тичинките 10. Яйчникът горен, със стълбче, дълго 4,5–7 см, надвишаващо венечните дялове. Плодът суха цилиндрична 5-гнездна кутийка, дълга 17–28 мм. **Отровно!** (табло 72, фиг. 3).

Из сенчести гористи места, главно като подлес в букови гори в Странджа планина. Цъфти през май и юни.

В медицината се употребяват листата, клоните и цветовете.

Мечо грозде – *Arctostaphylos uva-ursi* (X. J Spreng.)

[Картинка: Табло 73]

Вечнозелено полегнало или приповдигащо се, гъсто облистено храстче, високо до 1 м. Листата последователни, дълги 12–30 мм, широки 4–12 мм, продълговато обратно яйцевидни до лопатовидни, целокрайни, постепенно преминаващи в къса дръжка (до 3 мм), отдолу с ясно изпъкнала мрежа от жилки, голи, само по ръба си с гъсти, къдрави власинки, отгоре по-тъмно, отдолу по-светло зелени. Цветовете дребни, дълги 5–6 мм, кълбести, розови до бели, събрани във връхни увиснали гроздовидни съцветия; цветните дръжки дълги 1,5–2,5 мм, с клиновиден прицветник при основата им. Чашката и венчето звънчевидни, с по 5 зъбеца на върха, като венчето е почти 2 пъти по-дълго от чашката. Тичинките 10. Яйчникът горен. Плодът червен, сферичен, около 10 мм в диаметър (табло 73, фиг. 1).

По сухи каменливи и скални поляни и из иглолистните гори на Западна и Средна Стара планина, Витоша, Рила, Западни и Средни Родопи, Пирин, Славянка, Беласица и Осоговската планина между 1000 и 2500 м н. в. Цъфти през гони и юли.

Ценно лебечно растение, чиито листа, събрани по време на цъфтежа, представляват дрогата *Folia uvae-ursi*. Употребява се и в народната медицина.

Червена боровинка, кокоз – *Vaccinium vitis-idaea* L.

[Картинка: Табло 73]

Дребно вечнозелено храстче с полегнали или приповдигащи се клонки, високи до 30 см, влакнести. Листата последователни, елиптически или обратно овални, дълги 5–30 мм, широки 3–12 мм, почти целокрайни, на върха закръглени или слабо връзани, отдолу със светлокафяви приседнали жлези; листните дръжки дълги 1–3 мм, влакнести. Цветовете събрани по 3–10 във връхни гроздовидни съцветия с гъсто жлезисти ресничести цветни дръжки. Чашката с 4–5 зъбеца, жлезисто ресничеста. Венчето кълбесто, бледорозово, дълго 5–8 мм, 4-5-делно. Тичинките 8, по-рядко 10. Яйчникът долен. Плодът сферична, 5–10 мм в диаметър, сочна червеникава ягода, (табло 73, фиг. 2).

По каменливи и скални поляни и иглолистни гори в Средна и Западна Стара планина, Витоша, Рила, Западни и Средни Родопи, Пирин, Беласица, Средна гора. Плана, Лозенска планина и Септемврийски рид (Ихтиманско). Цъфти май – август.

В съвременната медицина се използват листата (дрога *Folia Vitis*

idaeae), които се събират преди цъфтежа. Употребяват се и в народната медицина.

Синя боровинка – *Vaccinium uliginosum* L.

[Картинка: Табло 73]

Ниско храстче, високо до 50 см, с изправени клонки. Листата елиптични или обратно яйцевидни, дълги 5–30 мм, широки 4–15 мм, на къса дръжчица (1–1,5 мм). Цветовете по 1–3 в групи, разположени по върховете на старите клонки, бледорозови. Цветните дръжки дълги 2–4 мм, голи. Чашката почти до основата си 4-5-делна. Венчето дълго 4–5 мм, издуто, с 4–5 зъбеца на върха. Тичинките 8–9. Яйчникът долен. Плодът почти сферичен, 7–10 мм в диаметър, синкав със зеленикава месеста част (табло 73, фиг. 3).

По каменливи и скални терени предимно във високопланинския пояс на Средна и Западна Стара планина, Средна гора, Витоша, Рила, Пирин, Западни и Средни Родопи, Осогово и Кървави камък (Трънско). Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Черна боровинка, брусника – *Vaccinium myrtillus* L.

[Картинка: Табло 73]

Малко листопадно храстче, високо 15–50 см, с ръбести, тясно крилати клонки. Листата последователни, дълги 1–3 см, широки 6–15 мм, яйцевидни или продълговато яйцевидни, ситно назъбени, стеснени към върха си, голи, с къса дръжчица (1–1,5 мм). Цветовете единични, в пазвите на листата, с дръжчица, дълга 2,5–4,0 мм. Чашката паничковидна, почти цяла. Венчето 4-5-делно, розово-зелено, звънчевидно, дълго 4–6 мм. Тичинките 8–10. Яйчникът долен. Плодът сферична синкавочерна ягода, 6–10 мм в диаметър (табло 73, фиг. 4).

По каменливи, скални поляни, високопланински пасища, торфища и иглолистни гори. Среща се като обикновено растение във всички повисоки планини в България между 1000 и 2500 м н. в. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се употребяват листата (дрога *Folia Myrtilli*), които се събират през юли и август, и плодовете (дрога *Fructus Myrtilli*). Употребява се и в народната медицина.

СЕМ. ИГЛИКОВИ – *PRIMULACEAE*

1. Венчелистчетата светлорозови, обърнати назад. Листата напъстрени. Растение с грудка → Есенно бутурче – *Cyclamen hederifolium* Ait.

1#. Венчелистчетата червени или сини, изправени. Растение с тънко, изправено облистено стъбло и без грудка → Огнивче – *Anagalis arvensis* L.

Есенно бутурче – *Cyclamen hederifolium* Ait. (*C. neapolitanum* Ten.)

[Картинка: Табло 72]

Многогодишно тревисто растение с подземна сплескала грудка, 3–15 см в диаметър. Листата излизат направо от грудката, на дълга дръжка (10–20 см), в общото си очертание са закръглени, дълги 3–14 см, широки 2–10 см, с 5–7 плитко назъбени дяла, в основата си сърцевидни, голи, прези-муващи. Цветовете единични, едри, на дръжка, дълга до 20 см, излизаща от грудката, по-дълга от листата. Чашката 5-делна, дълга 2,5–3,5 мм, с яйцевидни или триъгълни заострени делчета. Венчето 15–25 мм в диаметър, съставено от 5 доста дълги, сраснали в основата си и обърнати назад светло-розови листчета. Тичинките 5. Яйчникът горен. Плодът кълбеста кутийка, дълга 6–10 мм; плодните дръжки се завиват спирално и заравят плода в почвата, където узрява. **Отровно!** (табло 72, фиг. 4).

По каменливи места и храсталаци в северните предпланински склонове на Стара планина (Търновско и др.), Източни и Средни Родопи, Средна гора, Лозенска планина, Струмската долина, Конявска планина, Славянка, долината на р. Места и на други места докъм 600 м н. в. Цъфти август – октомври.

В съвременната медицина се използват грудките (дрога *Tubera Cyclaminis*). Употребява се и в народната медицина.

Огнивче – *Anagalis arvensis* L.

[Картинка: Табло 74]

Едногодишно или двугодишно голо тревисто растение с приповдигащо се или изправено стъбло, високо 10–30 см, четириръбесто,

разклонено от основата си. Листата срещуположни, приседнали, яйцевидни или продълговато яйцевидни, отдолу с черни точки, дълги до 1,5 см, широки до 1 см, целокрайни. Цветовете по един в пазвите на листата, на дълга дръжка (до 3,5 см), значително удължаваща се след прецъфтяването. Чашката дълга 4–5 мм, почти до основата си 5-делна, със ситно назъбени голи клиновидни дялове. Венчето оранжево-червено или синьо, дисковидно, широко 6–7 мм, почти до основата си 5-делно, с обратно яйцевидни, слабо изрязани делчета, широки 8–13 мм, по гърба си ситно ресничести. Тичинките 5, сраснали в основата си. Яйчникът горен. Плодът кълбеста разпукваща се кутийка, дълга 1–1,5 мм, гола (табло 74, фиг. 1).

По сухи тревисти места, орници, край пътища и др. в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти май – септември.

В съвременната медицина се използва цялата надземна част (дрога *Herba Anagalis*), която се събира през юли и август. Използува се и в народната медицина.

Забележка. Вж. и при билки със сини и синьо-виолетови цветове.

СЕМ. ТИНТЯВОВИ – OENTIANACEAE

Червен кантарион – *Centaurium erythraea Raf.* (*Erythraeacentaurium Pers.j*)

[Картинка: Табло 74]

Едногодишно или двугодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо 30–40 см, голо, четириръбесто, разклонено в горната си част. Приосновните листа събрани в розетка, продълговато обратно яйцевидни, дълги 0,5–2 см, тъпи; стъблените срещуположни, продълговато ланцетни или линейно-ланцетни, дълги 3–4 см, заострени, всички целокрайни. Цветовете събрани на върха на стъблото и разклоненията му в многоцветни шитовидни метлици. Чашката във вид на тръбица, на горния си край 5-делна. Венчето обикновено розово-червено, сраснало в тясна тръбица, на върха с 5-делна коронка. Тичинките 5, прикрепени с дръжките си към тръбицата на венчето. Яйчникът с тънко стълбче и двуразделни близалце. Плодът кутийка, дълга около 10 мм. Понякога листата, чашката и прицветниците са ситно жлезисти (табло 74, фиг. 2).

По сухи тревисти и каменливи места, из ливади, храсталаци и др. в

цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използват цъфтящите стръкове (дрога *Herba Centaurii*), отрязани на 15–20 см под върха. Има много голяма употреба и в народната медицина.

СЕМ. ГОРЧИВЧЕВИ – *MENYANTHACEAE*

Горчивче – *Menyanthes trifoliata* L.

[Картинка: Табло 74]

Многогодишно блатно тревисто растение с пълзящо коренище. Листата прикрепени направо към коренището на дълги голи дръжки (10–20 см), разширени в основата си в ципесто влагалище, с 3-делна пета, с целокрайни елиптични дялове, дълги 3–12 см, широки 1,5–5 см. Цветоносният стрък безлистен, висок 15–40 см, а съцветието върхно, гроздовидно, дълго 2–7 см и се удължава след прецъфтяването. Чашката 5-листна, сраснала до средата, дълга 2–3 мм. Венчето розово, фуниевидно, 10–14 мм в диаметър, с дълга тръбица, с дълбоко разделена коронка, дяловете на която са покрити отвътре с гъсти власинки. Тичинките 5. Яйчникът горен, с нишковидно стълбче и двуделно близалце. Плодът почти топчеста кутийка, 7–8 мм в диаметър, разпукваща се по два шева (табло 74, фиг. 3).

Из заблатени места и торфища главно в планините. Среща се рядко в Западна Стара планина (Петрохан), Западни и Средни Родопи, Рила, Пирин (Попови ливади), Витоша, в Самоковско и Станкедимитровско поле. Цъфти юни – август.

В съвременната медицина се употребяват листата (дрога *Herba Trifolii fibrini*), които се събират в края на цъфтежа. Употребява се широко и в народната медицина.

Забележка. Сем. Кукувичопреждови – *Cuscutaceae*. Европейска кукувича прежда – *Cuscuta europaea* L. Сем. Поветицови – *Convolvulaceae*. Обикновена поветица – *Convolvulus arvensis* L. (вж. при билки с бели цветове)

СЕМ. ГРАПАВОЛИСТНИ – *BORAGINACEAE*

1. Отворът на венечната тръбица почти затворен с 5 израстъка →

Лечебна наумка – *Cynoglossum officinale* L.

1#. Отворът на венечната тръбица не е затворен с израстъци → вж. 2

2. Чашката разсечена най-много до средата → Лечебна медуница – *Pulmonaria officinalis* L.

2#. Чашката разсечена почти до основата → Виолетово птиче просо – *Lithospermum purpureo-coeruleum* L.

Виолетово птиче просо – *Lithospermum purpureo-coeruleum* L.

[Картинка: Табло 75]

Многогодишно тревисто растение с 2–3 стъбла, отначало изправени, високи 50–60 см, по-късно полегнали, покрити с разперени четинки, със стерилни издънки, които се вкореняват в краищата си. Листата последователни, на двата края заострени, дълги 3–8 см, широки 0,7–1,5 см, меки, с при-легнали четинки, целокрайни, без забележими странични жилки. Цветовете с къса дръжка, правилни, събрани във връхни облистени спирални съцветия. Чашката 5-делна, разсечена почти до основата, дълга 6–8,5 мм, със заострени линейни делчета. Венчето фуниевидно, дълго 14–19 мм, отначало червено, по-късно синьо, почти 2 пъти по-дълго от чашката; венечната тръбица отвътре с 5 надлъжни реда от власинки. Тичинките 5. Яйчникът горен, 4-делен. Плодът се разпада на 4 орехчета, дълги 3,5–5 мм, закръглени (табло 75, фиг. 1).

Из храсталаци и гори почти в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти април – юни. Употребява се в народната медицина.

Лечебна медуница – *Pulmonaria officinalis* L.

[Картинка: Табло 75]

Многогодишно тревисто растение с право стъбло, високо 15–40 см, покрито с разперени четинки и къси жлезисти власинки. Приосновните листа (които се появяват след прецъфтяването) с дълги дръжки (до 15 см), със сърцевидно-яйцевидни целокрайни петури, заострени, дълги до 15 см, широки до 10 см, грапаво четинесто влакнести с характерни беленикави петна. Стъблените листа последователни, почти 2 пъти по-малки (4–6 см дълги и 1–2 см широки), долните с дръжка, горните

приседнали. Цветовете с къса дръжка, увиснали, разположени на върха на стъблото, отначало червени, по-късно тъмновиолетови. Чашката плитко 5-делна, по време на цъфтежа 6–8 мм, а при плодовете дълга 9–12 мм. Венчето фуниевидно, на върха си 5-делно, дълго 13–18 мм, с 5 снопчета власинки при отвора на тръбица-та. Тичинките 5. Яйчникът горен. Орехетата кръгло овални, дълги 3,5–4 мм, гладки, лъскави (табло 75, фиг. 2).

Из храсталаци и гори предимно в предпланинския и планинския пояс докъм 1600 м н. в. Цъфти март – юни.

В съвременната медицина се употребява надземната част (дрога *Herba Pulmonariae*), която се събира по време на цъфтежа. Намира широко приложение и в народната медицина.

Забележка. Вж. и при билки със сини и синьовиолетови цветове.

Лечебна наумка – *Cynoglossum officinale* L.

[Картинка: Табло 75]

Двугодишно тревисто растение с изправено, гъсто меко окосмено стъбло, високо 40–80 см. Листата продълговато елиптични или ланцетни; долните събрани в розетка, на дръжка, дълга 10–20 см; стъблените приседнали, последователни, полуобхващащи стъблото, дълги 5–15 см, широки 0,7–3 см, влакнести. Съцветието разширена пирамидална метлица с малък брой цветове. Цветните дръжки окосмени, дъговидно извити надолу. Чашката 5-делна, със зъбци, дълги около 4 мм. Венчето фуниевидно, 7–10 мм в диаметър, с 5 люспички при отвора му, яркочервено или светлочервено. Тичинките 5. Яйчникът горен. Орехчетата сплескани, дълги 5–8 мм, с кукести шипчета (табло 75, фиг. 3).

По сухи тревисти и рудерализирани места в цялата страна докъм 2000 м н. в. Цъфти април – юли.

По-рано се е употребявала в медицината като дрога *Herba Cynoglossi*. Сега се използва само в народната медицина.

СЕМ. УСТНОЦВЕТНИ – *LAMIACEAE (LABIATAE)*

1. Горната устна липсва, долната 5-делна → Подъбиче – *Teucrium* L.

1#. Венчето ясно двуустно → вж. 2

2. Тичинките 2 → Мускатна какула – *Salvia sclarea* L.
- 2#. Тичинките 4 → вж. 3
3. Листата дълбоко дланевидно разсечени и снабдени с дълга дръжка → Дяволска уста – *Leonuruscardiaca* L.
- 3#. Листата с друга форма → вж. 4
4. Чашката широко звънчевидна, дълга 1,5–2 см, широка 1 см. Цветовете едри, дълги 2,5–4 см → Кошутина – *Melittis melissophyllum* L.
- 4#. Чашката цилиндрична, много по-къса и тясна. Цветовете по-дребни → вж. 5
5. Чашката ясно двуустна. Долната устна с 2, горната с 3 зъбеца → вж. 6
- 5#. Чашката не е двуустна → вж. 7
6. Всичките листа цели, целокрайни, дребни. Тичинките обикновено стърчат отстрани на горната устна → Мащерка – *Thymus* L.
- 6#. Листата обикновено назъбени или изрязани. Тичинките скрити под горната устна → Черновръх – *Clinopodium vulgare* L.
7. В основата на долната устна върху горната и повърхност се намират два силно изпъкнали конични израстъка → Петниста бударица – *Galeopsis tetrahit* L.
- 7#. Долната устна без подобни израстъци → вж. 8
8. Прицветниците елиптично яйцевидни, покриващи се керемидооб-разно, към края на цъфтежа образуват класчета, събрани в метлица. Тичинковите дръжки (в горната си част) разперени встрани → Риган – *Origanum vulgare* L.
- 8#. Прицветниците с друга форма. Тичинките не са разперени → вж. 9
9. Листата целокрайни → Планинска чубрица – *Satureja montana* L.
- 9#. Листата назъбени → вж. 10
10. Чашката с 10 дълбоки надлъжни бразди. Цветовете събрани в групи, снабдени с обща дръжка → Капела – *Balloia nigra* L.
- 10#. Чашката без дълбоки надлъжни бразди. Цветовете не са събрани в група с обща дръжка → Ранилист – *Stachys* L.

Подъбиче – *Teucrium* L.

1. Листата с къса дръжка. Цветовете по 2–6 в пазвите на листата, като прешлените са сближени и се образува върхно гроздовидно съцветие → Обикновено подбъиче – *T. chamaedrys* L.

1#. Листата приседнали. Цветовете по 2–6 в пазвите на листата, но цветните прешлени са раздалечени и не се образува връхно съцветие → Луково подъбиче – *T. scordium* L.

Луково подъбиче – *Teucrium scordium* L.

[Картинка: Табло 75]

Многогодишно тревисто растение с издънки, миришещи на лук. Стъблото изправено, окосмено, четириръбесто, високо 10–40 см. Листата срещуположни, продълговато яйцевидни или продълговати, дълги 1,5–3 см, широки 4–12 мм, едро назъбени. Цветовете неправилни, дълги 8–10 мм, с къса дръжка. Чашката дълга 3–5 мм, тръбесто-звънчевидна, с 5 заострени зъбеца, вълнеста. Венчето червено, рядко бяло с червени точки, дълго 6–10 мм, 2 пъти по-дълго от чашката, двуустно, но горната устна привидно липсва, тъй като е разцепена на две, като двете ѝ половинки се изместват към долната устна, поради което тя изглежда 5-делна. Тичинките 4 и стърчат извън венчето, като страничните две са по-дълги от средните. Яйчникът горен. Орехчетата дълги около 1 мм, кафяви (табло 75, фиг. 4).

По влажни пясъкливи места, ливади, край реки, в изкопи предимно в по-топли части на страната докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Обикновено подъбиче – *Teucrium chamaedrys* L.

[Картинка: Табло 76]

Многогодишно тревисто растение с полегнали или изправени четириръбести стъбла, високи до 50 см, в основата си слабо вдървенели, разклонени, покрити, както и листата, с дълги разперени власинки. Листата срещуположни, с къса дръжка, към основата клиновидни, дълги 1–4,5 см, широки 0,5–2 см, от всяка страна с по 4–8 почти тъпи зъбеца. Цветните прешлени са в горната част на стъблото и образуват гроздовидно съцветие. Чашката тръбеста, с 5 зъбеца. Венчето неправилно, двуустно, привидно едноустно, дълго 10–16 мм, почти 2 пъти по-дълго от чашката, розово-червено, рядко бяло. Тичинките 4. Яйчникът горен. Плодът сух, разпадаш се на 4 орехчета (табло 76, фиг. 1).

По тревисти места и храсталаци в цялата страна докъм 1400 м н. в.

Цъфти май – септември.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Teucrii chamaedrys* или *Herba Chamaedrys*), която се събира по време на цъфтежа, без приосновните вдървенели части на стъблата. Използва се и в народната медицина.

Кошутина – *Melittis melissophyllum L.*

Многогодишно тревисто растение с изправено четириръбесто нераз-клонено стъбло, високо 20–70 см, вълнесто окосмено.

[Картинка: Табло 75]

Листата срещуположни, едри, дълги 2–15 см, широки 2–8 см, продълговати до овални, назъбени, с редки власинки и с дръжка, дълга до 3 см. Цветовете неправилни, по 1–3 в пазвите на горните листа, с дръжка, дълга 4–10 мм. Чашката широко звънчевидна, с 10 жилки, дълга 1,5–2,5 см, широка 1 см, слабо двуустна, с дълги разперени власинки. Венчето дълго 25–40 мм, двуустно, розово, бяло или яркочервено, почти голо; горната му устна вдлъбната, долната 3-делна, средният дял на която е почти 2 пъти по-дълъг от страничните, на върха разширен и по ръба назъбен. Тичинките 4, разположени успоредно под горната устна. Яйчникът горен. Орехчетата яйцевидни, дълги 4–5 мм, голи, сплескани (табло 75, фиг. 5).

Среща се доста често из храсталаци и гори почти до 2000 м н. в. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Петниста бударица – *Galeopsis tetrahit L.*

[Картинка: Табло 76]

Едногодишно тревисто растение с изправено четириръбесто стъбло, високо 15–50 см, силно окосмено, разклонено, под възлите често задебелено. Листата срещуположни, долните яйцевидни, по-нагоре яйцевидно-ланцетни или ланцетни, заострени, назъбени, окосмени, дълги 3–8 см, широки 1,5–5 см, с дръжки, дълги до 4 см. Цветовете неправилни, събрани по 2–7 в гъсти прешлени по върховете на разклоненията, с ланцетни, заострени прицветници. Чашката тръбесто-звънчевидна, дълга 12–14 мм, с 5 бодливи, заострени зъбеца. Венчето розово или пурпурно, двуустно, с черновиолетови петна от вътрешната страна, особено

по долната устна, дълго 15–30 мм, с тръбица, малко по-дълга от чашката, в горната си част разширена. Горната венечна устна вдлъбната във вид на шлем и назъбена; долната триделна с обратно сърцевиден среден дял, при основата си снабден с два кухи израстъка като рогчета. Тичинките 4, скрити под горната устна, двете по-къси. Яйчникът горен. Плодът сух, разпадащ се на 4 сплескани орехчета в дъното на чашката (табло 76, фиг. 2).

По сухи тревисти и каменливи места и из посевите в цяла България докъм 1500 м н. в. Цъфти юни – август.

В медицината се използва цъфтящата надземна част (дрога *Herba Galeopsidis*).

Дяволска уста – *Leonurus cardiaca* L.

[Картинка: Табло 76]

Многогодишно тревисто растение с вдървеняло късо коренище. Стъблото изправено, четириръбесто, кухо, високо до 2 м, силно разклонено, често червеновиолетово и покрито с власинки. Листата срещуположни, с меки власинки или почти голи, долните закръглени или яйцевидни, на дълга дръжка (до 4 см), почти до средата си дланевидно. 3-7-делни, дълги 7–12 см; горните продълговато елиптични или ланцетни, в основата си клиновидни, плитко 3-делни, с ланцетни, рядко остро назъбени дялове. Цветовете неправилни, приседнали, разположени по 10–20 в прешлени в пазвите на горните листа и образуват дълго до 30 см класовидно съцветие с раздалечени прешлени, с линейни прицветници, дълги до 3 мм. Чашката тръбесто-звънчевидна, дълга 3–8 мм, почти гола, с 5 твърди, закривени навън зъбеца. Венчето светлочервено, тръбесто, в основата си отвътре с пръстен от власинки, двуустно – горната устна дългнеста, вдлъбната; долната 3-делна, с тъпи дялове. Тичинките 4, стърчащи извън венечната тръбица, двете по-къси. Яйчникът горен. Плодът сух, разпадащ се на 4 тристенни орехчета (табло 76, фиг. 3).

По тревисти и буренясаи места в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти юли – септември.

В съвременната медицина се използва цъфтящата надземна част заедно с листата (дрога *Herba Leonuri*). Употребява се и в народната медицина.

Капела – *Ballota nigra* L.

[Картинка: Табло 78]

Многогодишно тревисто растение с изправено, силно разклонено и окосмено стъбло, високо до 130 см, четириръбесто, по-късно червеникаво или синьовиолетово. Листата срещуположни, яйцевидни, долните закръглени, с дръжка, дълга до 5 см; горните заострени, назъбени, дълги 3–10 см, широки 2–6 см, почти приседнали. Цветовете неправилни, на дръжка, дълга 1–1,5 см, събрани по 4–10 в пазвите на горните листа на групи върху обща цветна дръжка в полусенници, с къси заострени прицветници. Чашката тръбесто-звънчевидна, дълга 9–13 мм, с 5 еднакви шиловидни зъбеца, правилна, окосмена. Венчето розововиолетово, рядко бяло, окосмено, отвътре с пръстен от власинки, двуустно – горната устна удължена, слабо вдлъбната, долната 3-делна, с по-едър обратно сърцевиден дял. Тичинките 4, скрити под горната устна, двете по-къси. Яйчникът горен. Орехчетата яйцевидни, гладки (табло 78, фиг. 1).

По буренясаи места, край стоборите и др. в цялата страна докъм 1200 м н. в. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.

Ранилист – *Stachys* L.

1. Венечната тръбица отвътре без пръстен от власинки. Цветоносният стрък безлистен или само с 2–3 чифта листа. Чашката с 5 жилки → Лечебен ранилист – *Stachys officinalis* L.

1#. Венечната тръбица отвътре към горния си край с пръстен от власинки. Цветоносното стъбло равномерно облистено от по-голям брой листа.

Чашката с 10 жилки → Германски ранилист – *Stachys germanica* L.

Германски ранилист – *Stachys germanica* L.

[Картинка: Табло 77]

Многогодишно тревисто растение с изправено, просто или слабо разклонено стъбло, високо до 120 см, гъсто разперено, окосмено. Листата срещуположни, беловълнести, назъбени; долните яйцевидни или продълговато яйцевидни, дълги до 12 см, и широки до 6 см, със сърцевидна

основа, с дълга дръжка; горните продълговати, приседнали. Цветовете почти приседнали в пазвите на горните листа – прешлените сбити, съставени от голям брой цветове (10–50), гъсто покрити с дълги бели власинки и образуващи привидно класовидно съцветие. Чашката тръбеста, дълга 6–12 мм, 5-делна, с нееднакви зъбци. Венчето светлорозово, двуустно, с окосмена горна устна, дълго 15–25 мм. Тичинките 4, скрити под горната устна. Яйчникът горен. Плодът разпуклив на 4 орехчета (табло 77, фиг. 2).

По тревистите и буренливи места и из храсталаците из цяла България докъм 1200 м н. в. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

Лечебен ранилист – *Stachys officinalis* (L. J Trev.)

[Картинка: Табло 77]

Многогодишно тревисто растение с късо коренище и изправено чети-риръбесто стъбло, високо до 1 м, неразклонено, покрито с обърнати надолу твърди власинки, с 2–3 двойки раздалечени стъблени листа. Останалите листа разположени в розетка при основата на стъблото; те са продълговато яйцевидни, в основата сърцевидни, тъпи, едро назъбени, дълги 3–12 см, широки 2–5 см, окосмени или голи, с дръжка, дълга 4–12 см, стъблените срещуположни, с къса дръжка. Цветовете неправилни, тъмночервени или розови, събрани в пазвите на горните листа и по върха на стъблото в гъсти класовидни съцветия; прицветните листчета подобни на стъблените, но ио-дребни, дълги до 2 см. Чашката тръбесто-звънчевидна, 5-делна, в долната си част гола, дълга 10–15 мм, по зъбците с власинки. Венчето двуустно, 5-листно, горната устна вдлъбната, долната 3-делна, с по-широк среден дял, дълъг 15–17 мм, окосмено. Тичинките 4, скрити под горната устна, две по-къси. Яйчникът горен. Плодът се разпада на 4 сухи орехчета (табло 77, фиг. 1).

По тревисти места и храсталаци в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти юни – септември.

В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Betonicae*), която се събира по време на цъфтежа, а така също и коренището (дрога *Rhizoma Betonicae*). Употребява се често и в народната медицина.

Планинска чубрица – *Satureja montana* L.

Многогодишно тревисто растение или полухрастче с вдървеняло в основата си стъбло, високо до 50 см, с изправени цветоносни клонки, голи или пухести. Листата срещуположни, обратно ланцетни или тясно ланцетни, широки 2–6 мм, дълги до 3 см, целокрайни, заострени, голи или по ръба си ресничести, с подобни на точки жлези. Цветовете по 3–5 на обща дръжка в пазвите на листата, образуващи общо класовидно съцветие. Чашката тръбеста, с 10 жилки, късовлакнеста, правилна, с приседнали жлези и 5 шиловидни зъбеца, равни на тръбицата. Венчето – неправилно, двуустно, розо-вочервено до розово-виолетово, дълго до 12 мм; горната устна цяла, долната 3-делна, с червени петна. Тичинките 4, скрити под горната устна, две по-дълги. Яйчникът горен. Плодът разпуклив на 4 сухи орехчета (77, фиг. 3)

По сухи каменливи места почти изключително върху варовик в южните части на страната докъм 1300 м н. в. Цъфти юли – септември. Употребява се в народната медицина.

Черноврѣх – *Clinopodium vulgare* L.

[Картинка: Табло 76]

Многогодишно тревисто растение с приповдигащо се или изправено четириръбесто стъбло, високо 30–80 см, обикновено неразклонено, мъхнато. Листата срещуположни, с дръжка, дълга около 1 см, овално ланцетни или овални, дълги 2–6,5 см, широки 1–3 см, закръглени на върха и към основата, назъбени, слабо окосмени. Цветовете яркочервени, приседнали, събрани от 1–4 в плътни многоцветни прешлени в пазвите на горните листа, обкръжени с обвивка. От многобройни, по-дълги от чашката нишковидни прицветници, покрити с дълги разперени власинки. Цветните дръжки дълги 2–3 мм. Чашката тръбеста, дълга 8–10 мм, с 13 жилки, двуустна. Венчето двуустно, дълго 12–22 мм, два пъти по-дълго от чашката, горната устна плоска, врязана, долната триделна. Тичинките 4, скрити под горната устна, две по-къси. Яйчникът горен. Плодът се разпада на 4 сухи гладки орехчета (табло 76, фиг. 4).

Среща се из храсталаци и гори в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти през юни и юли. Употребява се в народната медицина.

Риган – *Origanum vulgare L.*

[Картинка: Табло 77]

Многогодишно тревисто растение с късо пълзящо коренище и изправено четириръбесто стъбло, често от основата разклонено, високо до 90 см, покрито с разперени власинки. Листата срещуположни, на къса дръжка (3–10 мм), продълговато яйцевидни, дълги 2–4 см, широки 0,8–2,5 см, целокрайни или слабо, неясно назъбени, на върха заострени, с власинки и приседнали жлези. Цветовете разположени в пазвите на едри, керемидооб-разно припокриващи се зелени или червеникави прицветници, събрани в продълговати класчета, разположени като метлица. Чашката звънчевидна, с 5 еднакви зъбеца, с пръстен от власинки при отвора, с 13 жилки. Венчето неясно двуустно, светлочервено или виолетоворозово, с врязана горна устна, образувана от срастването на две венчелистчета, долната 3-делна. Ти-чинките 4, скрити под горната устна, две по-къси. Яйчникът горен. Плодът сух, разпадаш се на 4 орехчета (табло 77, фиг. 4).

Из храсталаци и каменливи места в цялата страна, почти до горната граница на гората. Цъфти юни – септември. В съвременната медицина се използват цветоносните връхни части (дрога *Herba Origanii*), които се събират по време на цъфтежа. Употребява се широко и в народната медицина.

Мащерка – *Thymus sp. Diversae*

Родът *Thymus* е полиморфен и е представен у нас с редица видове, трудно различими дори и от ботаниците, поради което тук се дава обща характеристика на рода. Всички видове съдържат етерични масла и се използват еднакво в официалната и народната медицина.

[Картинка: Табло 78]

Многогодишни тревисти растения с пълзящи или полегнали, силно разклонени, леко вдървенели в основата си четириръбести стъбла, с приповдигащи се цветоносни стъбла, високи 20–40 см. Листата срещуположни, целокрайни, приседнали или с къса дръжка, линейно-ланцетни, яйцевидни или елиптични с подобни на точки жлези и жлезисти власинки, голи или ресничести. Цветовете розови и червени до бели, разположени в пазвите на най-горните листа, като образуват сбити или прекъснати кълбести, класо-видни или метличести съцветия. Чашката

цилиндрична или звънчевидна, двуустна, с широка 3-делна горна и 2-делна долна устна. Венчето неясно двуустно с връзана горна и 3-делна долна устна. Тичинките 4, стърчащи отстрани на горната устна. Яйчникът горен. Плодът се разпада на 4 яйцевидни орехчета (табло 78, фиг. 2).

Широко разпространени са по сухи тревисти и каменливи места от низините почти до високопланинския пояс. Цъфтят през лятото.

В съвременната медицина се използват цъфтящите надземни части (дрога *Thymus Serpilli*). Имат голяма употреба и в народната медицина.

Мускатна какула – *Salvia sclarea L.*

[Картинка: Табло 78]

Двугодишно, по-рядко многогодишно тревисто растение с изправено, четириръбесто стъбло, високо до 1,20 м, на върха разклонено, гъсто покрито с жлезисти власинки. Листата срещуположни, едри, дълги до 30 см, широки 20 см, зелени, с жлезисти власинки, продълговато сърцевидни, неправилно назъбени, със сърцевидна основа, долните с дълга дръжка (до 7 мм), горните приседнали. Цветовете по 2–6 в пазвите на най-горните листа, като образуват дълго до 40 см мѝтличесто разклонено съцветие. Прицветниците приседнали, яйцевидно-сърцевидни, с основата си частично обхващащи стъблото, едри, покриващи целия прешлен, ципести, обикновено розово обагрени. Цветовете на дръжка, дълга 2–4 мм. Чашката тръбеста, двуустна, с шиловидно заострени зъбци, покрити с жлезисти власинки. Венчето розово или виолетово, дълго 2–3 см, слабо двуустно, с цяла, шлемовидна, странично сплескана горна устна и 3-делна долна. Тичинките 2. Яйчникът горен. Плодните орехчета дълги около 2 мм (табло 78, фиг. 3).

По сухи тревисти и каменливи, предимно варовити терени в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юни – август. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. ЖИВЕНИЧЕВИ – *SCROPHULARIACEAE*

Кучешко живениче – *Scrophularia canina L.*

[Картинка: Табло 76]

Многогодишно тревисто растение или полухрастче с голи или покрити с брашнен налеп многобройни стъбла, високи 30–60 см. Листата последователни, продълговати, дълги до 8 см, голи, долните двойно пересто наделени, с ланцетни или линейни, целокрайни или назъбени делчета, дълги 1,5–3 см, широки 2–5 мм, горните постепенно стават просто пересто насечени. Цветовете приседнали или с железиста дръжка, събрани по 3–9 в съцветия, излизачи от пазвите на горните листа и образуващи на върха на стъблото удължена метлица. Чашката гола, на върха си 5-делна. Венчето тръбесто, двуустно, тъмночервено, рядко бяло, дълго 4–5 мм. Тичинките 4. Яйчникът горен. Плодът разпукваща се кутийка (табло 76, фиг. 5).

По сухи припечни и каменливи места в цяла България докъм 1000 м н. в. Цъфти май – август. Употребява се в народната медицина.

Горска майка – *Lathraea squamaria* L.

[Картинка: Табло 78]

Многогодишно тревисто паразитно растение с дебело, месесто, разклонено коренище, гъсто покрито със срещуположни бели месести люспи. Цветоносното стъбло високо до 30 см, месесто, голо, със срещуположно разположени люспи, на върха с гъсто гроздовидно съцветие, обърнато на една страна, железисто мъхнато. Чашката звънчевидна, с 4–5 зъбеца. Венчето двуустно, дълго 15–17 мм, почти 2 пъти по-дълго от чашката. Тичинките 4, прикрепени за тръбицата на венчето. Яйчникът горен. Плодът кутийка, дълга около 10 мм. **Отровно!** (табло 78, фиг. 5).

Из горите, като паразитира върху различни широколистни дървета и храсти, главно леска и бук. Среща се в цяла България докъм 1300 м н. в. Цъфти през март и април. Употребява се в народната медицина.

Забележка. Сем. Дилянкови – *Valerianaceae*. Лечебна дялянка – *Valeriana officinalis* L. (вж. при билки с бели цветове)

СЕМ. СЛОЖНОЦВЕТНИ – ASTERACEAE (COMPOSITAE)

1. Листата бодливи → вж. 2

1#. Листата не са бодливи → вж. 5

2. Растение без надземно стъбло – кошничката единична, много

едра, плътно прилепнала към земята → Безстъблена решетка – *Carlinaacanthifolia* L.

2#. Растения с добре развито стъбло и по-голям брой кошнички → вж. 3

3. Обвивните листа завършват с дълги, кукесто извити на върха си шипове. Листата много едри, сърцевидни → Голям репей – *Arctium lappa* L.

3#. Обвивните листчета без шипове или ако завършват с шипове, те не са кукесто извити → вж. 4

4. Цветното легло месесто, покрито с едри ямички, назъбени по ръба си → Обикновен гингер – *Onopordon acanthium* L.

4#. Цветното легло месесто, гладко, без ямички, покрито с четинки → Бял трън – *Sylibium marianum* (L.) Gaertn.

5. Листата срещуположни. Кошничките събрани в гъсто щитовидно съцветие → Дъбровник – *Eupatorium cannabinum* L.

5#. Листата последователни. Кошничките събрани в слабо наведени метличести съцветия → Дивпелин – *Artemisia vulgaris* L.

Дъбровник – *Eupatorium cannabinum* L.

[Картинка: Табло 78]

Многогодишно тревисто растение, цялото окосмено, с изправено просто или разклонено стъбло, високо до 1,5 м. Листата срещуположни, с къса дръжка, дланевидно разделени на 3–5 ланцетни назъбени листчета. Цветните кошнички дребни, 2–5 мм в диаметър, събрани във връхни щитовидни метлици. Обвивните листчета дългнести, керемидообразно наредени, тъпи. Цветното легло голо. Всички цветове розови до виолетови, тръбести, двуполови, с тръбесто стеснено към основата си венче. Плодовете дълги около 3 мм, с хвърчилка от една редица четинки (табло 78, фиг. 6).

По влажни места и край потоци в цялата страна докъм 1000 м н.в. Цъфти юни – октомври.

В медицината се използва цялото растение с корена (дрога *Herba Eupatorii*)

Див пелин – *Artemisia vulgaris* L.

[Картинка: Табло 79]

Многогодишно тревисто растение с изправено разклонено стъбло, високо до 1,5 м, в горната си част беловълнесто, червеникаво до тъмночервено. Листата последователни, дълги 5–10 см, пересто разделени, с ланцетни, дълбоко и раздалечено назъбени дялове, широки 2–8 мм, горните приседнали, линейно-ланцетни, отгоре голи, отдолу гъсто беловълнести, 3-5-делни или цели. Кошничките яйцевидни или продълговати, дълги 3–4 мм, широки 2–3 мм, с къса дръжчица, изправени или слабо наведени, събрани в гъсти метличести съцветия. Обвивните листчета беловълнести, външните заострени, вътрешните тъпи. Цветното легло голю. Цветовете тръбести, в основата си беззникави, нагоре червено-кафяви. Плодовете цилиндрични, без хвърчилка (табло 79, фиг. 1).

Из храсталаци, сметища, край сгради и на други места в цялата страна докъм 1000 м н. в. Цъфти юли – октомври.

В съвременната медицина се употребяват връхната стъблена част (дрога *Herba Artemisiae*) и коренът (дрога *Radix Artemisiae*). Има приложение и в народната медицина.

Обикновен гингер, магарешки бодил – *Onopordon acanthium* L.

Двугодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо до 3 м, в горната част разклонено, почти до върха с 2–3 широки надлъжни крила, с бодли, дълги до 5 мм, сивовлакнесто. Листата последователни, приседнали, поодълговати, дълги до 35 см, широки до 20 см, заострени, към основата си стеснени, пересто изрязани на широко триъгълни назъбени дялове, по края с бодли, дълги 5–6 мм, горните приседнали. Кошничките едри, 5–6 см в диаметър, единични или по няколко по върховете на клонките.

[Картинка: Табло 80]

Обвивните листчета на кошничките при върха си шиловидно стеснени и завършват с остри жълтеникави бодли. Всички цветове тръбести, дълги 14–25 мм, двуполови, с дълбоко 5-делно яркочервено до розово венче. Цветното легло месесто, покрито с вдлъбнатини, назъбени по краищата си. Плодовете обратно яйцевидни, дълги 4–5 мм, голи, на

върха с хвърчилка, дълга 7–9 мм, с многобройни власинки, сраснали в основата си в пръстен, отделящ се от плода (табло 80, фиг. 1).

По сухи тревисти и буренясаи места, край пътища и сгради в цялата страна докъм 1400 м н. в. Цъфти юни – септември.

В медицината се използват цветните кошнички (дрога Flores Onopordi), листата (дрога Folia Onopordi) и връхните стъблени части (дрога Herba Onopordoms Acanthi).

Бял трън – *Silybium marianum* (L.) Gaertn.

[Картинка: Табло 79]

Едногодишно или двугодишно едро тревисто растение с изправено просто или слабо разклонено стъбло, високо до 1,5 м, набраздено, почти голо. Листата последователни, голи, с бяло мрежовидно жилкуване, с едри, изрязани триъгълни дялове, завършващи с жълтеникавобели бодли, дълги до 8 мм; горните приседнали и обхващат стъблото; приосновните много едри, дълги 25–50 см, широки 12–25 см, на дълга дръжка. Цветните кошнички едри, 2,5–4 см в диаметър, разположени поединично по върховете на разклоненията. Обвинните листчета разположени в няколко реда, с бодли по ръба си и с един по-едър бодил на върха, дълъг 2–5 см. Всички цветове тръбести, яркочервени. Плодовете обратно овални, сплескани и без ребра, дълги 6–8 мм, на върха си с хвърчилка (табло 79, фиг. 2).

Среща се из пустеещи места, край пътища и сгради, предимно в южните части на страната. Цъфти май – август.

В съвременната медицина се използват плодовете (дрога Semen Silybi, Fructus Cardii Marianae). Намира приложение и в народната медицина.

Безстъблена решетка – *Carlina acanthifolia* All.

[Картинка: Табло 79]

Многогодишно тревисто растение с цилиндричен вертикален корен, но без стъбло. Листата дълги 10–30 см, широки 6–15 см, в розетка, продълговати до овални, с дръжка, пересто изрязани, с почти триъгълни бодливи дялове, от долната страна беловълности. Кошничката единична, голяма (3–12 см в диаметър), плътно прилегла към земята, в

средата на листната розетка. Външните обвивни листчета ланцетни, с къс бодил, (25–30 мм), средните дълги 35–55 мм, жълтеникави, линейни, гребенесто бодливи, а вътрешните разперени, лимоненожълти. Всички цветове тръбести, отначало бледожълти, по-късно червеникави. Плодовете дългнести, влакнести, с хвърчилка от перести власинки (табло 79, фиг. 3).

По тревисти и каменливи места, по-често в планините между 800 и 2000 м н. в. Цъфти юни – октомври.

В съвременната медицина се употребява коренът (дрога *Radix Cattinae*). Използува се и в народната медицина.

Голям репей – *Arctium lappa L.*

[Картинка: Табло 79]

Двугодишно тревисто растение с дебел вретеновиден месест корен. Стъблото изправено, набраздено, високо до 1,5 м, разклонено, вълнесто окосмено. Листата последователни, сърцевидно-яйцевидни, с дръжка, почти целокрайни, отдолу влакнести, приосновните много едри, широки до 50 см, дълги до 30 см. Кошничките едри, 3–4 см в диаметър, събрани в едро съцветие, обвивните листчета зелени, шиловидни, на върха кукесто извити. Цветовете червени, тръбести. Плодовете тъмнокафяви, леко сплеснати, дълги 6–7 мм (табло 79, фиг. 4).

По буренявали, запустели и необработени места, дворове и др. в цялата страна докъм 1500 м н. в. Цъфти юни – октомври.

В съвременната медицина се използва коренът (дрога *Radix Bardanae*), който се изважда през есента на първата година или през пролетта на втората.

ЕДНОСЕМЕДЕЛНИ РАСТЕНИЯ

1. Яйчникът горен. Растение без надземно стъбло – цветовете излизат от грудката → Есенен минзухар – *Colchicum autumnale L.*

1#. Яйчникът долен, т.е. околоцветните листчета са прикрепени под него. Растения с добре развито стъбло → вж. 2

2. Цветовете в съцветие и обърнати на една страна. Тичинките 3 → Петльово перо – *Gladiolus imbricatus L.*

2#. Цветовете обърнати на всички страни. Само една тичинка →

Салеп – *Orchissp. Diversae*СЕМ. КРЕМОВИ – *LILIACEAE*Мразовец, есенен минзухар – *Colchicum autumnale*
L.

[Картинка: Табло 80]

Многогодишно тревисто растение с грудка, подобна на луковица, дълга 2–6 см, покрита с тъмнокафява или кестенява лъскава обвивка, без надземно стъбло. Листата 3–6, широко ланцетни, с дъговидно жилкуване, дълги до 30 см, целокрайни, голи, плоски или надиплени по дължината си, обвити при основата си с влагалище и излизат направо от грудката. Цветовете 1–3, бледорозови, в долната си част тръбести, нагоре 6-делни, като околоцветните листчета в свободната си част са широко елиптични до линейно-елиптични, дълги 4–7 см, широки 0,5–2 см, външните по-дълги от вътрешните. Тичинките 6. Яйчникът горен, тригнезден, с 3 нишковидни стълбчета. Плодът тригнездна кутийка. Листата се развиват напролет, а цветовете наесен. **Отровно!** (табло 80, фиг. 2).

По тревисти места, ливади и пасища в цялата страна почти до 2000 м н. в. Цъфти през септември и октомври.

В съвременната медицина се използват семената (дрога *Semen Colchici*) и грудките (дрога *Bulbus Colchici*). Прилага се и в народната медицина.

СЕМ. ПЕРУНИКОВИ – *IRIDACEAE*Петльово перо – *Gladiolus imbricatus* L.

[Картинка: Табло 80]

Многогодишно тревисто растение с грудколуковица, обвита от тънки, сбити успоредни влакна. Стъблото изправено, високо 30–80 см, с 2–3 на брой мечовидни, наредени в два реда листа, широки 15–20 мм, към върха заострени. Съцветието връхно, във вид на клас, най-често обърнато на една страна, с 3–12 цвята, приседнали в пазвите на

ланцетни, заострени прицветници, по-къси от цветовете. Околоцветникът венчевиден, неправилен, с къса тръбица, яркочервен или червено-виолетов, дълг 3–4 см; околоцветните листчета почти еднакви помежду си, обратно яйцевидни, стеснени към основата си в нокът. Тичинките 3, прикрепени върху устието на венечната тръбица; прашниците линейни, прикрепени към тичинковите дръжки с единия си край. Яйчникът долен, тригнезден, с дълго стълбче. Плодът разпуклива кутийка. Семната крилати (табло 80, фиг. 3).

Из ливади и храсталаци в цяла България почти до 1400 м н. в. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина.

СЕМ. САЛЕПОВИ – *ORCHIDACEAE*

Салеп – *Orchis sp. Diversae*

[Картинка: Табло 80]

Многогодишни тревисти растения с две подземни грудки (стара и млада) и изправено неразклонено облистено стъбло, високо до 40 см и завършващо с класовидно съцветие. Листата елипсовидно продълговати, целокрайни, с успоредно жилкуване, заострени, а в основата си стесняващи се във влагалище. Цветовете неправилни, с прост венчевиден околоцветник, съставен от 6 нееднакви листчета; долното листче се нарича устна, обърнато е надолу и е снабдено с по-къса или по-дълга шпора; останалите 5 листчета са събрани във вид на шлем или 2 от тях са разперени. Тичинка една. Плодникът с долен, спирално усукан яйчник. Плодът разпуклива кутийка с много дребни семена (табло 80, фиг. 4).

У нас се срещат около 20 вида салеп, но медицинско значение имат следните 4 вида с червени цветове, които са разпространени почти из цялата страна.

1. Околоцветните листчета (освен устната) събрани във вид на шлем → Обикновен салеп – *Orchis mono L.*

1#. Двете външни околоцветни листчета разперени и извити назад. Трите вътрешни събрани заедно → вж. 2

2. Прицветниците дребни, 3–8 пъти по-къси от яйчника, често люсповидни → Шлемовиден салеп – *O. militaris L.*

2#. Прицветниците не повече от 2 пъти по-къси от яйчника или не по-къси от него → вж. 3

3. Шпората хоризонтална или дъговидно извита нагоре → Мъжки

салеп – *O. mascula L.*

3#. Шпората насочена надолу, дебело цилиндрична или конична →
Петнист салеп – *O. maculata L.*

От грудките на тези видове, изкопани по време на цъфтежа или след прецъфтяването, се получава дрогата *Tubera Salep*. И четирите вида се употребяват в народната медицина.

Обикновеният салеп се отличава и по това, че устната му е 3-делна, а шпората хоризонтална или насочена нагоре, цилиндрична или слабо бухалковидна. Из ливади и тревисти места почти в цялата страна докъм 1300 м н. в. Цъфти април – юни.

Шлемовидният салеп освен по малките си прицветници и разперени листчета на цвета се отличава и по това, че средният дял на долната устна е разделен на две части, които са разперени почти под прав ъгъл. Среща се сравнително по-рядко из гори и храсталаци докъм 1000 м н. в. Цъфти април – юни. Събирането му е забранено!

Мъжкият салеп се отличава от останалите видове освен по посочените в таблицата белези и по това, че шпората му е цилиндрична, по-къса от яйчника и приблизително толкова дълга, колкото околоцветника. Средният дял на устната е неясно двуделен. Из ливади и храсталаци почти до 2000 м н. в. Цъфти април – юни.

Петнистият салеп се различава от другите видове освен по посочените белези и по това, че грудките му са сплескани, дълбоко 3-5-делни. Стъблото е плътно, с 5–9 листа. Из планинските гори и храсталаци. Цъфти май – август.

КРАЙ

© 1987 Борис Китанов

Сканиране и разпознаване: MesserSchmidt

Публикация:

проф. БОРИС ПАВЛОВ КИТАНОВ, РАЗПОЗНАВАНЕ И СЪБИРАНЕ НА БИЛКИ

Рецензент проф. ИВАН НИКОЛОВ ПЕНЕВ

Завеждащ редакция ВИЛИАНА СЕМЕРДЖИЕВА

Редактор ВИХРА РУСКОВА

Художник на корицата МИХАИЛ МАКАРИЕВ

Художник на илюстрациите и оформление МИХАИЛ МАКАРИЕВ

Художник-редактор ПЕТЪР КРЪСТЕВ

Технически редактор КАТЯ ШОКОВА

Коректор ВИОЛЕТА ЦЕНОВА

ISBN 9532726431

Код 05 2530-8-87

Народност българска. Издание първо. Дадена за набор на 3.IV.1987 г. Подписана за печат на 3.VIII.1987 г. Излязла от печат на 25.VIII.1987 г. Формат 70x 100/16. Печатни коли 13 + 5. Издателски коли 16,85 + 6,48. УИК 16,70 + 8,16. Тираж 95 000+100.

Поръчка на издателството № 302/87 Цена 4,38 лв.

Държавно издателство „Земиздат“ – София. Бул. „Ленин“ 47

Фотонабор УНЦ към Вестникарски комплекс „Работническо дело“ – София

Печат ДП „Георги Димитров“ – София

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/2335>]